

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
GENEL İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNİ
ETKİLEME KANALLARI

Feyza KOÇAR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi Projesi olarak sunduğum“**Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanalları**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

/ /

Adı SOYADI

Feyza KOÇAR

İmza

**YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI / TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJE
SINAV TUTANAĞI**

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Feyza KOÇAR
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Uluslar arası İktisat ve Finansman
Tez/Proje Konusu : Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanalları
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez/proje sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez/proje konusu gerekse tezin/projenin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez/Proje, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐
Tez/Proje, mevcut hali ile basılabilir.	☐
Tez/Proje, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐
Tezin/Projenin, basımı gerekliliği yoktur.	☐

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Projesi Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanalları

Feyza KOÇAR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı
Genel İktisat Programı

Küreselleşme, ulusal sınırların ortadan kalkmasını, ülkelerin dünya ile entegrasyonunu ifade eden sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve hukuksal bir süreçtir. Küreselleşme kavramı, özellikle 1980’li yıllarda çok fazla kullanılmaya başlanmıştır. Ancak temelleri 15. ve 16. yüzyılda “Coğrafi Keşifler” ile atılmıştır. O dönemde özellikle İngiltere ve bazı gelişmiş ülkeler yeni yerler keşfederek o toprakları sömürgeleştirmişlerdir. Bu ülkelerin sömürgeleri ile yaptıkları mal ve hizmet alışverişi olayın dış ticaret boyutunu oluşturmuştur. Daha sonra I. Ve II. Sanayi Devrimi ile birlikte seri üretim önem kazanmış, sanayileşen ülkeler üretim fazlalarını aktıracakları yeni pazarlar bulma arayışına girmişlerdir. Burada yine sömürgeler ön plana çıkmıştır. Kısacası hem hammadde alımı, hem de üretim fazlasının başka ülkelere aktarılması gereği dış ticaret kanalının işlerliğini arttırmıştır. Dolayısıyla mal ve hizmet ticaretinin dünya üretiminden daha istikrarlı bir şekilde arttığını söylemek mümkündür. 1980’li yıllara gelindiğinde ise yaşanan Teknoloji Devrimi ile birlikte iletişim olanakları gelişmiş ve bilgi üretimi ön plana çıkmıştır. İletişim olanaklarının artması ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler finans piyasalarının gelişimini hızlandırmıştır. Böylelikle olayın sermaye hareketleri boyutu önem kazanmıştır. Görüldüğü üzere ekonomik anlamda küreselleşme, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla küreselleşme bir ülke ekonomisini iki kanaldan etkilemektedir. Bu kanallardan birincisi dış ticaret kanalı, ikincisi ise sermaye hareketleri kanalıdır.

Türkiye ise bu sürece 1980 yılında hazırlanmış olduğu “24 Ocak Kararları” olarak da bilinen bir istikrar programı ile katılmaya çalışmıştır. Bu program sadece ülkeyi makro ekonomik istikrarsızlıktan kurtarmak adına

yapılmamıştır. Aynı zamanda dışa açılma politikasının da temellerini oluşturmaktadır. İlk önce Türkiye 1980–1988 döneminde ihracata yönelik sanayileşme politikası izleyerek dış ticaret kanalı ile küreselleşme sürecine adım atmıştır.1989 yılından sonra da sermaye hareketlerini serbestleştirilerek süreci bir adım ileriye taşımıştır.

Kısacası, küreselleşme aslında çok boyutlu bir kavramdır. Ancak ekonomik anlamda küreselleşme özellikle dış ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi demektir. Dolayısıyla her ülke ve tabii ki Türkiye’de bu iki kanal (dış ticaret ve sermaye hareketleri) yoluyla küreselleşme sürecinden etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeleri:

Küreselleşme , İletişim Devrimi, Dış Ticaret, Sermaye Hareketleri,
Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

Master of Degree With Thesis

Effects Of Globalization on Turkish Economy

Feyza KOÇAR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Institute of Social Sciences

Department of Economics

Globalization is a social, cultural, economical, political and legislative process that expresses the abolishment of national borders and integration of nations to the whole world. The term globalization started to be used widely particularly in 1980's. However, the concept was established in 15. and 16. centuries during geographical expeditions. In that period, developed countries such as Great Britain discovered and colonized new lands. The trade they had with their colonies formed the foreign trade aspect of developments. Later, following the I. and II. Industrial Revolutions mass production gained importance and those industrialized countries started to seek new markets for their excessive productions. At that moment colonies became the target markets once more. In short, importing raw material and exporting the excessive products increased the importance of foreign trade. Therefore, it can be concluded that the trade of goods and services increased more constantly and was more stable than world's production. Together with the technological revolution that took place in the 1980s, communication facilities improved and thus production of information took the priority in the world's agenda. Improved communication facilities and innovations (in information technology) accelerated the developments in financial markets. Consequently, the aspect of capital movement gained importance as well. As it is clear from these developments, economic globalization can be described as freedom of cross-boundary movements of goods, services and capital. We can conclude that globalization affects a country's economy in two ways, one through foreign trade and the other through capital movements.

Turkey, trying prevent the country from macroeconomic instability, joined the globalization process with “jan 24, resolutions”, known as “stability program” in 1980. The resolutions also formed the base of policies aiming at improvement of foreign relations. Turkey stepped into globalization process by following an export targeted industrilization policy and taking advantage of trade between 1980 and 1988. And took another stepforward by freeing the capital movement.

In short, globalization is a multi - dimensioned concept, but economical globalization means, in particular, the freedom of foreign trade and capital movements. All countries including Turkey have been affected by globalization trough foreign trade and capital movements.

Key Words:

Globalization, Information Revolution, Foreign Trade, Capital Movement,
Turkish Economy

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLOLAR LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ

I. KÜRESELLEŞMENİN TANIMI	1
II. KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ	4
A. Birinci Küreselleşme Dalgası (1490)	5
B. İkinci Küreselleşme Dalgası (1890).....	8
C. Üçüncü Küreselleşme Dalgası (1990).....	11
III. EKONOMİDE KÜRESELLEŞME.....	15
A. Üretimde Küreselleşme	15
B. Finans Piyasalarında Küreselleşme	18
C. Ticaretin Küreselleşmesi	20
IV. KÜRESELLEŞMENİN TEMEL DİNAMİKLERİ	21
A. Teknolojik Gelişme ve Bilgi Teknolojileri	21
B. Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı	24
C. Sermayenin Uluslararasılaşması	27
1. Uluslararası Özel Sermaye Hareketleri.....	27
2. Resmi Sermaye Hareketleri	29
3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	30
D. Soğuk Savaş ve ABD'nin Dünya Liderliği	32
V. KÜRESELLEŞMENİN AKTÖRLERİ.....	33
A. Uluslararası Para Fonu (IMF).....	33

B. Dünya Bankası	36
C. Dünya Ticaret Örgütü	39
VI. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ÜLKE EKONOMİLERİNİ ETKİLEME KANALLARI	43
A. Dış Ticaret Kanalı	46
B. Sermaye Hareketleri Kanalı	50
1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	50
2. Portföy Yatırımları	53
3. Kamu Borçlanmaları	55
4. Bankacılık Borçlanmaları	57
5. Özel Sektör Borçlanmaları	58

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE SONUÇLARI

I. 1980–1988 DÖNEMİ: TİCARET YOLUYLA KÜRESELLEŞME	66
A. Düşük Ücret Politikası	67
B. Fiyat Politikası	69
C. Serbest Faiz Politikası	70
D. Döviz Kuru Politikası	73
E. Maliye Politikası	76
II. 1989 SONRASI DÖNEM: SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ YOLUYLA KÜRESELLEŞME	78
A. Ücret politikası	81
B. Fiyat Politikası	81
C. Faiz Politikası	81
D. Döviz Kuru Politikası	85
E. Maliye Politikası	86
III. UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	87
A. Ödemeler Dengesi	87
B. Mali Denge	90
C. Para Politikası	92

D. Finansal Sektör	93
E. Büyüme	95
F. Enflasyon.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. KÜRESELLEŞMENİN GENEL OLARAK DÜNYA EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ	
A. Dış Ticaret Kanalı	101
B. Sermaye Hareketleri Kanalı	104
1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	104
2. Portföy Yatırımları	106
3. Borçlanma	107
II. KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ.....	110
A. Dış Ticaret Kanalı	115
B. Sermaye Hareketleri Kanalından Etkileme	122
1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	123
2. Portföy Yatırımları	126
C. Kamu Borçlanmaları.....	128
D. Bankacılık Borçlanmaları	130
E. Özel Sektör Borçlanmaları	132
III. EKONOMETRİK ANALİZ	133
A. Dış Ticaret Kanalı	134
1. İhracat	134
2. İthalat	135
B. Sermaye Hareketleri Kanalı.....	137
1. Doğrudan yabancı Sermaye Yatırımları.....	137
2. Portföy Yatırımları	138
3. Borçlanma	139
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	141
KAYNAKÇA.....	146
EKLER.....	155

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BDT: Birleşik Devletler Topluluğu

Bkz. Bakınız

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirket

DDY: Devlet Demiryolları

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GATT: Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması

GSMH: Gayri safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IDA: Uluslararası Kalkınma Kurumu

IFC: Uluslar arası Finans Kurumu

IMF: Uluslararası Para Fonu

İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

KHK: Kanun hükmünde kararname

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

M2Y: Dolaşımdaki Nakit + Ticari Bankalardaki ve Merkez Bankasındaki Vadesiz

Mevduatlar + Vadeli Mevduat + Döviz Tevdiat Hesabı

OECD: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

SDR: Özel Çekme Hakları

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

s.: Sayfa

T.C. Türkiye Cumhuriyeti

TEFE: Toptan Eşya Fiyat Endeksi

TÜFE: Tüketici Fiyat Endeksi

WB: Dünya Bankası

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Üç Küreselleşme Dalgasının Karşılaştırılması	14
Tablo 2: Kaynak Ülkelerin Yaptıkları Doğrudan Yabancı Yatırım Tahminleri, 1914 (milyon dolar).....	16
Tablo 3: Bazı Ülkelerin GSMH'sı ile ÇUŞ Cirolarının Karşılaştırılması	26
Tablo 4: GATT Turları	41
Tablo 5: Gelişmiş Ülkeler ve Diğer Ülkelerin Dünya GSYH'sındaki Payları (%)	44
Tablo 6: Üretimin büyüme hızı ile dış ticaret arasındaki ilişki, 1853–1984	
(yıllık %).....	48
Tablo 7: Kamu ve Özel Kesimde Ücretler (TL/gün).....	69
Tablo 8: Faiz Oranlarının Gelişimi	72
Tablo 9: Faiz Oranları ve Sıcak Paranın Getirisi	84
Tablo 10: Finansal Derinleşme Göstergeleri (GSMH'ya Oran, %)	95
Tablo 11: GSMH'nın Yıllar İtibariyle Gelişimi (1980-1995)	96
Tablo 12: GSMH'nın Ana Sektörler İtibariyle Dağılımı (1980-1995)-%- Olarak	97
Tablo 13: Hanelerin %20'lik Dilimlere Göre Gelirleri (1987-1994)-%- Olarak.....	98
Tablo 14: Mal Gruplarına Göre Dünya Ticareti (% Değişim).....	101
Tablo 15: Dünya Ticaretinin Bölge İçi ve Bölgeler Arası Yapısı	102
Tablo 16: Dünya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (milyon dolar).....	105
Tablo 17 : Dünya'da Portföy Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (milyon dolar) ...	106
Tablo 18: Gelişmekte Olan Ülkelerde Dönemler İtibariyle Uzun Vadeli Dış Borçların Gelişimi (milyar dolar)	108
Tablo 19: Gelişmekte Olan Ülkelerde Dönemler İtibariyle Uzun Vadeli Dış Borçların Gelişimi (% olarak).....	108
Tablo 20: İthalat, İhracat, Dış Ticaret Açığı, 1980–1997 (milyar dolar)	116
Tablo 21: İhracat ve İthalat Mallarının Bileşimi (1980-1997)	118
Tablo 22: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980–1997) (% olarak).....	119
Tablo 23: İhracatın Bölgesel Yapısı(1980–2000) (% Olarak).....	121
Tablo 24: İthalatın Bölgesel Yapısı (1980–1999) (% Olarak)	122
Tablo 25: Türkiye'ye Yönelik Doğrudan Yatırımlar	124
Tablo 26: Dünya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (milyar dolar)	125
Tablo 27: Türkiye'ye Yönelik Portföy Yatırımları	127
Tablo 28: Bankacılık Kesiminin Yurt Dışındaki Bankalardan Aldığı Krediler.....	131

Tablo 29: Türkiye’de Özel Sektör Borçlanmaları (milyon ABD doları).....	132
Tablo 30: Granger Testi (Dünya ve Türkiye İhracat Verileri).....	135
Tablo 31: Granger Nedensellik (Dünya ve Türkiye İthalat Verileri)	136
Tablo 32: Granger Nedensellik Testi (Dünya ve Türkiye Doğrudan Yabancı Sermaye Verileri).....	137
Tablo 33: Granger Nedensellik Testi (Dünya’da ve Türkiye’de Portföy Verileri)	139
Tablo 34: Granger Nedensellik Testi (Dünya’da ve Türkiye’de Uzun Vadeli Dış Borç Verileri).....	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Küreselleşme Sürecinde Dış Ticaret Kanalının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi (1980-1988)	110
Şekil 2 Küreselleşme Sürecinde Sermaye Hareketleri Kanalının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi (1989 Sonrası)	113

GİRİŞ

Küreselleşme, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve hukuksal boyutları içeren önemli bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşme, bir ülkenin dünya ile bütünleşmesi, dünyaya entegrasyonu olarak tanımlanabilir. Ancak burada önemli olan sürecin ekonomik boyutudur. Ekonomi açısından küreselleşme, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi olarak tanımlanabilir. Ekonomik anlamda ülkeler, dış ticaret ve sermaye hareketleri kanalıyla dünya ile bütünleşirler. Dolayısıyla mal ve hizmet alınıp satılması yani dış ticaret, küreselleşmenin önemli bir boyutunu oluşturduğuna göre küreselleşme denilen kavramın köken olarak 15. ve 16. yüzyılda gerçekleşen coğrafi keşiflere dayandığını söylemek mümkündür. Çünkü coğrafi keşifler ile bazı ülkeler, keşfettikleri yerleri sömürgeleştirmişler ve sömürge imparatorlukları kurmuşlardır. Bu ülkeler ile sömürgeleri arasındaki mal ve hizmet alışverişi o dönemde küreselleşmenin temellerinin atılmasını sağlamıştır.

Bugün anladığımız anlamda küreselleşme kavramı ise 1980 sonrası dönemi ifade etmektedir. Çünkü küreselleşme denildiğinde mal, hizmet ve sermaye hareketlerindeki serbestleşme anlaşılıyor ise bu olgular 1980 sonrası döneme aittir. Bu dönem teknoloji devrimi ile birlikte yaşanmış ve çok uluslu şirketleri, finansal serbestleşmeyi ve uluslararası kuruluşları (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü) ön plana çıkarmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 1980 sonrası yaşanan süreci, önemini ve ülke ekonomilerini hangi yolla etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle küreselleşmenin genel olarak ülke ekonomilerini etkileme kanalları (dış ticaret kanalı ve sermaye hareketleri kanalı) ortaya konulmuş, yani konunun teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Ardından konu Türkiye özeline indirgenmiş ve Türkiye’de 1980 sonrası dönemde dış ticaret kanalı ve sermaye hareketleri kanalının ülke ekonomisi üzerine etkileri incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme kavramı, küreselleşmenin tarihçesi, temel dinamikleri ve küreselleşmenin aktörleri yani bu sürecin başrol oyuncularını ortaya konulmuştur. En son olarak da teorik çerçevede küreselleşme sürecinin bir ülke ekonomisini etkileme kanalları (dış ticaret kanalı ve sermaye hareketleri kanalı) anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde 1980 sonrası Türkiye ekonomisi iki ayrı dönem itibariyle ele alınmıştır. Birinci dönem 1980–1988 yılları arasını kapsamaktadır. Ve bu dönemde Türkiye dış ticaret kanalı yoluyla dünya ekonomisine entegre olmaya çalışmış ve bunun için de “ihracata yönelik sanayileşme politikası”nı benimsemiştir. İkinci dönem ise 1989 sonrasını kapsamaktadır. Ve bu dönemde ise Türkiye sermaye hareketleri kanalı ile sürece katılmaya çalışmıştır. Bölümün sonunda da her iki dönemde uygulanan ekonomi politikalarının sonuçları değerlendirilmiştir.

Son bölümde ise, küreselleşme sürecinin Türkiye ve dünya ekonomileri üzerindeki etkisi değerlendirilmiş ve Türkiye'nin dış ticaret ve sermaye hareketleri kanalı ile dünya ekonomisine entegre olma konusundaki başarısı yapılan ekonometrik çalışma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma genel bir değerlendirme ve sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ

I. KÜRESELLEŞMENİN TANIMI

1980'li yıllardan itibaren gelişme belirtileri gösteren küreselleşme kavramı, bir dizi değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda değişimin iki boyutundan söz etmek gerekir. Birincisi, teknoloji boyutudur. Aslında teknoloji alanında bir değişimden ziyade devrimden bahsetmek mümkündür. Teknoloji devrimi ile birlikte haberleşme alanında olağanüstü bir hızlanma yaşanmış, ayrıca ekonomi alanında da büyük değişimler gerçekleşmiştir. Yeni üretim biçimleri ortaya çıkmış, insanların karşısında yeni ufuklar açılmış, kimi meslekler yok olup giderken onların yerini yenileri almıştır. Vasıfsız işgücünün yerini robotlar alırken, vasıflı işgücü bilgi toplumunda vazgeçilmez yerini almıştır.

Değişimin ikinci boyutunu ise, serbest piyasa ekonomisi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi oluşturmaktadır. Azalan kar hadlerini arttırabilmek amacıyla, ülke sınırlarını ortadan kaldırmayı hedefleyen küreselleşme hareketi başlamıştır. Burada amaç, devleti küçülterek çok uluslu şirketleri egemen kılmak ve bunu yapabilmek için de her türlü bürokratik engeli ortadan kaldırmaktır. Teknolojik alanda yaşanan devrimle birlikte sermaye hareketleri de hız kazanmış, milyarlarca dolar değerindeki fonlar ışık hızıyla el değiştirmeye ve dünyayı dolaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda dolaysız yabancı sermaye yatırımları da hız kazanmış ve çok uluslu şirketler dünya ekonomisini yönetir hale gelmişlerdir.

Günümüzde sıkça kullanılan küreselleşme kavramı herkes için farklı bir anlam ifade etmektedir. Bu kadar çok kullanılmasına rağmen üzerinde uzlaşılmış ortak bir tanımı da bulunmamaktadır. Emre Kongar, bu konuda güzel bir benzetme yapmıştır. Ona göre, küreselleşme körlerin fili tanımlaması gibi tanımlanmaktadır. Kimisi bacağını tutup ağaç gövdesine, kimisi dişini tutup mermer bir kılıca, kimisi de kulağını tutup büyük bir kepçeye benzetmektedir.¹ Thomas Friedman ise, küreselleşme üzerine yazmış olduğu "The Lexus and Olive Tree" adlı kitabında küreselleşme sürecinde kaybedenlerin çok fazla olduğunu ifade ederek, kaybedenleri yol kenarında ümitsizce ölümü bekleyen kaplumbağalara benzetmiştir. Ona göre bu kaplumbağalar, duvarlar yıkıldığında Hızlı Dünya'nın içine çekmeye

¹ Emre Kongar, **Küresel Terör ve Türkiye**, Remzi Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2002, s. 18.

çalıştığı insanlardır. Bu dünya onlara gözdağı vermeye çalışmaktadır. Olayın ilginç yönü ise küreselleşmenin onların hükümetleri tarafından da destekleniyor olmasıdır. Bunun anlamı da pek çok sayıdaki kaplumbağanın aslında hiç de güvende olmadığıdır.²

Ortak ve üzerinde uzlaşmış bir tanım olmadığı için konu her yazar ve kurum tarafından farklı bir yönüyle ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu küreselleşmeyi; “sadece ekonomik olmayan, sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç” şeklinde ifade etmektedir.³ Devlet Planlama Teşkilatına göre ise, “küreselleşme, ülkeler arasındaki iktisadi, siyasal, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbiriyle bağlantılı olguları içermektedir.”⁴ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) sürecin daha çok ekonomik boyutuna değinmiştir. OECD'nin tanımında ekonominin küreselleşmesi, “farklı ülkelerin üretim ve pazarlarının her gün artan bir hız ve derinlikle birbirine daha çok bağımlı hale gelmesini ifade eden bir süreçtir.”⁵

Yukarıda çeşitli kurumlar tarafından yapılmış küreselleşme tanımlarındaki farklılık çeşitli yazar ve bilim adamlarının tanımlarında da görülmektedir. Hasan Tutar'a göre, “küreselleşme, dünyanın tek bir mekan olarak algılanabilecek ölçüde küçülmesi anlamına gelen bir süreci ifade etmektedir.”⁶ Mustafa Çırıkçı'ya göre, “küreselleşme; ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu; diğer bir ifadeyle, dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi” olarak tanımlanmaktadır.⁷ P. Hirst ve G. Thompson'a göre ise, “küreselleşme, ülkeler arasında büyük ve artan bir

² Richard Haris and Melinda J. Seid, **Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries**, Koinklijke Brill NV, Leiden, 2000, s. 3.

³ Nikoszana Clairice Zuma, *Mondalisation et Gouvernance, Palitique Etrange're*, 4/99, s. 831den aktaran Onur Öymen, **Geleceği Yakalamak- Türkiye'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu-**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 27.

⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu Raporu**, Yayın No: DPT: 2375-ÖİK:440, Ocak 1995, s. 1.

⁵ Mehmet S. Aydın, “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde , *Ufuk Kitapları*, İstanbul 2002, s.14'ten aktaran Evren Haspolat, **Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devlet**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yayın No: 14675, İzmir, 2003, s. 56.

⁶ Hasan Tutar, **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 18.

⁷ Mustafa Çırıkçı, “**Globalleşme ve Bir Çözüm KEI Anlaşması**”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, s. 3, Mart 19992, s.57-59'dan aktaran Erol Utkulu, *Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 1-2, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1068, Eskişehir, 1998, s. 366.

ticaret akışı ile sermaye yatırımlarının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomiyi ifade etmektedir".⁸ Mehmet Alagöz'e göre "küreselleşme, ekonomi, politika, ekoloji, kültür ve sivil toplum alanlarındaki oluşumları yan yana fakat birbirlerine indirgemeyen bir şekilde oluşmasını sağlayan ve ulus devletlerin değil, ulus ötesi aktörlerin ön planda olduğu bir oluşum" olarak tanımlanmaktadır.⁹

Tanımlarda da görüldüğü üzere küreselleşme aslında tek yönlü bir kavram değildir. Küreselleşme süreci, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel boyutları olan bir kavramdır. Ancak biz bundan sonra çalışmamızda "küreselleşme" dediğimizde kastedilen ekonomik anlamda küreselleşme olacaktır.

Küreselleşmenin bu şekilde farklı tanımlarını ortaya koyduktan sonra bu tanımlardan hareketle küreselleşme,

- Uluslararası ticaretin artması
- Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin büyümesi
- Finansal piyasaların serbestleşmesi
- Uluslararası ortak yatırımların yaygınlaşması
- Teknolojinin gelişmesi
- Uluslararası kuruluşların ön plana çıkması olarak özetlenebilir.

Bu yönleriyle ön plana çıkan küreselleşme ve bütünleşme kavramı bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, ticaretin liberalizasyonun, kaynakların etkin bir şekilde dağılımını sağlayarak, hızlı bir büyümenin en önemli bileşenlerini ithal etmek için gerekli olan ihracat gelirlerini güvence altına almasıdır. İkincisi, finansal liberalizasyonun, sermayenin kıt olduğu gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye girişini cezbederek bu ülkelerin ödemeler dengesi sıkıntısına girmeksizin tasarruflarından daha fazla yatırım yapmalarına olanak sağlamasıdır. Üçüncüsü, küreselleşme dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını arttırarak hem sermaye birikimine olanak sağlayacak hem de teknoloji, know-how girişi sağlayacak ve rekabet düzeyinin artmasına olanak tanıyacaktır. Son olarak da küreselleşmenin liberalizasyon sürecinin tamamlanmasıyla sermayenin marjinal getirisini dünya

⁸ Paul Hirst-Graham Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel), Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 8.

⁹ Mehmet Alagöz, Küreselleşme Sürecinde Türkiye'deki Finansal Liberalizasyon Politikalarının Sorgulanması, **Ekonomik Yorumlar**, Yıl 42 Sayı 491, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, Şubat 2005, s. 76.

çapında eşitlemesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra bu sürecin kuzey-güney eşitsizliğini ortadan kaldırması, özellikle güneyde ücret düzeylerinin yükselteceği ve ücret farklarının vasıfsız lehine kapanmasında olumlu rol oynaması beklenmektedir.¹⁰

II. KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Küreselleşme, yeni bir terim olmakla birlikte kökleri sömürgecilik tarihine kadar uzanmaktadır. Kavram, 1980'li yıllardan itibaren sıkça kullanılmaya başlanmasına rağmen ilk ortaya çıkışı 1800'lü yılların ortalarına denk gelmektedir. Yani küreselleşme kavramının kapsadığı eğilimler son yirmi yılın ürünü değildir. Ülkeler arası ticaret, ilk çağlardan beri sürmektedir. Taşımacılığın kolaylaşması ve ucuzlaması ise birkaç yüzyıldır devam etmektedir. Yine aynı şekilde sermayedarların yatırım yapmasının da birkaç yüzyıllık geçmişi vardır. Genel olarak iktisadi alanda küreselleşme, kapitalizmin genişleme eğiliminin son yirmi-otuz yılda ivme göstermesinden ibarettir. Öte yandan, uzun mesafelerde iletişim, çok eski zamanlardan beri sürekli kolaylaşmakta ve hızlanmakta, toplumların fikri ve kültürel etkileşimini arttırmaktadır. Bu açılarından değerlendirildiğinde de küreselleşme diye nitelendirilen kavramın çok yeni bir yanının olmadığı açıkça görülmektedir.¹¹ Bu nedenle küreselleşmenin ilk aşaması, ülkeler arasındaki ticaretin serbestleşmesi olarak kabul edildiği takdirde "Birinci küreselleşme dalgası" olarak nitelendirilen dönem 1400'lü yılların sonlarına dayanmaktadır. Bu dönem "Tarım Devrimi" ile başlamış ve döneme özellikle coğrafi keşifler damgasını vurmuştur. Bu dönemde Avrupa Devletleri'nin amacı, sömürebilecekleri yeni topraklar bulmak olmuştur. Çünkü ucuz emeğe ve üretim fazlalarını satacakları yeni pazarlara gereksinim duymuşlardır. Bunun da tek çözümü yeni yerler ele geçirip buraları sömürgeleştirmektir. Avrupa Devletleri (İngilizler, İspanyollar, Fransızlar, Hollandalılar,...), bugün üçüncü dünya olarak anılan toprakların büyük bir kısmını ele geçirerek kendilerine yeni pazarlar yaratmışlardır. 1600–1800 yılları arasında Avrupa Devletleri'nin ele geçirdikleri bu servet aynı zamanda I. Sanayi Devrimi'nin de ana finans kaynağı olmuş ve para Latin Amerika'dan Avrupa'ya aktarılmıştır. Bu dönemde küresel ticaret çok hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Kanada'dan

¹⁰ Haluk Tözüm, **Küreselleşme: Gerçek Mi, Seçenek Mi?**, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yayınları, Sayı 18, 2.Baskı, Ankara, 2004, s. 151.

¹¹ Cem Somel, **Az Gelişmişlik Perspektifinde Küreselleşme**, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yayınları, Sayı 18, 2.Baskı, Ankara, 2004, s. 199.

kürk, kereste ve balık; Afrika'dan köle ve altın; Karayiplier'den şeker, rom ve meyve; Latin Amerika'dan kahve, şeker, et, altın ve gümüş; Asya'dan afyon, çay ve baharat kıtaya taşınmış, geri dönerken ise gemiler kahve, Hindistan cevizi ve kakao getirmişlerdir. 1870'li yıllara gelindiğinde artık dünya ticareti patlama yapmıştı ve uluslararası ticaret açısından bakıldığında dünya altın çağını yaşamıştır. Daha sonra II. Sanayi Devrimi ve ardında yaşanan Teknoloji Devrimi dünyanın bugün bulunduğu konuma gelmesine yol açmıştır.

A.Birinci Küreselleşme Dalgası (1490)

Birinci Küreselleşme Dalgası'nın temelinde tarım devrimi vardır. Tarım Devrimi ile birlikte toprak ana üretim aracı haline gelmiş ve değer kazanmıştır. Dolayısıyla toprağı zapt etmek ve korumak da temel amaç olmuştur. Tarım Devrimi, din-tarım imparatorlukları aracılığıyla dünyayı biçimlendirmiştir. Bu da köle köylüler ile toprak sahipleri ve din adamları arasındaki sömürüye ve devletler arasındaki inançlara dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu devrim aynı zamanda sömürgecilik faaliyetlerinin de ön plana çıkmasına neden olmuştur.¹² Toprak sahipleri toprağı olan talebin artması sonucunda "rant geliri" elde etmeye başlamışlardır. Sonuçta feodal bir yapı ortaya çıkmış ve kurulan imparatorluklar güçlenmeye başlamıştır.

15. yüzyılın sonunda başlayıp 16. yüzyılda ağırlık kazanan "Coğrafi Keşifler" ise Birinci Küreselleşme Dalgası'nın bir diğer dinamiğı olmuştur. Coğrafi Keşifler ile Batılılar önce Kuzey ve Güney Amerika'yı, daha sonra Büyük Asya, Afrika, Avusturalya ve Yeni Zellanda'yı ele geçirmişlerdir. İlk önceleri bu yeni coğrafyalarda buldukları ürünleri kendi ülkelerine taşıyan Batılılar, daha sonra buralarda koloniler kurarak askeri, kültürel ve siyasal açıdan bu bölgeleri egemenlikleri altına almaya başlamışlardır. Bu durum aynı zamanda kurulu düzenlerinin gelişmesine de hizmet etmiştir. Bu yeni coğrafyalardaki serveti Avrupa'ya aktarırken, ihtiyaçları olan ucuz işgücünü de bulmuşlar ve buralardaki insanları (yerli halkı) köle olarak çalıştırmışlardır. Batı Avrupa, coğrafi keşifler sayesinde değerli madenlere (altın gibi) ve değerli mallara (ipek, baharat gibi) sahip olmuştur. Bu olay 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında zirveye ulaşmış ve Merkantalizm'inde başlangıcı olmuştur. Özellikle bu dönemde İngiltere, dünyanın çeşitli bölgelerini (Avusturalya, Yeni Zellanda,

¹²Emre Kongar, **Üçüncü Küreselleşme Ne Getirecek**, erişim: 09.08.2005, www.kongar.org/aydinlanma/2002/306/Ucuncu_Kuresellesme_Ne_Getirecek.php, s. 2.

Kuzey Amerika, Pasifik Adaları ve Hindistan) ele geçirerek “Üzerinde Güneş Batmayan” bir imparatorluk kurmayı başarmıştır.¹³

Sömürgeciliğin yeni patronu olarak İngiltere, dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda yönetmeye başlamış ve henüz ticari kapitalizm aşamasında büyük bir sermaye birikimi sağlamayı başarmıştır. Bir ülkenin bu kadar geniş bir alana yayılması ona bir takım avantajlar sağlamış ve İngiltere, kolayca ucuz hammadde kaynaklarına ve ucuz işgücüne ulaşabilmiştir. Böylece İngiltere, “merkez” konumuna gelirken diğer ülkeler de “çevre” olarak adlandırılmaya başlamışlardır. Burada çevrenin görevi, temel bazı malları arz etmek ve merkezdeki üretim fazlası için yeni pazarlar oluşturmak olmuştur.

Ayrıca İngiltere, “merkez” konumunu güçlendirmek adına bir takım çalışmalara girişmiştir. Pazarı genişletmek ve “serbest dış ticaret” fiili sömürge alanın dışına taşımak için başta Çin ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, yarı işgal ve sömürgeleştirme politikası izlemiştir.¹⁴ Aynı dönemde dağınık bir halde bulunan Alman Prenslükleri, karşılıklı tehdidin farkına vararak bir gümrük birliği (Zolverein) kurmuşlar ve siyasal birleşme yoluna girmişlerdir. Zaten 19. yüzyılın son çeyreğine girmeden de Bismarck’ın önderliğinde Alman İmparatorluğu kurulmuştur. Yine aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise, İngiliz kolonisi olmaktan savaş yoluyla kendini kurtardıktan sonra (1776) bir de iç savaş yaşamış (1861) ve böylece bütünlüğünü perçinlemiştir. Ancak hem Almanya hem de ABD bu dönemde “klasik serbest ticaret” geleneğine karşı çıkmışlardır.¹⁵

İngiltere, bu dönemde sömürgeci çıkarlar açısından hedefini doğru olarak belirlemiştir. Ancak ne Almanya ne de ABD, İngiltere’nin tuzağına düşmemişler ve hızla gelişme yolunda ilerlemişlerdir. Sanayi hamlesinde önemli atılım yapan; I. ve II. Dünya Savaşları’nda önemli rol oynayan Almanya, yaptığı sanayi atılımları ile güçlenmiştir. Bu sanayi atılımının sonucu olarak; 1890’da 89 milyon ton olan kömür üretimi, 1914’te 227 milyon tona yükselmiştir. Bu miktar İngiltere’deki 292 milyon tonluk üretimin hemen gerisinde yer almış ve Avustralya-Macaristan’ın 47 milyon, Fransa’nın 40 milyon tonluk üretimini hayli aşmıştır. Çelik üretimindeki artışlar da önemli boyutlara ulaşmıştır. 1914’te Almanya’nın 17.6 milyon tonluk çelik üretimi,

¹³ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 25.

¹⁴ İbrahim Ülger, **Küreselleşme**, Etki Yayınları, 1. Basım, İzmir, 2000, s. 130

¹⁵ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 26.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın üretimini geçmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde Almanya bu performansını elektrik, optik ve kimya sanayinde de sürdürmüştür. Siemens ve AEG gibi toptan 142.000 kişi istihdam eden dev firmalar, Avrupa elektrik sanayine egemen olmuştur. Bayer ve Hoechehst'in başı çektiği Alman kimya firmaları, dünya boyalarının %90'ını üretmiştir. Bu başarılı gidiş doğal olarak Almanya'nı dış ticaret rakamlarına da yansımış ve ihracatın 1890–1913 arasında üç kat artmasıyla, dünyanın öncü ihracatçısı İngiltere'ye yaklaşmıştır. Aynı anda ülkenin dış ticaret filosu da genişleyerek savaştan hemen önce dünyanın ikinci büyük filosu olmuştur. Kısacası, Almanya Avrupa'nın ekonomik güç odağı haline gelmiş ve fazlaca sözü edilen sermaye darlığı bile hızını kesememiştir.¹⁶

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Almanya, sömürgeler imparatorluğunun öncüsü olamamıştır. Çünkü bunun tek koşulu ekonomik gelişim değildir. Sömürgeleştirme politikası önemli temeller üzerine oturmaktadır. Bunlar, jeopolitik konum, kaynakların kullanımı, diplomasi ve askeri güçlerin bir bütünsellik içinde olması gibi önemli konulardır. Bu noktada gerek askeri gerekse de jeopolitik güç anlamında deniz üstünlüğü ve askeri silahlanma kilit rol oynamaktadır. Dolayısıyla da bu güçleri elinde bulunduran avantajlı bir konumda olacaktır. O dönemde bu güçleri elinde bulunduran tek ülke olarak İngiltere, sahip olduğu avantajı kullanarak bir dünya devleti kurmayı ve bunu uzun bir süre devam ettirmeyi başarmıştır.

Her yapıda olduğu gibi burada da Birinci Küreselleşme Dalgası, farklı özellikleri aynı anda taşımaktadır. Eski dönemin kalıntıları, o günkü düzenin egemen nitelikleri ve gelecek dönemin filizleri bir arada bulunmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla Birinci Küreselleşme Dalgası, endüstrileşmenin ve milliyetçiliğin filizlerini de içinde barındırmaktadır. 18. yüzyılda İngiltere'de buhar makinesinin icat edilmesi ve kömürün kullanılmaya başlanması ile "I.Sanayi Devrimi" denilen olay yaşanmıştır. Bunların sanayide kullanılması ve kol gücünü ikame etmesiyle başlayan devrim, buhar makinesinin demiryolları ve denizyollarında kullanımıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Dolayısıyla "I.Sanayi Devrimi" olarak adlandırılan ilk kapitalist gelişmenin temel hammaddeleri demir ve kömür; ilk sanayi kolları ise demir ve kömürün buluşmasıyla ortaya çıkan tren, gemi, pamuklu iplik ve dokuma işletmeleri olmuştur. Aynı zamanda bunlar tekelci kapitalizmin de ilk dayanaklarıdır. Bu alanların gücünü elinde bulunduran aynı zamanda dünya siyasetine de hakim olacaktır. Dolayısıyla

¹⁶ İbrahim Ülger, **a.g.e.**, s. 132-133.

¹⁷ Emre Kongar, **a.g.m.**, s. 2.

burada iki önemli nokta vardır. Birincisi, taşınmadığı için demir ve kömür yataklarının bulunduğu yerlerin işgal edilmesi, ikincisi de iplik ve dokuma kaynaklarının üzerinde bir tekel gücünün oluşturulmasıdır. tabii ki istila için de vazgeçilmez araç limanlardır. İşte o dönemde özellikle İngiltere'nin deniz hakimiyetine önem vermesinin altında yatan neden de budur.¹⁸

Kısacası, bir sömürge imparatorluğu olarak İngiltere, ticaretin, malların ve sermayenin küre çapında serbestçe dolaşımını savunmuş, kendisine yeni pazarlar açmak için her türlü yöntemi meşru saymış, hem sanayi devrimini gerçekleştirerek hem de coğrafi keşiflerin öncüsü olarak "bir dünya gücü" haline gelmiştir.

B.İkinci Küreselleşme Dalgası (1890)

Birinci küreselleşme, yani Tarım Devrimi, kendi içindeki evrimleşme süreci ile İkinci Küreselleşme Dalgasını yani Endüstri Devrimi'ni doğurmuştur. İkinci küreselleşmenin temelinde Endüstri Devrimi vardır.¹⁹ Aslında Batı'nın ikinci yayılma süreci 1870'den sonra başlamıştır. I.Sanayi Devrimi ile birlikte yararlanılan teknoloji Batı ile dünyanın diğer bölgeleri arasında çok büyük gelişmişlik farkları yaratmıştır. Yöntem, misyonerlerin ardından ticaret şirketlerinin, onların ardından da Batılı Devletlerin giderek bu toprakları askeri işgale uğratması biçiminde olmuştur. Bu ikinci yayılmayı doğuran gereksinimler, zaten yaşanan I.Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından dolayı ortaya çıkmıştır. Amaç; sanayide kullanılmak üzere sürekli ve ucuz hammadde akışı sağlamak, ortaya çıkan üretim fazlasını satacak yeni pazarlar bulmak ve fazla nüfusu akıtmak olmuştur. Bu amaca ulaşabilmek adına da kıyasıya bir rekabet başlamıştır. Bu durum kar marjlarının düşmesine sebep olmuştur. Çözüm ise, dünyanın o zamana kadar keşfedilmemiş uluslararası siyasal ve ekonomik alanlarını bulmak olmuştur. Bu durum başlangıçta bir problem yaratmamasına rağmen boş topraklar bittiğinde işin içine her şirketin kendi devleti girmiş ve çatışma başlamıştır.²⁰

Görüldüğü üzere, I. Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi İngiltere artık burada tek değildir. Almanya, Fransa ve ABD'de seslerini aynı ölçüde duyurabilmektedirler. Yine aynı dönemde Çarlık Rusya'sını Uzakdoğu'daki savaşta yenen Japonya (1905) yükselmekte olan yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Kısacası, her biri aşağı yukarı

¹⁸ İbrahim Ülger, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁹ Emre Kongar, **a.g.m.**, s. 2.

²⁰ Süleyman Gazi, **Küreselleşme**, erişim: 09.08.20005, <http://w3.gazi.edu.tr/web/syaman/kuresellesme2.htm> , Gazi Üniversitesi 2001, s. 3.

eşit güçlere sahip devletler olunca, bunların dünyaya egemenlik kurma mücadelesi eşitler arasında bir savaşa dönüşmüş ve bu çatışma sonucunda I.dünya Savaşı yaşanmıştır. Arka arkaya yaşanan iki dünya savaşı ve iki savaş arasında yaşanan kriz nedeniyle o yıllar “felaket yılları” olarak adlandırılmaktadır. Yaşanan bu sıkıntılara rağmen yeni teknolojilerin yayılması ve yeniliklerin gerçekleştirilmesi hiç durmamıştır. Hatta savaşlar yeni teknolojik buluşların ve yeni icatların ortaya çıkmasında ve yayılmasında önemli bir etken olmuştur.²¹

Bu gelişmelere paralel olarak 1920'lerde Henry Ford'un yürüyen bant tekniğini geliştirmesi sayesinde II. Sanayi Devrimi yaşanmıştır. Devrim, içten patlamalı motorların icadı ve sanayiye uygulanmasından güç almış, yürüyen hat tekniğinin geliştirilmesi sonucunda da fabrika üretiminde çağ atlanmıştır. Bu teknik sayesinde bir sanayi ürünü çok daha hızlı üretilir hale gelmiş, işbölümü ve uzmanlaşma ortaya çıkmış, ürünlerin piyasaya sürülme hızı ve çeşitliliği artmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin ardından transistorün de icadı ile devrim, zirve noktasına ulaşmıştır.

Sanayi alanında yaşanan bu gelişmeler, sömürgeciliği küresel devlete doğru sürüklerken bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Teknoloji alanındaki gelişmeler ve petrolün temel hammadde haline gelmesi ise yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Artık petrol bölgeleri, vazgeçilmez stratejik merkezler haline dönüşmüş ve bu temel hammaddenin etrafında yaşanan teknolojik gelişmeler beraberinde yeni çatışmaları da getirmiştir. Elektrik, petrol, metal ve kimyasal bileşimlerin kullanıldığı bu yeni teknolojik dönem, kapitalizmin de gelişimini hızlandırmıştır. Özellikle, yüksek elektrikli fırının, dinamonun, lambanın, su tribününün, radyo ve televizyonun, otomobilin icadı kapitalist gelişmede önemli rol oynamıştır. Bu noktada telefonun, radyonun ve durağan fotoğrafın filme dönüştürülerek sinemanın icadı haberleşmenin yoğunlaşmasına, dünyanın küçülmesine ve tüketimde bireyselliğin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla da kitlesel tüketime yönelik üretim önem kazanmıştır.²²

Teknolojik alanda yaşanan tüm bu gelişmeler, 20. yüzyıl başlarında meydana gelen I. Dünya Savaşı ve ardından 21 yıl sonra yaşanan II. Dünya Savaşı, dünyayı pek çok yönden değiştirmiştir. Özellikle 1945–1975 arasındaki dönem hem

²¹ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 28.

²² İbrahim Ülger, **a.g.e.**, s. 134-136.

merkez hem de çevre ülkeler için gerçek anlamda bir genişleme dönemi olmuştur. İmparatorluk ve krallıklar ile bunların güç kaynağı olan ve çeşitli kıtalara yayılan sömürgeler tek tek bağımsızlıklarını ilan ederek yeni devletler kurmuşlardır. Bu dönemde gerek eski devletler, gerekse yeni kurulanlar kendi ekonomileri ve halkları üzerinde tam bir denetim gücüne sahip olabilmişlerdir. Özellikle Keynesyen ekonomi politikaları ön plana çıkmış ve “devletçilik” anlayışı yaygınlaşmıştır. O nedenle sosyal ve kolektif hizmetler genişlerken, eğitim, kültür, sağlık ve barınma alanlarındaki sübvansiyonlar artmış, alım gücü sürekli yükselmiş ve işsizlik düşük seviyelerde seyretmiştir.²³ 1961–1970 arasında AET, ABD ve Japonya’da GSYİH artış hızı sırasıyla %4.8, %3.8 ve %10.5 olarak gerçekleşirken işsizlik oranları da %2.3, %4.2 ve %1.2 düzeyinde kalmıştır.²⁴ Kısacası bu dönemde insanların kaderi piyasaya terk edilmemiş, böylece hem yaşam süreleri uzamış hem de ülkeler gerçek anlamda bir ilerleme kaydetmişlerdir. Bu nedenle bu dönem “kapitalizmin altın çağı” olarak anılmaktadır.²⁵

Burada dikkati çeken önemli bir nokta vardır. Birinci Küreselleşme Dalgası, bir dünya devleti olarak İngiltere’yi ön plana çıkarmasına ve İngiltere’nin tüm dünyaya hakim olmasına rağmen İkinci Küreselleşme Dalgası, hiçbir devletin öncülüğünde gerçekleşmemiştir. Ancak bu durum II. Dünya Savaşı’na kadar bu şekilde devam etmiş, savaştan önce her biri kendi çizgisinde ve bağımsız davranabilen İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, İtalya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yıkıma uğramıştır. Yaşanan savaş ekonomik ve siyasi dengeleri değiştirmiş ve buna paralel olarak sosyal ve kültürel değer ve dengeler de yok olmuştur. Ortaya çıkan boşlukları ise, yeni dengeler doldurmuştur. Dünya’da iki kutup oluşmuş, diğer bütün ülkeler Sovyet tehlikesine karşı, ekonomisi savaş sonrasında çok önemli gelişmeler kaydeden ABD’nin şemsiyesi altında toplanmışlardır. Bretton Woods Toplantıları (1944) sonucunda ABD’nin önderliğinde dünya ekonomisini yönetecek üç önemli kurum ortaya çıkmıştır. Bunlar Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Gümrük Tarifeleri ve Genel Anlaşması (GATT)’dır. Kurulan sistemde (dolar/altın sistemi) dolar, tek anahtar para olarak ortaya çıkmış ve dolaysız yatırımlar yoluyla Amerikan sermayesi ve markaları tüm dünyaya yayılmıştır. Yani ikinci küreselleşme, bir devletin öncülüğünde

²³ Robert Went, **Küreselleşme-Neo Liberal İddalar Radikal Yanıtlar**, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 106.

²⁴ Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 47.

²⁵ Robert Went, **a.g.e.**, s. 106.

gerçekleşmemesine rağmen sonuçları yeni bir dünya devletinin ortaya çıkmasına neden olmuş, Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve SSCB'nin dağılması ile hem dünya tek kutuplu bir hale gelmiş hem de bu yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Bu ilk iki küreselleşme dalgasını karşılaştırdığımızda ilk küreselleşme dalgasının daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Ancak pek çok gelişmekte olan ülkeyi de dışarıda bırakmıştır.²⁶ İlk küreselleşme ulaşım maliyetlerindeki düşümlere dayandığı için odak nokta ticaretin serbestleşmesi olmuştur. Ancak ikinci küreselleşme telekomünikasyon maliyetlerindeki düşümlere dayanmaktadır ve odak noktası da finansal sermaye akımlarının serbestleşmesi olmuştur.²⁷ Zaten bu gelişme de üçüncü küreselleşme dalgasının zeminini oluşturmuştur.

C.Üçüncü Küreselleşme Dalgası (1990)

II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu dünya düzeni de pek uzun sürmemiştir. ABD ile silah yarışında geri kalmak istemeyen SSCB ve çevresindeki ülkeler ağır silahlanma harcamaları yapmak zorunda kalmışlar, bu da tüketim mallarında kıtlıklar yaratırken, giderek daha iyi eğitim görmüş halk kitlelerinin artan tüketim talepleriyle ciddi çelişkiler doğurmuştur. Ayrıca ağır siyasi baskılar özgürlükleri kısırkken özgürlük talepleri de karşılanamamıştır. Buna bir de SSCB'ye dahil farklı halklar ve Doğu Avrupa'nın bağımsızlık talebi de eklenmiştir.²⁸

Üçüncü Küreselleşme Dalgasının yaşanmasına neden olan olay 1980'de yaşanan III. Sanayi Devrimidir. Bu olay mikro cip teknolojisinin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Bu nedenle yaşanan bu devrime İletişim-Bilişim Devrimi de denilmektedir. Bu devrim kapitalizmin kendini yeniden tanımlamasına ol açmıştır. Telekomünikasyon endüstrisi ve diğer elektronik bazlı sanayi dalları devrimin temelini oluşturmuş ve gelişmiş (endüstrileşmiş) ülkeler, ağır sanayiye daha az endüstrileşmiş ülkelere aktarırken kendileri çevreye daha az zarar verecek ve daha fazla kar getirecek ürünler üretmeye başlamışlardır. Bu ortam, teknoloji transferini de beraberinde getirmiştir. Özellikle az gelişmiş ülkelere önemli ölçüde teknoloji transferi gerçekleşmeye başlamıştır.

²⁶ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**, çev. Elif Özsayar, Boyner Holding yayınları, İstanbul, 1999, s.16-17.

²⁷ Haluk Tözüm, **a.g.m.**, s.156.

²⁸ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 31.

Bu dönemde özellikle elektronik devrimini yakalamamış olan SSCB, askeri sanayilerde de görece olarak geri kalmıştır. Sonunda ABD ve diğer Batı Avrupa Ülkeleri'nin izlediği politikalar Doğu Bloku'nun yıkılmasına ve ardından da SSCB'nin dağılmasına ol açmıştır. Kısacası çift kutuplu olan dünya tekrar tek kutuplu olma oluna girmiştir. Ancak ne var ki, ABD bugün II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi tartışmasız olarak tek değildir. Avrupa Birliği, Çin, Japonya ve Rusya, ABD'nin dünya liderliğini tehdit eder duruma gelmişlerdir. Artık dünya parası doların karşısında yeni bir güç olarak euro bulunmaktadır.

Ancak yine de şu anda ABD ön plandadır ve "Yeni Dünya Düzeni"ni herkese kabul ettirmeye, bunun kaçınılmaz bir son olduğuna herkesi inandırmaya çalışmaktadır. Bu konuda büyük ölçüde başarı da sağlamıştır. Örneğin; ABD'nin öncülüğünde tüm çevre ülkeler serbest pazar, özelleştirme ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konularında hızla yol almaya çalışmaktadırlar. Bugün pek çok ülkede özelleştirme hareketleri hız kazanmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi konusunda çoğu ülke gerekli çalışmaları yapmaktadır. Ülkeler, bunları ve bunun dışında pek çok şeyi yapmak zorundadırlar çünkü küreselleşmenin olmazsa olmaz evrensel kuralları vardır.²⁹

- Özel sektörü ekonomik büyümenin motoru haline getirmek,
- Enflasyon oranını düşük tutmak ve fiyat istikrarını sağlamak,
- Devlet bürokrasisini küçültmek,
- Bütçe fazlası sağlamasa bile olabildiğince dengeli bir bütçe yürütmek,
- İthal ürünler üzerindeki gümrük tarifelerini kaldırmak veya düşürmek,
- Kotalardan ve yerel tekellerden kurtulmak,
- İhracatı arttırmak,
- Devlete ait sanayi kuruluşlarını ve kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmek,
- Sermaye piyasalarını serbestleştirmek,
- Para birimini konvertibl hale getirmek,
- Ülkedeki sektörleri, hisse senedi ve tahvil piyasalarını doğrudan yabancı mülkiyete ve yatırıma açmak,
- Rekabeti arttırmak üzere ekonomideki kamusal düzenlemeleri azaltmak,

²⁹ Haluk Tözüm, a.g.m., s. 152.

- Bankacılık ve telekomünikasyon sistemlerini özel mülkiyete ve rekabete açmak bunların en önemlileridir.

Günümüzde özellikle sermaye hareketlerindeki serbestlik çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Artık gün içerisinde trilyonlarca dolar para dünyanın büyük döviz piyasaları aracılığıyla bitlerce anlık hızlarla (örneğin; 24 saat içinde yaklaşık 2 trilyon dolar para) finans piyasalarında el değiştirmektedir. Bu paranın sadece %10'luk kısmı mal ve hizmet ticareti ile ilgilidir. Kısacası, uluslararası para trafiği kendi içinde karlı bir oyun haline gelmiştir.³⁰ Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) sayısı ise her geçen gün biraz daha artmaktadır.

Eğer bir karşılaştırma yapacak olursak III. Küreselleşme Dalgası, diğer ikisinden oldukça farklıdır ve daha güçlüdür. Bunun nedeni;

- 1970'lerden başlayarak, Çok Uluslu Şirketlerin dünya ekonomisine egemen olması,
- 1980'lerde Batı'nın optik kablo, haberleşme uyduları, bilgisayarlar, internet gibi teknolojik buluşları devreye sokarak yarattığı İletişim Devrimi,
- 1990'larda SSCB'nin dağılması sonucu güç dengesinin ortadan kalkması ve Batı'nın yeniden tek güç odağı haline gelmesidir.

³⁰ Robert Went, a.g.e., s.31.

Bu üç küreselleşmeyi karşılaştıracak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 1: Üç Küreselleşme Dalgasının Karşılaştırılması

	Birinci Küreselleşme	İkinci Küreselleşme	Üçüncü Küreselleşme
İtici güç	Denizcilikteki gelişmeler	Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	1970'lerde Çok Uluslu Şirketler, 1980'lerde İletişim Devrimi, 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması
Yöntem	Önce kar, sonra askeri işgal	Önce misyonerler, sonra kaşifler, sonra ticari şirketler, en sonra işgal	Kültürel-ideolojik etki, böylece ülkenin har anının kendiliğinden etkilenmesi
Haklı gösteriş	Putperestlere Allah'ın dinini götürme	Beyaz adamın yükü, uygarlaştırıcı görev, ırkçı teoriler	En yüksek uygarlık düzeyi, uluslararası topluluğun iradesi, piyasanın gizli eli, küreselleşme herkesin ortak çıkarıdır görüşü
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

Kaynak: Süleyman Gazi, a.g.m., erişim: 09.08.2005

<http://w3.gazi.edu.tr/web/syaman/kuresellesme2.htm> , Gazi Üniversitesi,

2001, s. 4-5.

Kısacası, bugün anladığımız anlamda küreselleşme 1945 sonrasında başlamış, 1990'larda hız kazanmış ve etki sahası genişlemiştir. Özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler bunda önemli bir rol oynamıştır. Küreselleşme hareketinin hız kazanmasında ve etki sahasının genişlemesinde rol oynayan belli başlı faktörler vardır. Bunlar;³¹

³¹ Süleyman Gazi, a.g.m., s. 6.

- Dünyadaki siyasi gelişmelerin etkisi ve her şeyi kontrol altında tutmaya çalışan dev uluslararası örgütler; Birleşmiş Milletler gibi,
- Transnasyonel paktlar yani birçok devleti içine alan geniş kapsamlı anlaşmalar; NATO gibi,
- Yine geniş kapsamlı ve çok sayıda ülkeyi kapsayan Transnasyonel Ekonomik Birlikler; Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi,
- Birden fazla ülkede faaliyette bulunan iş, imalat ve ticaret merkezleri olan Çok Uluslu Şirketler, Bankalar ve Ortaklıklar. Bunlar kuruldukları ülkelerin dışında pek çok ülkenin ekonomisine hakim olmaya ve etki etmeye başlamışlardır. Bir noktada küreselleşmenin ekonomi alanında başladığını söylemek bile mümkündür.
- Uluslararası trendler denilen ve dünya üstünde hemen hemen bütün kıtaları ve ülkeleri etkisi altına alan, kitleleri çok derinden etkileyen belli sosyo-politik akımlar. Özellikle Kissinger, Schlesinger, Huntington gibi yazarların tehlikeli eğilimler ve gelişmeler olarak vurguladıkları akımlar. Etnik milliyetçilik, Fundemantalizm, Feminizm, Ekolojik akımları saymak gerekir.

III. EKONOMİDE KÜRESELLEŞME

A. Üretimde Küreselleşme

Üretimde küreselleşme, şirketlerin sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak, fason imalat araştırmaları ve başka yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışına yaymaları olarak tanımlanabilir.³² Kısacası şirketler üretimlerini kendi ülkeleri dışında gerçekleştirmektedirler. Burada amaç, ülkelerindeki maliyetlerin yükselmesi durumunda hem üretimlerini hemen düşük ücretli ülkelere kaydırmalarına, hem de bu sayede teknoloji transferine de olanak tanımaktır.

Dünya ekonomisi, küreselleşme eğilimlerinin başladığı 1800'lü yıllardan günümüze kadar inişli çıkışlı günler yaşamıştır. Dünya 1929 yılında büyük bir bunalım yaşamıştır. Üretimde küreselleşme denildiği zaman özellikle 1970'li yıllar akla gelmektedir. Çünkü bu dönemde yaşanan kriz sonucu üretimin küreselleşmesi

³² Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, Yayın no: DPT: 2375-ÖİK:440, Ocak 1995, s. 10.

hız kazanmıştır. Özellikle I. Sanayi Devrimi'ne kadar üretimde küreselleşmeden söz etmek mümkün değildir. Sanayi Devrimi ile birlikte buharın kullanılmaya başlanması ve böylece kitlesel üretimin gerçekleşmesi uluslararası üretimin de gelişmesini sağlamıştır. 1870 sonrasındaki teknik ve örgütsel gelişmeler, benzer ürünlerin birçok çeşidinin aynı firma tarafından hem yurt içinde hem de yurt dışında üretilmesini olanaklı kılmış, doğrudan yatırımlar özellikle madenlerin ve diğer hammadde ürünlerinin aranıp işlenmesine yönelik olarak gerçekleşmiştir.³³ Bu yıllarda üretimin uluslararasılaşması konusunda yine başı çeken İngiltere olmuştur.

Tablo 2: Kaynak Ülkelerin Yaptıkları Doğrudan Yabancı Yatırım Tahminleri, 1914 (milyon dolar)

İngiltere	8172
ABD	2652
Almanya	2600
Fransa	1750
Hollanda	925

Kaynak: P.Hirst-G.Thompson, **Küreselleşme Sorguluyor**, Dost Yayınevi, Ankara, 2003, Üçüncü Basım, s. 46

Daha sonraki dönemde iki dünya savaşı yaşanmış ve tabii ki bu durum dünya ekonomisini derinden etkilemiştir. Özellikle iki savaş arası dönemde korumacılık eğilimleri artmış dolayısıyla da üretimin küreselleşmesi yavaşlamıştır. II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrasında fordist üretim sistemi benimsenmiştir. Bu üretim sisteminde esas olan "üretim bandı" tekniğidir. Bu teknikle birlikte üretim süreci, doğrusal bir hat üzerinde parçaların sırasıyla bir araya getirilip monte edildiği bir iş organizasyonu ekseninde örgütlenmiştir. Sistem, üretim hızını en üst seviyeye çıkaracak biçimde organize edilmiştir. Böylelikle daha gerçekçi bir üretim planlaması yapılabilmiş, aynı zamanda da işgücünden tasarruf sağlanmıştır.³⁴

Buna rağmen, Fordizmin eksik yanları da söz konusudur. Sistemin esneklikten yoksunluğu, işçinin yaptığı işe yabancılaşması ve dolayısıyla da verimin düşmesi, büyük hammadde ve ara mal stoklarıyla çalışılmak zorunda kalınması sorunlara yol açmıştır. Özellikle verim düşüklüğü ücret düşüklüğünü de beraberinde getirmiş ve sonuçta toplam talep azalmıştır. Toplam talebin azalması ise üretim fazlasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle burada problem olan verim

³³ P. Hirst-G. Thompson, **a.g.e.**, s. 45.

³⁴Y. Tüfekçi, **Kapitalist Sömürüde Bir Aşama Fordizm**, erişim: 09.08.2005, www.barikat-lar.de/barikat/11/fordizm.htm, Sayı 11, Mart 2003, s. 1.

düşüklüğüdür. Verim artışındaki yavaşlama ve Doğu Asya'dan gelen rekabet sonucu batılı ülkeler bir takım tedbirler almak zorunda kalmışlardır.

- Mal farklılaştırmasına giderek tekelci karı elde etmek,
- Kalite standartlaştırması,
- Maliyetleri azaltmak ve bunun içinde üretimin bazı aşamalarını başka ülkelere aktarmak alınana tedbirler arasında yer almaktadır.

Üretimin bazı aşamalarının başka ülkelere aktarılmasında amaç, düşük ücretle çalışan işgücünden yararlanmaktır. Ancak bu durum sonuçta, gelişmiş ülkelerde işsizliğe yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde işsizlik arttıkça korumacılık da artmıştır. Bu da doğrudan yabancı yatırımlarını daha da cazip hale getirmiş ve sonuçta korumacılık üretimde küreselleşmenin önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Özellikle 1980'li yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmış ve aynı zamanda dışarıda üreterek içeriye ithalat yapma eğilimi hız kazanmıştır. Bu da tabii ki ülkelerin yabancı yatırım çekme amaçlarından biri olan "ödemeler dengesi"ni olumsuz yönde etkilemektedir. Doğrudan yatırımın ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaratabilmesi için şirketin ihracata yönelmesi gerekir. Ancak tam tersi bir şekilde ithalatın artması, bu amacın gerçekleşmesine engel olmaktadır. Aynı zamanda yabancı yatırımcının geldikten bir süre sonra yerli girdi kullanımını arttırması, gelirken teknoloji getirmesi istenmektedir. Çünkü günümüzde ülkelerin dünyadaki konumlarını teknoloji üretip üretememeleri belirlemektedir. Artık gelişmiş ülke denildiği zaman "teknoloji üreten ülke" akla gelmektedir. Ancak bu şirketler yeni teknolojiyi değil eski teknoloji getirmektedirler. Bu nedenle de gelişmiş ülkeler standartlaşmış malların üretimini geliştirmekte olan ülkelere bırakıp kendileri teknoloji üretiminde uzmanlaşmayı tercih etmektedirler.

Kısacası, üretimin küreselleşmesi sonucunda dünya ülkeleri arasında yeni bir işbölümü ortaya çıkmıştır. Bu yeni iş bölümünde geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkeler sanayi ülkeleri, gelişmiş ülkeler ise hizmet ülkeleri olacaklardır. Şüphesiz başka ülkelerde gerçekleştirilen bu sınai faaliyetlerin kontrolü de teknolojiyi üreten ülkelerin elinde olacaktır. Daha da önemlisi, dış ticaret hadleri yine kıtlık rantlarının etkisinde kalacak ve gelişmiş ülkelerde ücretler, diğer ülkelerdekinin üzerinde tutulabilecektir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'nın Uruguay müzakerelerinde gelişmiş ülkelerin fikri haklar konusuna şimdiye kadar görülmemiş

bir önem vermeleri de bu stratejinin bir belirtisidir. İşte günümüzde üretimin küreselleşmesini biçimlendiren etken gelişmiş ülkelerdeki bu tasarımlardır. ³⁵

B. Finans Piyasalarında Küreselleşme

Finansal küreselleşme, ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, piyasaların konvertibiliteye sahip olması, kurların dalgalanmaya bırakılması, uluslararası sermaye akımlarının artması ve yatırım fonları ile yatırım ortaklıklarının ve yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması şeklinde tanımlanmaktadır. ³⁶ Kısacası mali serbestleşme, a) yurt sakinlerinin dış piyasadan serbestçe borçlanmasını ve yurt sakini olmayanların serbestçe iç mali piyasalarda plasman yapabilmesini, yani içeri doğru her iki kaynaktan sermaye girişinde sınırlamaların, denetimin kalkmasını sağlar; b) yurt sakinleri dışarı serbestçe sermaye transfer edip yabancı varlık kalemlerini tutabilir, yurt sakini olmayanlar da aynı şekilde iç mali piyasalardan borçlanabilir; c) yurt içinde sakinler yabancı paralar üzerinden serbestçe bütün işlemleri yapabilirler. ³⁷

Para ve sermaye piyasalarında serbestleşmeye neden olan bir takım faktörler vardır. Bu faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz: ³⁸

- Lider konumdaki gelişmiş ülkelerin finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılmaları,
- Çok taraflı parasal işbirliğini öngören Uluslararası Para Fonu'nun çalışmaları sonucunda uluslararası para sisteminin II. Dünya Savaşı sonrasında aldığı şekil (paraların konvertibiliteye sahip olmamaları, ticari işlemler üzerindeki kontrol ve sınırlamaların kaldırılması gibi...),
- Doların 1973'teki devalüasyonu sonucunda kurların dalgalanmaya bırakılması,
- Finans piyasalarının uluslararası rekabete açılması,
- Dünya Bankası ve konsorsiyum bankaları gibi kuruluşların faaliyetleri çerçevesinde büyük çaplı sermaye yatırımı gerektiren projelerin desteklenmeleri,
- Finansal araçların çeşitliliğindeki artış,

³⁵ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **a.g.e.**, s. 19

³⁶ Serap Durusoy, **Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri**, erişim: 22.07.2005, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/finans.htm, s. 1

³⁷ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 177

³⁸ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **a.g.e.**, s. 23.

- Yeni ve özellikle kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki rollerinin artması,
- Bilgisayar ve telekomünikasyondaki teknolojik devrimler ile finans piyasalarında bilginin hem yoğunlaşması hem de çok ucuz hale getirilmiş olması,
- 1980’li yıllarda ABD’nin dış ödemelerindeki açıklar, doların değerindeki düşüşler ve Japon mali piyasalarındaki hızlı gelişmelerdir.

Finansal küreselleşme, 1973 yılında Bretton Woods Sistemi’nin çökmesi ile birlikte doların altına olan bağımlılığının kopması sonucunda sadece ABD hegemonyası yerine Avrupa Topluluğu, Japonya ve Avrupa Birliği üçlüsü çerçevesinde piyasalarda yeni bir oluşum sonucu ortaya çıkmıştır. ³⁹ Bu süreç, 1970’li yılların sonuna doğru önce merkezin “büyük” ve “güçlü” ülkelerinin (ABD, Japonya ve İngiltere) uygulamaya koyduğu daha sonra Latin Amerika Ülkeleri başta olmak üzere çevre ülkelerin pek çoğunun benimsediği –ya da IMF dayatması sonucu benimsemek zorunda kaldığı- “yapısal dönüşüm” programlarının doğurduğu sonuçlar sayesinde derinlik kazanmıştır. ⁴⁰ Bu dönemde ABD, İngiltere ve Japon piyasalarında başlayan bu süreç, OECD ülkelerinde de devam etmiştir. Finans piyasaları üzerindeki kontrol ve sınırlamaların kalkması sonucunda fon fazlası olan ile fon ihtiyacı olan ülkeler arasındaki finansal işlemler yoğunlaşmış ve daha çok banka kredileri ile ilgili işlemler yapılmaya başlanmıştır.

1980’li yıllara gelindiğinde ise, finans piyasalarının küreselleşmesi hız kazanmıştır. Bunda da finansal küreselleşmenin itici gücü olan ve benimsenmesinde etkili olan iktisadi düşüncenin rolü büyüktür. Neo-klasik teori bağlamındaki bu düşünce yerli tasarrufların yetersiz olduğu durumlarda yabancı tasarrufların yerli yatırımlar ve büyüme için önemli bir kaynak oluşturacağı temeline dayanmaktadır. Bu düşünceye göre, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda tasarruflar darboğazı çeken ülkelere akacak, diğer bir deyişle ekonomik etkinliği geliştirerek büyüme ve istihdamı gerçekleştirmek için yurt içi tasarrufları yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelere faiz oranını yükselterek tasarruf fazlası olan ülkelere bu tasarrufları çekecektir. Bu süreç gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranları uluslararası faiz oranına ininceye kadar devam edecektir. ⁴¹

³⁹ Erdoğan Küçük, **Küreselleşen Dünya ve Türkiye**, İşletme Finans Dergisi, Yıl:12 Sayı:138, Eylül 1997, s. 3.

⁴⁰ M. Kemal Aydın, **Sermayenin Küreselleşmesi**, erişim: 22.07.2005, www.iibf.sakarya.edu.tr/tm/mustafakemalaydin.pdf, s. 9.

⁴¹ Serap Durusoy, **a.g.e.**, s. 2.

Sonuçta 1980'li yıllarda finans piyasaları uluslararası rekabete açılmış ve finansal araçların çeşitliliği artmıştır. Banka kredilerine ek olarak menkul kıymet işlemlerinin (tahvil, futures, option ve swap) yaygınlaştığı gözlemlenmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde sermaye hareketlerindeki menkul kıymetlere bağlı işlemlerin %85'e ulaştığı görülmektedir. Dünya ticaretindeki hızlı genişleme sonucu bu piyasaların önemi daha da artmıştır. Ancak özellikle finans kapitalin önündeki engellerin gelişmekte olan ülkelerin fon ihtiyacı ve küresel sermayenin yeni alanlar araması nedeniyle kaldırılması sonucu finansal karakterli işlemler reel ekonomik faaliyetlerin önüne geçmiştir. Yani kısacası küreselleşme olgusunun en etkin ve bariz bir şekilde yaşandığı alan finansal piyasalar olmuştur.

C. Ticaretin Küreselleşmesi

Uluslararası ekonomik faaliyetlerin başlangıcının ticaret olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü içeride üretilen mallar ihtiyaçları karşılamaya yetmediği anda üretilen ile üretilmeyen malın takası söz konusu olmuştur. Bu nedenle ticarete küreselleşme çok eski tarihlere dayanmaktadır. Ancak bu konudaki sağlam istatistiklerin 1830 sonrasına ait olduğu görülmektedir.

Konuya tarihsel gelişim açısından bakıldığında, süreci hızlandıran olayın sömürgecilik faaliyetleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde yaşanan coğrafi keşifler ve yeni icatlar olayı hızlandırmıştır. Yeni ticaret yollarının keşfedilmesi olayın önemini daha da arttırmıştır ve gemilerle mallar Atlas ve Hint Okyanusları üzerinde taşınmaya başlamıştır. Buna ek olarak Batılı ülkelerin kendilerine yeni sömürgeler bulmaları, oralardan hammadde almaları ve üretim fazlalarını yine bu ülkelere satmaları başka bir aşama olmuştur. Ardından gelen I. Sanayi Devrimi ve fabrika tipi üretimin yayılması hem üretim miktarını hem de mal çeşitliliğini arttırmıştır. Dünya ticaret hacminde 1870 ile 1913 arasındaki dönemde yıllık %3.4'lük bir artış kaydedilmiştir. Ticaret, 1913 sonrasında gümrük, kota, kambiyo kontrolleri gibi nedenlerle olumsuz etkilenmiş ve 1913–1950 arasında yıllık artış %1'in altında kalmıştır.⁴²

1950 sonrasında uluslararası ticaret büyük bir artış kaydetmiştir. Örneğin, 1950–1973 döneminde uluslararası ticaretin büyüme hacmi %9'un üzerinde olmuştur. Burada 1947 yılında imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel

⁴² P.Hirst-G.Thompson, **a.g.e.** , s. 47.

Anlaşması (GATT)'nın önemli bir yeri vardır. Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından küresel bir ticaret sisteminin kurulması yönünde önemli mesafeler kaydedilmiştir.

GATT Turları'nda uluslararası ticarete engel olan gümrük tarifelerini ve tarife dışı engelleri kaldırma konusunda ilk turlarda başarı sağlanmıştır. 6.Kennedy Turu, 1967 yılında tamamlanmış ve gelişmiş ülkelerin tarifelerinde %50 indirim yapmaları kararlaştırılmış, ancak uygulamada indirim %36 düzeyinde kalmıştır. 1979 yılında gerçekleştirilen Tokyo Turu'nda ise, tarife dışı engeller üzerinde durulmuş ancak pek başarılı olunamamıştır. En son nokta ise Uruguay Turu olmuştur. Uruguay Turu, yapılan görüşmeler arasında en kapsamlısı olup dünya ticaretinin geleceği konusunda önemli kararların alındığı tur olmuştur. Tabii ki bu kararlar içerisinde en önemlisi dünya ticaretinin yeni düzenleyicisi olması kararlaştırılan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün kuruluşudur. Örgütün temel görevi, dünya ticaretini serbestleştirmek ve bunun için de tüm engelleri ortadan kaldırmaktır.

Günümüzde ise Dünya Ticaret Örgütü, dünya ticareti açısından çok önemli bir yere sahiptir. Ancak yapılan bu son turun sonuçları ortaya çıkmıştır ve gelişmiş ülkelerin isteği bir sonraki tura geçmektir. Bu arada ticaret savaşları iyice kızışmaya başlamış ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yeterli olup olmayacağı tartışmaları gündeme gelmiştir.

IV. KÜRESELLEŞMENİN TEMEL DİNAMİKLERİ

A. Teknolojik Gelişme ve Bilgi Teknolojileri

“Teknolojik gelişme” ve “bilgi toplumu” küreselleşmeyi hızlandıran en önemli unsurlardan biridir. Yani küreselleşme aslında teknoloji merkezli bir değişim sürecidir. Gerek tarım ve sanayi toplumunun gerekse de bilgi toplumunun temelinde aynı kavram yatmaktadır. Bilgisayarlaşma, telekomünikasyon teknolojileri, minyatürleşme, sıkıştırma teknolojisi ve dijitalleşme gibi yenilikler teknolojiyi küresel çapta kullanılabilir hale getirmiştir. T. Friedman bu değişime “teknolojinin demokratikleşmesi” adını vermektedir. Ona göre, bu sayede artık hepimizin evinde bir banka, bir işyeri, bir gazete, bir kitabevi, bir aracı kurum, bir yatırım şirketi, bir fabrika ve bir okul olabilir.⁴³ Buradan yola çıkarak teknoloji, en genel anlamıyla,

⁴³ Haluk Tözüm, a.g.m., s. 158.

bilginin ve bilgiye dayalı yöntemlerin herhangi bir işin yapılmasına uygulanması olarak tanımlanabilir. Teknolojik gelişme ise, zaman sürecine gönderme yapılarak tanımlanabilir. Bir işte bilgi ve bilgiye dayalı yöntem, o işin daha kısa zamanda yapılmasını sağlıyorsa teknolojik gelişmeden söz etmek mümkündür.⁴⁴

Teknolojik gelişme ile doğaya egemen olma savaşı veren insanoğlu, sürekli yeni teknolojiler keşfetme ve üretme uğraşı içerisinde. Bu yüzden de ülkelerin ekonomik anlamda gelişmesi ve kalkınması yeni teknolojiler bulma, geliştirme, üretme, uygulama ve sosyo-kültürel boyutları ile bunlara uyum göstermelerine bağlıdır. Teknolojik bir yeniliğin, zaten ilk yansıdığı alan ekonomik süreçtir. Teknolojik bir yenilik araştırma ve geliştirme aşamasından sonra üretim sürecinde kullanılarak ekonomik alana uygulanmış olmaktadır.⁴⁵

Teknolojik alanındaki gelişmelerin en önemlisi de bilgi teknolojisindeki gelişmelerdir. Sanayi toplumunda ön plana çıkan “maddi” ürünlerin yerini bilgi toplumunda “bilgi teknolojisi” ve “bilgi üretimi” almıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin yarattığı bu ortam içerisinde ekonomik faaliyetler küreselleşme eğilimine girmiştir. Dolayısıyla ekonomik anlamda küreselleşme denildiğinde bu olgunun genellikle 1980’lerden sonra ortaya çıktığı ve teknolojik gelişme ile çok yakından ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Bilgisayar ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler “bilgi” faktörünü ön plana çıkarmış ve ekonominin küreselleşmesine hız kazandıran “teknoloji”, küreselleşmenin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sayesinde sermayenin dolaşımı daha da hız kazanmış, zaman ve mekan bakımından kesintiye uğramadan dünya piyasalarında para günün 24 saati el değiştirir hale gelmiştir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki ilerlemelerin etkisi bununla da sınırlı kalmamıştır. Şirket yönetiminde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni meslekler ortaya çıkmış, bir takım ara işler kaybolmuş ve dolayısıyla pek çok insan işsiz kalmıştır. Artık şirketlerin coğrafi olarak nerede oldukları önemini yitirmiştir. Şirketler parçalara bölünerek dünyanın pek çok yerinde aynı anda faaliyet gösterme olanağına kavuşmuşlardır. Yönetimleri ise yine bir veya birkaç merkezden gerçekleştirilebilmektedir.

⁴⁴ Hasan Tutar, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁵ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İzmir, 1993, s. 92–93.

Bir başka etki, üretim alanında söz konusu olmuştur. Ürünleri artık istene zamanda piyasaya ulaştırmak, stokları yenilemek ve değişen tüketim kalıplarına hızlı bir şekilde uyum sağlamak mümkün hale gelmiştir. Kalite ön plana çıkmıştır. Ürünler, artık çok daha hızlı bir şekilde piyasaya sürülüp aynı hızla devre dışı kalabilmektedir.

Bütün bunlara ek olarak; bilgi, teknoloji ve hizmetin birbirine karışması sonucu karmaşık ürünler ortaya çıkmaktadır. Artık bir ürünü sadece müşteriye ulaştırmak yeterli olmamaktadır. Satarken gerekirse müşteriye kredi bulmak, beraberinde kullanım bilgisi sunmak ve ürünü sattıktan sonra müşteriye bilgi desteği sunmak gerekmektedir.⁴⁶

Kısacası, bugün artık bilgi bir güç haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlananlar ve bilgiyi yeni bilgi üretiminde kullanabilenler bugün “merkez” konumundadırlar. Son iki yüzyıllık dünya tarihinde yaratılan yeni teknoloji devrimlerinin neredeyse tümünün kaynağı merkezdir. Ancak merkez içerisinde de büyük kaymalar söz konusudur. 1901–1930 yılları arasında pozitif bilimlerde verilen 93 Nobel Ödülü’nün sadece %6.5’ini ABD alırken, %29’unu Almanya, %16’sını İngiltere, %14’ünü Fransa almıştır.1990–1994 yılları arasında ise, Avrupa Ülkeleri’nin payı %20’ye düşerken, ABD’nin payı %63’e çıkmıştır. Merkez ülkeler, yeni buluşları bilimsel düzeyde yaratmakla da kalmayıp bunları sanayiye uygulamışlardır. Zamanı gelince de bu teknolojiyi satmaktadırlar.⁴⁷ Böylece de ortaya teknoloji transferi denilen olgu ortaya çıkmıştır. Teknolojinin ülkeye girişi ise farklı yollardan gerçekleşebilmektedir. Ya sermaye mallarının ithali yoluyla, ya sermaye yatırımlarıyla veya yalın biçimde teknolojinin ithal edilmesiyle bu gerçekleşmektedir. Tabii bilimsel konferans, değişim programları ve teknik yardım programlarıyla da bunu sağlamak mümkündür. Ama genellikle yabancı yatırımlar yoluyla gelen teknoloji, eski teknoloji olmaktadır. O zaman gelişmekte olan ülkeler de bu açıklarını teknolojiyi ithal ederek gidermeye çalışmaktadırlar. Oysaki bunları satın almak yerine, onları ikame edebilecek teknolojiyi üretmeleri daha rasyonel bir davranış olacaktır. Çünkü ülke içinde üretilen teknoloji, o ülkenin şartlarına uygun olur, istihdam doğurucu niteliği vardır ve dolayısıyla da işsizliği önler.

⁴⁶ Ergin Yıldızoğlu, **Globalleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 23-25.

⁴⁷ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 57.

İşte tüm bu nedenlerden ötürü ve teknolojik buluşlar, patent hakları ile korunduğu için bugün merkezin dışında kalanların işi giderek zorlaşmaktadır. Merkezin dışında ise bu konudaki tek aday Çin olabilir. Çünkü Çin, uzak geçmişte yaptığı sulama sistemiyle bir mühendislik harikası yaratmış, ayrıca kağıttan pusulaya, porselenden ipliğe, baruttan matbaaya ve depremölçere kadar pek çok buluşu Avrupa'dan önce gerçekleştirmiştir. Bu konudaki ikinci aday ise, Rusya Federasyonu'dur. Bu ülke de, eğer 1991 sonrasındaki dağılma sürecinde içine düştüğü siyasal ve ekonomik krizi aşabilirse bu alanda başarılı olacaktır. Üçüncü aday ise, Güney Kore'dir. Devleşen sanayi kapasitesi, dünyanın dört bir yanına yayılan şirketleri, çok iyi eğitilmiş ve disiplinli halkıyla Japon modelini rahatlıkla izleyebilecek niteliktedir.⁴⁸

C. Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı

Çok uluslu şirketler (ÇUŞ'lar), belki de küreselleşmenin en önemli dinamiği olmuşlardır. Bugün ekonomik sistemi yöneten ve onu ileriye doğru götüren onlardır. Yeni Dünya Düzeni'nin şekillenmesinde rol oynayan bu şirketlerin bugün, büyüklük ve etkileri çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Gerçekten pek çok ÇUŞ, dünyadaki pek çok ülkeden daha fazla politik ve ekonomik bir güce sahiptir. "Çok uluslu şirket" denilince akla merkez ve yan kuruluşlardan oluşan, üretim araçlarını birden çok ülkede kontrol eden, yabancı ülkedeki karları ve personel sayıları toplam içerisinde önemli bir paya (%35) sahip olan işletmeler gelmektedir. Yani kısacası, bunlar üretim araçlarını birden çok ülkede kontrol edebilen kuruluşlardır.

Küreselleşme sürecinde önemli bir role sahip olan ÇUŞ'ların ortaya çıkışı, sömürgeciliğin yayıldığı dönemlere rastlamaktadır. Ancak bu dönemde ÇUŞ'ların amaçları, ana ülkenin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri temin etmek ve bu hammaddelerin elde edilmesi için yatırım yapmakla sınırlı kalmıştır. 17. yüzyılda ve 18. yüzyılda ise büyük kolonyal ticari firmalar kurulmuştur. Böylece Hollandalılar ile İngilizlerin Doğu Hint Kumpanyaları, Muscovy Kumpanyası, Kraliyet Afrika Kumpanyası ve Hudson Bay Kumpanyası ortaya çıkmıştır. Bunlar en önemli koloni bölgelerindeki toptancı ticari faaliyetlere ön ayak olmuşlardır.

Ancak, modern anlamda çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı, endüstri devrimi ile birlikte olmuştur. İlk önce Kuzey ve Güney Amerika en uygun yatırım alanı olarak görülmüş ve bunları daha sonra Afrika, Avustralya ve Asya izlemiştir. 19. yüzyıldan

⁴⁸ Gülten Kazgan, a.g.e. , s. 58-59.

itibaren uzak ülkelere yatırım yapan ÇUŞ'ların ilk modern örnekleri ise, Belçika'da Cockreil (1815), Almanya'da Bayer (1863), İsviçre'de Nestle (1867), Fransa'da Michelin (1893) ve İngiltere'de Lever (1890) olarak sayılabilir. ⁴⁹ Bu şirketler, I. Dünya Savaşı'na kadar hızla büyümüşler ve yayılmışlardır. Ancak yaşanan ekonomik kriz ve II. Dünya Savaşı yayılmalarına bir engel oluştururken 1950'lerden sonra yine dalgalı bir artış dönemine girmişlerdir. Daha sonra 1950–1973 döneminde yaşanan canlanma ile birlikte ÇUŞ'lar da büyümüş ve yayılmışlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD şirketlerinin önce Batı Avrupa'ya ve Latin Amerika'ya imalat yatırımlarıyla başladıkları süreç, 1960'lı yılların ortasından itibaren Uzakdoğu'nun dinamik ülkelerine kaymış ve bu sürece bütün merkez ülkeler katılmışlardır. 1970'li yıllarda ise, başta Japonya olmak üzere Uzakdoğu'nun dinamik ülkeleri, dış yatırımlar yapmaya başlamışlardır.⁵⁰ Daha sonra 1973-1981 döneminde bu şirketlerin faaliyetlerinde bir azalma görülmüştür. Bunun da nedeni, başta bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler olmak üzere pek çok ülkenin bu şirketleri, bağımsızlıklarına karşı bir tehdit unsuru olarak görmeleri ve bu nedenle de bu şirketlerin faaliyetlerini denetim altına almaya çalışmalarıdır.

1980'li yıllara gelindiğinde bu şirketlere geniş özgürlükler tanınmaya başlanmıştır. Bu döneme kadar hizmetler kesiminde, imalat sanayinin bazı kollarında sıkı kontroller uygulayan ülkeler, özellikle teknoloji getirene kapılarını açma eğilimine girmişlerdir. Özellikle ABD'ye yapılan yatırımlarda bir patlama gözlemlenmiştir. Başta İngiltere, Japonya ve Hollanda kaynaklı olmak üzere, ABD'ye yapılan dolaysız yatırımlar hızla artmıştır. O dönemde yılda ortalama 50 milyon doları aşan bir sermaye girişi gerçekleşmiştir.⁵¹

1990'lı yıllardan itibaren de yerli/yabancı şirket ayırımı kaldırılmış, yeni hukuki düzenlemelerle yabancı yatırımlara yerli yatırımlar ile eşit haklar tanınmaya başlanmıştır. Bu dönemde ÇUŞ sayısının en hızlı arttığı bölgeler Doğu Avrupa ve Orta Asya olmuştur. Singapur ve Hong-Kong dışında özellikle Çin, yabancı yatırımları çekmede büyük başarı sağlamıştır.

⁴⁹ Evren Haspolat, **Küreselleşme Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devlet**, D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, İzmir, 2003, s. 93.

⁵⁰ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 168.

⁵¹ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 175.

Kısacası, 1960'larda Kuzey Ülkeleri'nde yaygın olan ÇUŞ'lar, 1970'lerde tüm dünyaya yayılmaya başlamışlardır. 1970'lerde 7.000 olan ÇUŞ sayısı 1995 yılında 40.000'e ulaşmıştır. Yani ÇUŞ'lar günümüzde dünyayı bir örümcek ağı gibi sarmış durumdadırlar. Bugün 350 büyük ÇUŞ, küresel ticaretin %40'ını gerçekleştirmektedir. Bu şirketlerin bir yıllık hasılatı pek çok gelişmekte olan ülkenin GSMH'sından daha fazladır.⁵²

Tablo 3: Bazı Ülkelerin GSMH'sı ile ÇUŞ Cirolarının Karşılaştırılması

Ülkeler ve ÇUŞ'lar	Ülkelerin GSMH'ları ve Şirketlerin Ciroları
Endonezya	176,4
General Motors	168,8
Türkiye	149,8
Danimarka	146,1
Ford	137,1
Kuzey Afrika	123,3
Toyota	111,1
Exxon	110,0
Royal Dutch/Shell	109,8
Norveç	109,6
Polonya	92,8
IBM	72,0
Malezya	68,5
Venezuela	59,0
Pakistan	57,1
Unilever	49,7
Nestle	47,8
Sony	47,6
Mısır	43,9
Nijerya	30,4

Kaynak: Richard Haris and Melinda J. Seid, **Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries**, Koinklijke Brill NV, Leiden, 2000, s. 7.

⁵²Richard Haris and Melinda J. Seid, **a.g.m.**, s. 6.

Bütün bunlar bize göstermektedir ki, bugün ÇUŞ'lar dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Dünya ekonomisinde bu kadar büyük bir öneme sahip olan bu şirketleri farklı ülkelerde yatırım yapmaya iten çeşitli faktörler vardır. Bu faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

- Gelişmiş(merkez) ülkelerde biriken sermaye riskini dağıtmak,
- Gelişmiş ülkelerde pazarın doyuma ulaşması,
- Uluslar arası sermayenin ülkelerin politik yapısını etkileyebiliyor olması,
- Gelişmekte olan ülkelerdeki çevre politikalarının ve işgücünün sosyal haklarına yönelik düzenlemelerin esnek olması ve bunun da üretim maliyetlerini azaltması şirketleri çok uluslu olmaya iten en önemli nedenler arasında sayılabilir.

C.Sermayenin Uluslararasılaşması

Son yıllarda uluslararası piyasalarda görülen küreselleşme, ülkeler arasında ticaretin ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kalkmasına neden olmuştur. Özellikle gelişmiş (merkez) ülkelerde uygulanan liberal politikalar sayesinde sermaye hareketleri hızlanmış ve finans piyasaları gelişmiştir.

Sermayenin uluslararasılaşması ya da küreselleşmesi denildiğinde, sermayenin ulusal sınırları aşması akla gelmektedir. Uluslararası sermaye akımları, özel sermaye hareketleri, kalkınma amaçlı resmi sermaye hareketleri ve dolaysız yabancı sermaye yatırımları olarak üç grupta toplanmaktadır.⁵³

1.Uluslararası Özel Sermaye Hareketleri

Uluslar arası özel sermaye hareketlerinin en belirgin özelliği, uluslar arası para ve sermaye piyasalarından ticari koşullarla sağlanmalarıdır. Burada esas olan fonların sahiplerinden (fon arz edenlerden) fon talep edenlere belirli bir gelir karşılığında aktarılmasıdır. Bu işleme “**mali işlem**” adı verilmektedir. Burada fon sahiplerinin amacı, yüklenilen riskle orantılı olarak ellerindeki kaynaklardan en yüksek getiriyi elde etmektir. Eğer fon arz ve talep edenlerden biri yabancı bir ülkenin yerleşigi ise işlem, uluslar arası nitelik kazanmaktadır.

⁵³ Halil Seyidoğlu, a.g.e. , s. 479

Tasarruf sahiplerini uluslararası alanda yatırım yapmaya iten bir takım faktörler söz konusudur. Bunlardan birincisi, portföy çeşitlendirmesine giderek riski dağıtmaktır. İkincisi, kendi ülkelerinde çıkarılan tahvil ve hisse senetlerine yüksek oranlı vergiler konulmasıdır. Çünkü konulan bu vergiler, net getiriyi düşürmekte ve yatırımcıyı alternatifler aramaya teşvik etmektedir. Bu nedenle de İsviçre, Lüksemburg, Bahama Adaları ve Kanada gibi merkezler sermaye gelirlerini vergi dışı bırakarak uluslar arası sermaye akımları için adeta bir sığınak olmuşlardır.⁵⁴ Üçüncü olarak da yaşanan teknoloji devrimi sermayenin küreselleşmesine hız kazandırmıştır. Yaşanan devrim, her biçimde sermaye hareketlerini hızlandırdığı, maliyetleri düşürdüğü ve olayların izlenmesini kolaylaştırdığı için sermayenin küreselleşmesi ile özdeş kabul edilmektedir.⁵⁵ Bir başka faktör de mali kısıtlamaların kaldırılması ve sermaye hareketlerine serbestlik tanınmasıdır. Kısacası tüm bu faktörler, fon sahiplerini uluslar arası alanda yatırıma teşvik etmektedir.

Uluslar arası sermaye hareketleri vadeleri bakımından incelendiğinde ise “kısa” (1 yıldan az), “orta” (1-5yıl) ve “uzun” (5 yıldan fazla) vadeli olarak tanımlanabilmektedir. Kısa vadeli fon alım satımının yapıldığı piyasalara “para piyasası” adı verilmektedir. Bu piyasada işlemler bir yıldan daha kısa süreli olarak yapılmaktadır. Bu piyasaların temel aracı ise, ticari bankalardır. Orta ve uzun vadeli fonların alım satımının gerçekleştirildiği piyasalara ise “sermaye piyasaları” adı verilir. Bu piyasadaki fonlar, tahvil ve hisse senedi gibi menkul değerlere bağlıdır. Kısacası para piyasası işlemleri bankacılık sistemi aracılığıyla gerçekleştirilirken, sermaye piyasası işlemleri menkul kıymet borsalarında gerçekleştirilir.

Bu konuda özellikle üzerinde durulması gereken ve gelişmekte olan ülkeler açısından büyük problemler yaratan kısa vadeli sermaye hareketleridir. Çünkü kısa vadeli sermaye, ekonominin gelişim potansiyeline göre değil, genellikle finansal aktiflerdeki yüksek getiriden ve faiz-kur arbitrajından yararlanmak amacıyla ülkeye girmektedir. Yani kısa vadeli sermaye, büyük ölçüde spekülatif ve “sıcak para” niteliği taşımaktadır. Vade kısa olduğu için de ekonomik büyümeye hiçbir katkısı yoktur, yalnızca geçici olarak ödemeler dengesi ve kamu açıklarının finansmanına yardımcı olmaktadır. Özellikle yatırım ve tasarruf yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkeler 1990’lı yıllardan itibaren sorunları sıcak para girişiyle aşmaya çalışmışlar, ancak iç dengelerinin çok hassas olması nedeniyle de dış şoklardan kolayca

⁵⁴ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s. 482.

⁵⁵ Gülten Kazgan, a.g.e., s. 161.

etkilenmiş ve krizlerle karşı karşıya kalmışlardır. 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi, 1999 Brezilya Krizi ve Türkiye’de 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler ve yine 2001 yılında Arjantin’de yaşanan kriz bu niteliktedir. Bu ülkelerin hepsinin problemleri ortaktır. Cari açıklar, kamu açıkları, enflasyon ve makro ekonomik dengesizlikler bu ülkelerin en büyük sorunları olmuş ve onlar da çözümü uyguladıkları sabit kur politikaları ile sıcak parayı ülkeye çekmekte bulmuşlar, ancak sonuçta bu ekonomik krizler yaşanmıştır.

2.Resmi Sermaye Hareketleri

Gelişmiş ekonomilerin, az gelişmiş ekonomilere yaptıkları bağış ve kredi şeklindeki yardımlardır. Krediler, belirli bir vadesi olan ve faizi ile birlikte ödenmesi gereken fonlardır. Hibeler ise, bağış niteliğindedir ve bunların geri ödemesi söz konusu değildir. Ancak resmi fon hareketleri daha çok kredi biçiminde olmaktadır, hibelerin payı ise göreceli olarak daha düşüktür. Uluslararası resmi sermaye akımlarının da amaç genellikle kalkınma olduğu için bunlara “dış yardım” (foreign aid) adı da verilmektedir.⁵⁶

Kalkınma kredileri, yabancı ülke hükümetleri ile uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar tarafından sağlanır. Bunların “dış yardım” niteliği taşımasının nedeni, kredi koşullarının uygun olmasıdır. Faizler genellikle çok düşük tutulur ve geri ödeme süresi uzundur. Özellikle II. Dünya Savaşı’nın ardından Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki pek çok az gelişmiş ülke kalkınma amacıyla bu tür kredilere yönelmişlerdir. Çünkü bu ülkelerde kalkınmak için gerekli olan tasarruf bulunmamaktadır. Bu nedenle de milli gelirden yatırımlara ayrılan pay çok düşük düzeydedir. Bu açığı kapatmanın yolu olarak da krediler görülmüştür.

Kısacası, az gelişmiş ülkelerin kalkınma kredisine başvurmalarının birinci nedeni, yeterli kalkınma hızını gerçekleştirebilmek amacıyla gerekli olan kaynağı elde etmektir. Yani içinde buldukları “fakirlik kısır döngüsü”nü kırmak için dış yardımları görmektedirler. İkinci amaç ise, ülkedeki döviz kıtlığını gidermektir. Çünkü gelişmekte olan ülkelere karşılaşılan en büyük sorun “döviz darboğazı”dır. Döviz ise, tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesini sağlar. Çünkü bu ülkeler üretebilmek için ara ve yatırım malı ithal etmeye, bunları ithal edebilmek için de dövize mecburdurlar.

⁵⁶ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s. 696.

Ancak burada önemli bir sorun da ortaya çıkmaktadır. Bu krediler, amaca uygun olarak kullanılmadığı takdirde ülkede var olan makro ekonomik sorunlar daha da büyüyecektir. Dış kredilerin sermaye birikimine katkıda bulunması için gereksiz ve lüks malların ithalatından özenle kaçınılmalıdır. Ayrıca alınan bu yardımların, yani dış kaynağın reel üretimi arttırması gerekir. Aksi takdirde dış yardım almanın bir anlamı olmayacaktır. Zaten reel üretim arttığı sürece ülkelerin bu aldıkları borçları geri ödemesi de kolaylaşacaktır. Bu gerçekleşmediği takdirde ülke, eskisinden de kötü bir duruma gelecek, tamamen dışa bağımlı olacaktır.

3.Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Literatürde özel yabancı sermaye hareketleri içerisinde değerlendirilen doğrudan yabancı sermaye konusunda pek çok tanımlama bulunmaktadır. Yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından başka bir ülkeye taşınmasıdır.⁵⁷ Doğrudan yabancı sermaye yatırımı uluslar arası sermaye akışı anlamına gelmektedir. Ya yabancı bir ülkede bir firma kurulur, ya da yabancı ülkedeki bir şirkete sermaye yatırılarak ana firmanın büyümesi sağlanır. Burada yavru şirket genellikle ana şirketin elindeki teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgisi, ticaret ünvanı ve öteki kolaylıklardan yararlanır. Karşılığında ise, kazanılan karların bazen tamamı bazen de bir kısmı ana şirkete aktarılır.⁵⁸ Bu şirketlerin en önemli özelliği ise, yurtdışındaki işletmenin mülkiyetine kısmen veya tamamen sahip olmaları ve aynı zamanda da yönetim ve denetimi ellerinde bulundurmalarıdır.⁵⁹

Ayrıca bu yatırımların ekonomik, davranışsal ve stratejik pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler arasında ilk olarak hammadde kaynaklarına yakınlık sayılabilir. Hammaddelerin işlenmesine yönelik yatırımlar, tıpkı madenlerde olduğu gibi kaynakların bulunduğu yere kurulmaktadır. Bir başka neden faaliyetlerin bütünleştirilmesidir. Bu durum maliyet avantajı sağlayacaktır. Ayrıca aktarılamayan, uzun yılların deneyimi sonucu ortaya çıkan bilgiler vardır. Bu bilgiler ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla başka ülkelere aktarılabilir. Bazı firmalar ise, ticaret ünvanlarının korumak amacıyla yurt dışında da üretimlerini kendileri

⁵⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT:2514-ÖİK:532, Ankara, Mayıs 2000, s. 1.

⁵⁸ Suna Oksay, **Çok Uluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi**, erişim: 06.08.2005, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf, s. 1.

⁵⁹ Halil Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 664.

gerçekleştirmek isterler.(Örneğin; McDonald's) Ya da bazı sektörlerde isim yapmış olmak çok önemlidir. Örneğin; bankacılık sektöründe, bir bankanın güvenilirliği açısından bakıldığında isim konusu ön plana çıkmaktadır. O zaman da unvandan yararlanmak söz konusu olacaktır. Bir başka neden de sırların korunmak istenmesidir. Bu yatırımlarla, ithalatçı ülkenin koyduğu tarife ve kotalardan da kurtulmak mümkün olacaktır. Bunların dışında müşteri izleme, yatırımları çeşitlendirme, ucuz faktör kullanımı, tekel avantajından yararlanmak gibi pek çok neden bulunmaktadır.⁶⁰

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geçmişine baktığımızda çok eskilere dayandığı görülmektedir. Ancak bununla birlikte bu yatırımlar, 1980'lerde küreselleşmenin ve küresel rekabetin hız kazanmasıyla daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yatırımlar, 1970'li ve 1980'li yıllarda daha çok sermaye ihraç eden gelişmiş ülkelere yönelmişken, 1990'lı yıllarda giderek artan oranlarda gelişmekte olan ülkelere gitmeye başlamışlardır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de gelişmekte olan ülkelerde 1980'li yılların sonunda yaşanan borç krizidir. 1990'ların başında bu konuda dünya toplam yatırım hacmi içinde %20'den az paya sahip olan gelişmekte olan ülkelerin payı, 1990'ların ortalarında %40'lara yükselmiştir. Zaten gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilmek için bu yatırımları çekmeye ihtiyaçları vardır. Çünkü bu ülkelerin, ekonomik kalkınmalarının finansmanında var olan yapısal darboğazlar ve bunun hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkan sermaye birikimi yetersizliği karşısında tek alternatifleri dış finansmandır. Dış finansman kaynakları ise, geleneksel ve alternatif kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. İşte bu alternatif kaynaklardan biri uluslar arası özel sermaye hareketleri kapsamında incelediğimiz portföy yatırımları, diğeri ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır.⁶¹ 1980'den sonra merkezden çevreye doğru gerçekleşen bu yatırımlarda özellikle hizmetler sektörü (bankacılık, sigortacılık, ticaret ve turizm, gibi...) ön plana çıkmış ve bu alandaki yatırımlar daha da hızlı bir artış göstermiştir.

Kısacası, dünyada küreselleşme süreci öncesinde yeterince önemsenmeyen yabancı sermaye, bugün kalkınmaya olan katkısının anlaşılmasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir.

⁶⁰ Halil Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 666–668.

⁶¹ Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.r.**, s. 2.

D.Soğuk Savaş ve ABD'nin Dünya Liderliği

21. yüzyılda yaşanan gelişmeler baş döndürücü niteliktedir. Artık dünyada teknolojik bir gelişmeden değil teknoloji devriminden söz edilmektedir. Bu gelişmeler özellikle 1980'li yıllarda ortaya çıkmıştır. 1989'da ise Soğuk Savaş'ın bitişi Berlin Duvarı'nın yıkılması adeta küreselleşme açısından milat olmuştur.

Soğuk Savaş boyunca batı ülkeleri ABD'nin liderliğinde, iç çekişmelerini bir yana bırakarak uyumlu bir şekilde davranmaya özen göstermişlerdir. Fakat daha sonra Doğu Bloğu yıkılmış ve bu tehdit ortadan kalkınca ABD'nin şemsiyesi altında toplanmaya gerek kalmamıştır. Artık bu noktadan sonra "çevre" ve "merkez" ayrımı daha da belirginleşmiştir. Ancak, merkezdeki ülkelerin hepsi gelişmiş, bilgi çağına girmiş ülkeler olarak nitelendirilseler de merkezin doruğunda yine de ABD oturmaktadır. Yani aslında eşitler arasında bile bir eşitsizlik söz konusudur. Hem askeri ve teknolojik gücü bakımından hem de dünyadaki etkinliği açısından ABD, bugün zirvede oturmaktadır. Onu Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin izlediği ve dünya ekonomisine ilişkin kararların bu beş ülke, artı Kanada ve İtalya'nın oluşturduğu G-7 Ülkeleri diye bilinen ülkeler tarafından alındığı görülmektedir. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumların aldığı kararların merkezinde yine ABD vardır.

Bütün bunların dışında ABD doları bugün dünyanın en önemli parası niteliğindedir. Ayrıca Amerikan kültürü tüm dünyayı etkisi altına almış durumdadır. Bugün dünya gençliği Coca-Cola içip hamburger yemekte, pop müziği dinlemekte ve kot pantolon giymektedir. Dünyadaki pek çok insan pembe dizi seyretmekte ve sinemalarda Hollywood filmlerini izlemektedir.⁶²

Askeri açıdan ise, ABD'nin dünya lideri olmasında kuşkusuz NATO'nun önemi büyüktür. 1997 yılında NATO, Avrupa Birliği'nin üye yapmaya hazırlandığı Doğu Avrupa Ülkeleri'nin bir kısmını da alarak genişlemiştir. Bu genişleme askeri örgüt niteliğindeki NATO'ya yeni görevler yüklemiştir. Artık istikrar ve barışı korumak ve geliştirmeyi NATO üyeleri bir görev olarak kabul etmektedirler. Bu durum NATO'nun patronu olarak ABD'nin liderliğini sağlamlaştırmıştır.

⁶² Gülten Kazgan, **a.g.e.** , s. 50.

Bugün ABD'nin en büyük rakipleri, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olma özelliğini taşıyan Japonya ve Avrupa Birliği'dir. Japonya, GSYİH'sı, dünya parası dolar ile yarışan Yen'i, güçlü finans kurumları, dolaysız yatırımları, teknoloji alanındaki gelişmeleri, çalışkan ve disiplinli halkıyla dünya gücü olmaya adaydır. Ancak ABD'nin üstünlüğünü sağlayan pek çok öğeden de yoksundur. Örneğin, askeri gücü yoktur. Dili ve kültürü henüz küreselleşmiş değildir. Nüfusu Avrupa Birliği'nde olduğu gibi hızla yaşlanmaktadır. Avrupa Birliği ise dolara rakip olarak Euro'yu çıkarmıştır. Alman ekonomisi, birliğin en güçlü ekonomisi durumundadır. Ancak o bile ABD'nin baskısı altındadır. Kısacası, yakın gelecekte ABD'nin merkezin zirvesindeki yerini koruyacağını ve daha uzunca bir süre "dünya liderliği" rolünü sürdüreceğini söylemek mümkündür.

V. KÜRESELLEŞMENİN AKTÖRLERİ

A.Uluslararası Para Fonu (IMF)

1944 yılında, II. Dünya Savaşı'yla birlikte ABD'nin öncülüğünde yapılan Bretton Woods toplantıları sonunda kurulan ve her biri bugün küreselleşmenin aktörü olan üç uluslararası kuruluşun biri Uluslararası Para Fonu (IMF)'dur. Uluslararası Para Fonu, II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımın ardından Avrupa'yı yeniden kurabilmek ve dünyayı ekonomik bunalımlardan kurtarmak için finans sağlama çabasının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Görevi, küresel ekonomik istikrarı sağlamak olarak belirlenmiştir.

O dönemde dünya zaten küresel bir bunalımdan (1929 Krizi) henüz çıkmıştı. 1930'larda yaşanan kriz esnasında dünyada işsizlik eşi görülmemiş rakamlara ulaşmış, Amerika'nın işgücünün yaklaşık dörtte biri işsiz kalmıştır. Bu dönemde J.M. Keynes'in sunduğu reçete ile sorun çözümlenmiştir. Ona göre temeldeki sorun "talep yetersizliği"dir ve devlet yürüttüğü politikalar ile toplam talebi teşvik etmelidir. Bu reçete sayesinde krizden çıkılmış ve bir takım dersler de alınmıştır. O nedenle Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun en önemli görevi, küresel bunalımın bir daha çıkmasını önlemek olarak belirlenmiştir. IMF bu görevi, küresel toplam talebi korumak için üstüne düşeni yapmayan ve kendi ekonomilerinin çökmesine engel olmayan ülkelere uluslararası baskı uygulayarak yerine getirecektir. Gerektiğinde ise, ekonomik çöküşle karşı karşıya kalan ve toplam talebi kendi kaynaklarıyla

canlandıramayan ülkelere likidite sağlayacaktır.⁶³ Bunun yanı sıra IMF'in kuruluş aşamasında belirlenen altı temel amacı bulunmaktadır:⁶⁴

- Uluslararası parasal işbirliğinin teşvik edilmesi,
- Uluslararası ticaretin genişletilmesi,
- Döviz kurlarında istikrarın teşvik edilmesi ve üyelerin rekabetçi devalüasyonlara başvurmalarına engel olunması,
- Üye ülkelerin ödemeler bilançosunda yer alan cari işlemler kalemlerine uygulanan döviz kontrollerinin kaldırılması ve üyeler arasında çok taraflı bir ödemeler sisteminin oluşturulması,
- Dış ödeme güçlükleri ile karşılaşan üye ülkelere gerekli kaynak yardımında bulunulması,
- Üye ülkelerin ödemeler bilançosu açıklarının azaltılmasına yardımcı olunmasıdır.

Kurulduğunda piyasaların çoğu zaman pek de iyi çalışmadığı, zaman zaman muazzam işsizliklere yol açtığı ve ülkelerin kendi ekonomilerini düzeltmeye yardımcı olacak fonları sağlamayı dahi beceremedikleri görüşünü savunan IMF, kuruluşundan bugüne kadar geçen süre içerisinde büyük bir değişim yaşamıştır. Kurulduğu dönemde piyasaların kötü işlediği inancına sahip olan bu kuruluş artık büyük bir coşku ile piyasaların üstünlüğünü savunmaktadır. Ayrıca ülkelere daha genişlemeci ekonomi politikaları (ekonomiyi canlandırmak için harcamaları arttırmak, vergileri azaltmak ya da faiz oranlarını düşürmek gibi) izlemeleri için baskı uygulamak yerine bugün açıkları kapama, vergileri arttırma ya da faiz oranlarını yükseltme gibi ekonomide daralmaya yol açacak politikalar benimseyen ülkelere fon sağlamaktadır.⁶⁵ Kısacası tüm bunlar göz önüne alındığında IMF'nin gerçekte gelişmiş batılı ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği görülmektedir. Önce rekabetçi devalüasyonları engelleyerek azgelişmiş ülkelerin ihracatlarını arttırmalarını engellemekte, ancak dünya ticaretinin genişletilmesi için bu ülkelerde ithalatı teşvik ederek dış açıkların oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Daha sonra da bu açıkları kapatmak için kredi mekanizmasını devreye sokarak bu ülkeleri kendine bağımlı kılmaktadır. Bugün tüm gelişmekte olan ülkelerin uluslararası kuruluşlardan

⁶³ John Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev. Arzu Taşçıoğlu-Deniz Vural), Mart Matbaacılık, İstanbul, 2002, s. 33.

⁶⁴ Gaye Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri-I (IMF, WB VE AB)**, erişim: 11.08.2005, www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm, s. 5.

⁶⁵ John Stiglitz, **a.g.e.**, s. 34.

kullanacakları kredi IMF'nin "yeşil ışığı"na bağlıdır. Ekonomik anlamda sıkıntıya giren ülke, önce IMF programını yürütmeyi taahhüt eder, bu politikaları uygulayacağına IMF kanaat getirdiği zaman Dünya Bankası dahil diğer tüm finansal kuruluşlar ülkeye kredi sağlar.

Kısacası, Merkez'in kendi politikalarını Çevre'ye dayatmacı tavrı burada da ortaya çıkmaktadır. Çünkü IMF'nin merkezinde yine ABD ve gelişmiş birkaç ülke vardır. Bu ülkelerin gücü sahip oldukları kotalardan ileri gelmektedir. Her üye ülkenin IMF'de SDR cinsinden belirlenmiş bir kotası vardır. Kota, üye ülke açısından bir çeşit üyelik ödentisi ya da sermaye payı niteliğindedir. Kotanın üç açıdan önemi bulunmaktadır. Birincisi kota, üye ülkenin oy gücünün göstergesidir. Ülkenin ne kadar fazla kotası varsa o kadar çok oy hakkına sahiptir. İkinci olarak kota miktarı, üye ülkenin IMF'den yararlanacağı mali imkanları da belirler. Yüksek miktarda kota, sağlanacak mali imkanın da artması anlamına gelmektedir. Üçüncü olarak da kota, üye ülkeye tahsis edilecek SDR miktarının başlıca belirleyicisidir.⁶⁶ Özellikle burada önemli olan kotanın üye ülkelerin oy miktarını belirlemesidir. G-7 ülkelerinin bugün kota toplamı, bütün kotaların %50'sine (yalnız ABD'ninki %17,5 yani yaklaşık 27 milyar dolar) eşittir.⁶⁷ Bu ülkeler oy haklarının yarısına sahip oldukları için de IMF politikalarının belirleyicisi konumundadırlar.

Gerek amaçları gerekse oy sistemi bakımından incelendiğinde, IMF'nin gelişmiş ülkelerin çıkarlarını koruyan bir kurum olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca IMF, bugün üzerinde çok tartışılan uluslararası ekonomik bir kuruluş haline gelmiştir. Yöneticileri genellikle finans kurumlarından gelir ve görevleri bittiğinde yine aynı yere dönerler. Örneğin; Stanley Fischer IMF ikinci başkanlığı yapmış daha sonra da Citigroup'a dönmüştür. Dolayısıyla IMF, tamamıyla batılı ülkelerin çıkarlarını gözetir bir konumdadır. Bunun dışında savunduğu ve gelişmekte olan ülkelere dayattığı serbestleşme politikalarının bu ülkeleri yoksulluğa ittiği yönünde iddialar bulunmaktadır. Yine bu iddialara göre IMF, bu ülkelerin sorunlarına çözüm olmadığı gibi onların dış açıklarını da arttırmıştır. Yani bu ülkelerde yoksulluk artarken, dış borç stoku da neredeyse dört kat artarak 1980'de 561.4 milyar dolar iken 1995'de 2 trilyon doları aşmıştır. Kısacası borçlar büyümüş ancak bu ülkeler büyüyememiştir.⁶⁸ Bunu dışında IMF'nin yürüttüğü politikalar ile gelişmekte olan ülkelerdeki mevcut

⁶⁶ Mağfi Eğilmez, **IMF, Dünya Bankası ve Türkiye**, Tütünbank Yayınları, 1996, s. 27.

⁶⁷ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 116.

⁶⁸ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 134.

krizleri daha da derinleştirdiği söylenmektedir. 1990'larda ABD'deki kriz sırasında düşük faiz oranları ve şirketlerin rehabilite edilmesi şeklindeki politikalar ile ekonomiyi canlandırmasına rağmen Asya Krizi'nde krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Ayrıca bu bölgede serbest piyasaya geçişi zorladığı için de Uzakdoğu Krizi'nin hem çıkışında hem de krizin derinleşmesinde en önemli etmen olmuştur.⁶⁹

Kısacası, bu tabloda da anlaşıldığı gibi IMF'nin konumu gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu zorluklara bağlıdır. Gelişmekte Olan Ülkeler ne kadar güç durumda ise, IMF o kadar fazla dayatma gücüne sahip olacaktır. Sonuç olarak, IMF hem kuruluş amacıyla hem de daha sonra uyguladığı politikalar ile batı sermayesini koruyan, küreselleşme sürecinin en önemli aktörlerinden biri olarak ortaya çıkmış uluslararası bir kuruluştur.

B. Dünya Bankası

1944 yılında Bretton Woods Toplantıları sonucunda, II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu yıkımdan sonra Avrupa'yı yeniden kurmak ve dünyayı içinde bulunduğu bunalımdan kurtarmak için kurulan iki kurumdan bir diğeri de Dünya Bankası'dır. Dünya Bankası'nın asıl adı "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası"dır. Üyelerden toplanan aidatlar ve uluslararası sermaye piyasalarından alınan borçlarla finanse edilen bankanın amacı, II. Dünya Savaşı'nın ardından gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmek üzere onlara düşük faizli kredi sağlamak olarak belirlenmiştir. Yani ana amaç, gelişmiş ülkelere yaşam standartlarının arttırılmasına yardımcı olmaktır. Bunun yanı sıra, Dünya Bankası'nın ana sözleşmesinin birinci maddesinde diğer amaçlar şöyle sıralanmıştır:⁷⁰

- Üye ülkelerin, savaşın oluşturduğu yıkıntıların düzeltilmesi de dahil olmak üzere, kalkınma ve yeniden yapılandırma çabalarına, verimli sermaye yatırımları kanalıyla yardımcı olmak, gelişme yolundaki ülkelerin kaynaklarının ve verimli imkanlarının geliştirilmesini özendirmek,
- Özel yabancı yatırımları garanti vermek ya da krediye katılımında bulunmak yoluyla desteklemek; özel sermayenin yetersiz olduğu yerlerde kaynaklarını kullanmak suretiyle destek sağlamak,

⁶⁹ John Stiglitz, **a.g.e.** , s. 122.

⁷⁰ Mağfi eğilmez, **a.g.e.** , s. 65.

- Uluslararası ticareti geliştirmek ve ödemeler dengesi istikrarını sürdürebilmek için kalkınma amaçlı uluslararası yatırımları özendirmek,
- Başka kanallardan sağlanan kredileri yeniden düzenlemek ya da garanti etmek suretiyle daha yararlı ve acil projelerde öncelikle kullanılmasını sağlamak,
- Savaş döneminden barış dönemine geçişte mümkün olan en uygun koşulların sağlanmasına yönelik uluslararası yatırımları yönetmektir.

Amaçlarından da anlaşıldığı üzere 1950'den sonra hızla Üçüncü Dünya'da alt yapı yatırımlarını finanse eden ve bu ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmaya çalışan Dünya Bankası, 1980'lerde dünya ekonomisinin önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Daha önceleri IMF ile görevleri ayrı iken bu dönemde iki kurumun faaliyetleri giderek birbirine yaklaşmaya başlamıştır. Bu yıllarda Dünya Bankası, sadece projelere (yol, baraj, vb) kredi vermekten öteye geçerek "yapısal uyum kredileri" adı altında daha geniş kapsamlı destekler sağlamaya başlamıştır. Tabii tüm bunları ancak IMF onay verdiğinde gerçekleştirebilmektedir. Yani prensipte var olan işbölümü ortadan kalkmıştır. Oysa IMF'nin bir ülkeyle ilgilenirken kendini makro ekonomi meseleleriyle, yani devletin bütçe açığı, para politikası, enflasyonu, dış ticaret açığı, dış borçlanması gibi konularla sınırlaması; Dünya Bankası'nın ise, daha çok yapısal meselelerle yani devletin parayı nereye harcadığı, ülkenin mali kuruluşları, emek piyasası, ticaret politikası gibi konularla uğraşması gerekmektedir. Ancak IMF olaya daha emperyalist bir açıdan yaklaşarak her yapısal meselenin ekonomik genel performansı, dolayısıyla devlet bütçesi ya da dış ticaret açığını etkileyebileceğini iddia etmiş ve her şeyi kendi alanı içinde görmeye başlamıştır.⁷¹

Kısacası 1950'lerde amacı, II. Dünya Savaşı ile tahrip olan ülke ekonomilerini ve bu ülkelerin alt yapılarını yeniden imar etmek olan Dünya Bankası, daha sonra ilgisini Üçüncü Dünya Ülkelerine yöneltmiştir. Sanayileşmek isteyen bölgede banka, önemli bir etken haline gelmiştir. Ancak bankanın uyguladığı düşük faiz oranına karşın, yoksul ülkeler aldıkları borçları ödemekte zorlanmışlardır. Bu nedenle daha düşük hatta sıfır faizli "kolay krediler" sağlamak amacıyla Uluslararası Kalkınma Kurumu (IDA) kurulmuştur. Daha sonra banka iki ayrı bölüm daha kurmuştur. Birincisi bankanın onayladığı projelere özel sektörün yatırım yapmasını destekleyen Uluslararası Finans Kurumu (IFC), ikincisi ise bankaya üye ülkelerden birinde yatırım yapmaya karar veren yabancı şirket ve bireylere risk sigortası

⁷¹ John Stiglitz, **a.g.e.** , s. 35-36.

sağlayan Çok Taraflı Sigorta Garanti Kurumu (MIGA)'dur. Ayrıca bir de yabancı yatırımcılarla ev sahibi ülke arasındaki yatırımlarla ilgili uyuşmazlıklarda uzlaşma ve tahkim sağlayarak uluslararası yatırımları teşvik eden Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Merkezi (ICSID) kurulmuştur.

IMF'ye üye olan bütün ülkeler Dünya Bankası'na da üye olma şansına sahiptir. Oy kullanma hakkı tıpkı IMF'de olduğu gibi yine gelişmişlikle doğru orantılıdır. Yine burada da en fazla oy hakkına sahip olan ülke ABD'dir. Bankanın üç önemli organı vardır. Governörler Kurulu, Yönetim Kurulu ve Başkan'dır. Governörler, genellikle ülkelerin maliye ve ekonomi bakanlarıdır. Bu kurul banka hesaplarını onaylar, sermaye artırımına karar verir, genel politikaları gözden geçirir ve üye alımına karar verir. Yönetim Kurulu'nun ise 22 üyesi vardır. Bunlardan 5'i banka sermayesine sahip olan ülkeler sırasıyla ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya tarafından atanır. Diğer 17 üye ise, her iki yılda bir governörler kurulu tarafından seçilir. Yani burada da gelişmiş (merkez) ülkelerin hakimiyeti görülmektedir. Dünya Bankası Başkanı, yönetim Kurulu tarafından seçilmektedir. Banka içindeki tüm kuruluşların başkanlığını yapar. Bundan 60 yıl önce varılan anlaşmaya göre, Dünya Bankası'nın Başkanı daima bir Amerikalı, IMF'in Başkanı ise bir Avrupalı olmaktadır. Üzerinde gelişmiş ülkeler ve daha da çok ABD söz sahibi olmakla birlikte banka, 4,7 milyar insanı ilgilendirmektedir. Bu 4,7 milyar insandan;⁷²

- 3 milyarı günde 2 dolardan az parayla geçinmektedir.
- 1,3 milyarı günde 1 dolardan az bir parayla yaşamını devam ettirmeye çalışmaktadır.
- 100 milyonu her gece aç karınla uyumaktadır.
- 1 milyardan fazlası içecek temiz sudan bile yoksundur.
- Yetersiz sağlık koşulları nedeniyle her yıl yüz binlerce kadın doğumla ilgili nedenlerle hayatını kaybetmektedir.
- Tedavisi bilinen hastalıklar nedeniyle her yıl 40 milyon çocuk ölmektedir.

⁷²Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi, **Dünya Bankası**, erişim: 11.08.2005, www.un.org.tr/unic_tur/kisa_wb.htm, s. 1.

C. Dünya Ticaret Örgütü

Bretton Woods Toplantıları (1944) sonucunda üçüncü bir uluslararası ekonomik örgütün kurulmasına daha karar verilmiştir. Bu örgütün adı “Dünya Ticaret Örgütü”dür. Görevi, uluslararası ticari ilişkileri yönetmek olarak belirlenmiştir. Ancak ABD'nin kurulması için çok çaba sarf ettiği bu kurum İngiltere'nin engellemeleri sonucu kurulamamıştır. Örgüt kurulamamakla birlikte 1947-1948 yılları arasında Havana'da yapılan toplantılar sonucunda 30 Ekim 1947 tarihinde Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. GATT'ın temel amacı, tarifeler ile ticarete konu olan diğer ayırıcı engelleri ortadan kaldırarak “güvenli ve öngörülebilir bir ticaret ortamı ve sürekli bir ticaret serbestleşmesi sağlamak” şeklinde ifade edilebilir. Bunun dışında, üyelerin hayat standartlarını yükseltmek, reel gelir ve efektif talepte istikrarlı bir büyüme ile dünya kaynaklarının tam kullanımını sağlamak, üretimin ve uluslararası ticaretin geliştirilmesine olanak sağlamak gibi amaçlar belirlenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda GATT üç önemli fonksiyona sahiptir:⁷³

- Üye ülkelerin uluslararası ticarete uyacaklar, üzerinde çok taraflı olarak uzlaşmaya varılmış bir kurallar ilkeler bütünü olma fonksiyonu,
- Uluslararası ticaret ortamını serbestleştirmeye ve daha istikrarlı hale getirmeye yönelik bir “uluslararası ticaret forumu” olma fonksiyonu,
- Üye ülkeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümlenebileceği bir uluslararası divan olma fonksiyonu.

GATT'ın öngördüğü ve şekillenmesine katkıda bulunduğu çok taraflı ticaret sistemi, bazı ilke ve kurallar ile bunlara getirilen çeşitli istisnalara dayalı bulunmaktadır. Bu ilke ve kurallardan ilki, “**en çok kayrılan ülke**” kuralıdır. Buna göre, sözleşmeye taraf olan bütün ülkeler ithalat ve ihracatta her türlü gümrük vergisi, resim ve harçla ilgili olarak herhangi bir ülkeye tanıdıkları en iyi işlemi birbirlerine de tanımak zorundadırlar. Yani hiçbir ülke başka bir ülkeye özel bir avantaj sağlayamayacak ve onun aleyhine ayırıcılık yapamayacaktır. Bu kuralla çeşitli istisnalar getirilmiştir. İstisnalardan birincisi, bölgesel ticaret gruplaşmaları (gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgeleri)dir. Bir başka istisna, birbirine komşu olan ülkeler arasında belli miktarlarda malın serbest ticaretine imkan tanınmasıdır.

⁷³ Nevzat Güran, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999, s. 25.

Bir diğerk istisna ise, bazı gelişmiş ölkelerin kendi belirledikleri koşullarla ve bağlayıcı olmamak üzere azgelişmiş ölkelere tanıdıkları tavizlerdir ve bu tavizler Genel Preferanslar Sistemi (GPS) olarak bilinen uygulamayla Tokyo Round (1973-1979) sonucunda yasallık kazanmıştır. İkinci ilke, **korumanın dolaysız kontroller yerine tarifelerle sağlanmasıdır**. Bu ilkeye göre GATT üyesi ölkeler, sanayilerini sadece gümrük tarifeleri ile koruyacaklar ve bu amaçla başka önlemlere başvurmayacaklardır. Bu konuda getirilen en önemli istisna yeni korumacılık önlemleri çerçevesinde tarife-dışı engellere özellikle de gönüllü ihracat kısıtlamalarına başvurulmasıdır. Üçüncü ilke, **ticari uyumsuzluklarda GATT'ın arabuluculuk yapmasıdır**. Dördüncü ilke ise, **haksız rekabete karşı önlemler alınmasıdır**. Özellikle damping ve sübvansiyon gibi haksız rekabete yol açabilecek uygulamalara karşı belli koşullarda kısıtlamalar getirilmesine, anti-damping ve telafi edici vergiler konulmasına karar verilmiştir.⁷⁴

Tüm bunlara karşın, GATT'ın üye sayısı sınırlı kalmış ve alınan kararlar daha çok Merkez'in kendi iç dengelerini sağlama amacına yönelik olmuştur. Birbirini izleyen yedi görüşme yapılmış ve koruma oranları sadece sınai mamullerde düşürülebilmştir. Ancak o yıllarda önemli sınai mamul ihracatçısı gelişmekte olan ölkeler bulunmamaktadır. Bu ölkeler mamul ihracatına başladıklarında ise en büyük ihrac kalemi dokuma ve giyim olmuştur. Merkez ölkeler ise, Çok Elyafıllar Anlaşması (1947) ile tarife dışı engeller yoluyla kendilerini zaten korumaya almışlardır.⁷⁵

GATT'ın bu silik görünümü 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Küreselleşme politikalarının Merkez tarafından devreye sokulması ve sürecin gelişmekte olan ölkeleri de içine çekmesiyle dünya ticareti ile ilgili kuralların yeniden düzenlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ABD'nin öncülüğünde 1986 yılında sekizinci tur görüşmeler başlamış ve "Uruguay Turu" adı verilen bu görüşmeler tam 7,5 yıl sürmüştür. Uruguay Turu'nun sonunda 1993'de **Dunkel Kağıdı** olarak isimlendirilen Nihai Senet 108 katılımcı ölkeler tarafından imzalanmıştır. Nihai Senet ile birlikte 1995 yılında GATT yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakmıştır.

⁷⁴ Nevzat Güran, **a.g.e.** , s. 28-31.

⁷⁵ Gülten Kazgan, **a.g.e.** , s. 119-120.

Tablo 4: GATT Turları

Tarih	Tur	Ülke Sayısı	Önemli Sonuçlar
1947	Orijinal Görüşmeler (Cenevre Turu)	23	Gümrük ayrıcalıkları (45.000 ayrıcalık; o tarihte dünya ticaret hacminin 1/5'ine tekabül ediyordu)
1949	Annecy Turu	13	Gümrük ayrıcalıkları (5.000 ilave ayrıcalık)
1951	Torguay Turu	38	Gümrük ayrıcalıkları (8.700 ayrıcalık)
1955–1956	Cenevre Turu	26	Gümrük ayrıcalıkları (toplamı 2.5 milyar \$)
1960–1962	Dillion Turu	26	Gümrük ayrıcalıkları (toplamı 4.9 milyar \$)
1964–1967	Kennedy Turu	62	Gümrük ayrıcalıkları (40 milyar \$)
1973–1979	Tokyo Turu	102	Gümrük ayrıcalıkları (toplamı 300 milyar \$'dan fazla), anti-damping hükümleri, Hükümet satın almaları anlaşması, devlet desteklemelerinin kaldırılması
1986–1994	Uruguay Turu	123	Gümrük ayrıcalıkları, DTÖ'nün oluşumu, GATT içerisinde imzalanan tarım, tekstil ve giyim anlaşmalarına yeni ekler, GATS, TRIPS v.b. yeni anlaşmalar

Kaynak: Keith Ferguson, *The Economy Policy Institute Corporate Watch The Council of Canadians*'dan aktaran Esin Candan, *Küreselleşme ve AB Karşısında Türkiye'nin Tarım Politikaları*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, İzmir, 2003, s. 28.

Dünya Ticaret Örgütü'nün amaç ve ilkeleri, "üye devletlerin halklarının yaşam standartlarının yükseltilmesi, tam istihdamın sağlanması, reel gelirin ve buna bağlı olarak toplam talebin istikrarlı bir şekilde artırılması, sürdürülebilir kalkınma hedefinden ayrılmadan ve ekolojik dengenin korunması sağlanarak, farklı kalkınma düzeyindeki üye devletlerin ihtiyaç ve sorunlarına cevap verecek bir anlayışla dünya kaynaklarının optimal kullanımının sağlanması" olarak belirlenmiştir.⁷⁶ Bunun dışında "Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları"nın uygulanmasını ve idaresini sağlamak, bu kapsamda üyeler arasında bir görüşme zemini oluşturmak, anlaşmazlıkların

⁷⁶ Gaye Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri-II*, erişim: 11.08.2005, www.antimai.org/kitap/kkwtooblml.htm, s. 6.

çözümünde “Anlaşmazlıkların Çözümü Entegre Sistemi”nin ve “Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması”nın idaresini sağlamak, dünya ekonomisi ile ilgili konularda diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak gibi görevleri de bulunmaktadır.⁷⁷ Ancak kağıt üzerinde belirtilen bu amaçlar ile gerçekler pek örtüşmemektedir. Çünkü kendi serbestleşmelerini zamana yayarak aşama aşama gerçekleştiren gelişmiş (merkez) ülkeler, Çevre’ye serbestleşme konusunda baskılar yaparak onların olabildiğince çabuk bir şekilde serbestleşmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Tabii ki bu durum çevre ülkelerde pek çok sorunun oluşmasına neden olmaktadır. Çevre ülkeler de yerli sanayilerini rekabete açarak ülkelerinde işsizlik ve yoksulluğun artmasına izin vermiş olmaktadır.

Kısacası Dünya Ticaret Örgütü, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeleri eşit olmadıkları bir platformda yarışa sokarken süreç, azgelişmiş ülkelerin aleyhine işlemektedir. Her üye ülkenin bir oy hakkı olmasına karşın Merkez ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda birlikte hareket ederek karar almaktadırlar. Dolayısıyla da azgelişmiş ülkeler bundan zarar görmektedir. Bir diğer eşitsizlik de tarım destekleri konusunda yaşanmaktadır. 1998 yılı itibariyle Japonya üretici başına 15 bin, Avrupa Birliği 22 farklı ürün grubunda 8 bin, Norveç 32 bin dolar tutarında tarıma destek vermektedir. Buna karşılık bu ülkeler, tarım desteklerinin sıfırlanması için çevre ülkelere baskı yapmaktadırlar. Dünya Bankası ve IMF kredi koşulu olarak ülkelerin tarım desteklerinin sıfırlanmasını istemektedirler. Örneğin; 1999’da Türkiye’nin IMF ile stand-by imzalaması ve Dünya Bankası kredilerine ulaşabilmesinin başlıca şartlarından biri de tarım desteklerinin sıfırlanması olmuştur.⁷⁸

Sonuç olarak, ticarete küreselleşme denildiği zaman akla “Dünya Ticaret Örgütü” gelmektedir. Örgütün temel görevi de, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ancak dünya ticareti serbestleştirilirken yaratılmakta olan eşitsizliklerle dolu bir ortam söz konusudur. Bu ortamda da süreç genel olarak azgelişmiş ülkelerin aleyhine işlemektedir.

⁷⁷ Nevzat Güran, **a.g.e.** , s. 33.

⁷⁸ Gülten Kazgan, **a.g.e.** , s. 125-126.

VI. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ÜLKE EKONOMİLERİNİ ETKİLEME KANALLARI

Bugün küreselleşme, hem dünyada hem de Türkiye’de en tartışmalı konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yeni Dünya Düzeni” ve “Global Köy” gibi deyimlerle gündeme getirilen küreselleşme kavramının aslında herkesin üzerinde uzlaştığı tek bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak küreselleşme denildiğinde malların ve hizmetlerin, sermayenin, insanların, bilgilerin ve fikirlerin sınırları aşması, ekonomilerin ve toplumların entegre olması anlaşılmaktadır. Özellikle son on yılda bu konuda önemli gelişmeler yaşanmış ve bugün dünyada küreselleşme, ülkelerin karşısına kaçınılmaz bir durum olarak çıkmıştır.⁷⁹

Ancak bu, “Yeni Dünya Düzeni” teriminin yeni ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir. Bu terim yirminci yüzyılın başından bu yana üçüncü defa kullanılmaktadır. İlk kez I. Dünya Savaşı’nın ardından barış anlaşmaları yapılırken (1919), ikinci kez II. Dünya Savaşı içinde (1941 Atlantik Demeci) kullanılmıştır. Artık bugün yaşadığımız olgunun ise Üçüncü Küreselleşme olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁰

İşte bugün yaşanan süreç, 1970’li yılların sonu ve 1980’li yılların başında ortaya çıkmıştır. O dönemde Yeni ekonomik Düzen, ABD’de muhafazakarların piyasa ekonomisini kamu müdahalelerinden arındırma (deregulation) eylemiyle başlamıştır. Reganomics, Başkan Regan dönemini tanımlayan ve daha serbestleşmiş bir dünya ekonomisi yaratma amacına yönelik politikalar demetini oluşturan bu yeni ekonominin ilk adı olmuştur. Bu politikalar, Batı Avrupa’ya İngiltere Başkanı Demir Lady Margaret Thatcher ile girmiştir. Yine aynı dönemde pek çok gelişmekte olan ülke, yaşanan borç krizleri sonucu borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve bunun sonucunda Uluslararası Kredi Kurumları (IMF ve Dünya Bankası) aracılığıyla Merkez’in hedeflediği bu politikaları benimseyerek Yeni Dünya Düzeni içinde yerlerini almışlardır. Serbestleşme rüzgarı 1980’li yılların ortalarında Gorbaçov iktidara geldiğinde SSCB’yi etkisi altına almaya başlamış ve dönemin sonunda bu rüzgar bir fırtınaya dönüşmüştür. 1989’da Doğu Bloku parçalanmış,

⁷⁹ Pierre-Richard Agenor, **Does Globalization Hurt the Poor**, International Economics and Economic Policy, Springer Verlag 2004, s. 21-22.

⁸⁰ Baskın Oran, **Hangi Küreselleşme**, erişim: 20.09.2005, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale2.htm>, s. 1-2.

SSCB dağılmış ve komünist rejimler yerini serbest piyasa ekonomisine ve yaygın krize bırakmıştır.⁸¹

Kısacası, küreselleşmenin ekonomik boyutunun çerçevesini çizen kurallar Yeni Dünya Düzeni ekseninde oluşmuştur. Bu kavram mali disiplin, vergi reformu, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, özelleştirme, ticaretin serbestleşmesi, finansal serbestleşme, tek ve rekabetçi bir döviz kurunun uygulanması, sübvansiyonların kaldırılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi amaçları içinde barındırmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda şüphesiz ki, küreselleşmenin pek çok yararı bulunmaktadır. Örneğin, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yeni teknoloji girişi sayesinde büyümeye yardımcı olmakta, ayrıca yerli sermayenin disipline olmasını sağlamakta ve verimliliğin artmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda sermayenin serbest dolaşımı, portföy çeşitliliği sağlayarak riskin dağılmasına yol açmakta, borç alan ve verenler arasında iletişimi kolaylaştırmaktadır.⁸²

Tüm bunların yanı sıra küreselleşme ile birlikte gelişecek serbest piyasanın demokrasinin gelişmesine de olanak sağlayacağı savunulmaktadır. Ancak bugün serbest piyasanın hızla geliştiği Singapur, Malezya, Endonezya ve Rusya dünyanın en otokratik ve despot rejimleridir. Yine aynı serbest piyasa zengin ve yoksul arasındaki uçurumu derinleştirerek küreselleşmeyi tehdit eder bir hale gelmiştir:

Tablo 5: Gelişmiş Ülkeler ve Diğer Ülkelerin Dünya GSYH'sındaki Payları (%)

	GSYİH			Nüfus		
	1980	1990	1995	1980	1990	1995
Gelişmiş Ülkeler	70.2	73.2	80.3	17.1	15.5	14.1
Diğer	29.8	26.8	19.7	82.9	84.5	85.9

Kaynak: Gülten Kazgan, **a.g.e.** , s.76-132'deki Tablo1 ve Tablo 2'den derlenmiştir.

Bu tablo küreselleşmenin ekonomik boyutunun ne denli eşitsiz geliştiğinin önemli bir göstergesidir. Bu eşitsizlik finansal küreselleşme alanında da yaşanmaktadır. Bugün dünyada günde 2 trilyon dolar para finans piyasalarında el

⁸¹ Gülten Kazgan, **a.g.e.** , s. 89-90.

⁸² Pierre-Richard Agenor , **a.g.m.** , s. 22.

değiştirmektedir. Bu nedenle de hiçbir ülke bu piyasalardaki spekülâtif baskılara dayanabilecek güçte değildir. 1997'de yaşanan Asya Krizi, 1998'deki Rusya Krizi ve 2001 yılında Türkiye'de yaşanan kriz bu konudaki en çarpıcı örneklerdir. Örneğin; Asya Krizi'nde 1996'da 93 milyar dolar olarak giren para bir yıl sonra 105 milyar dolar olarak çıkmıştır.⁸³

Küreselleşmenin bir yönü de ticaretin serbestleşmesine yol açmasıdır. Özellikle kısa dönemde ticaretin serbestleşmesinin ekonomik büyümeyi arttırdığına dair sağlam kanıtlar olmakla birlikte tersi bir durumun gerçekleşmesi de mümkündür. Bunun dışında küreselleşme, ülkedeki istihdam düzeyini etkilemektedir. Örneğin; kısa dönemde emek piyasası rijitlikleri, mesleklerin yeniden tahsisine engel olmakta ve bu durum hem işsizliği hem de yoksulluğu körüklemektedir.⁸⁴ Bunun dışında ticaretin serbestleşmesi niteliksiz işgücüne olan talebin azalmasına yol açmaktadır. Tabii bu da yine işsizlik ve yoksulluk anlamına gelmektedir. Sonuç itibarıyla de gelir dağılımı bozulmakta ve eşitsizliğin hakim olduğu bir dünya düzeni oluşmaktadır.

Küreselleşme sürecinde bir diğer önemli olgu ise dış borçlardır. Bu konu özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından büyük önem taşımaktadır. Zaten makro ekonomik sorunları olan bu ülkeler, özellikle kısa vadeli, spekülâtif sermaye akımlarından zarar görmektedirler. Çünkü büyük miktarlardaki spekülâtif sermaye, en ufak bir risk durumunda geldiği hızla ülkeyi terk etmekte ve büyük bir krizin yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu durum da ülkelerdeki dış borç yükü ağırlaşmaktadır.

Kısacası, küreselleşme süreci, bir ülke ekonomisini sermaye hareketleri, dış ticaret ve dış borçlar yoluyla etkilemektedir.

⁸³ BM insani Kalkınma Raporu 1996'dan aktaran Ellwood, **a.g.e.**, s. 20-21.

⁸⁴ Pierre-Richard Agenor, **a.g.m.**, s. 26.

A. Dış Ticaret Kanalı

Küreselleşme mal ve hizmet ticaretinin uluslararasılaşması ile başladığı için küreselleşmenin bir ülke ekonomisini etkileme kanallarından belki de en önemlisi dış ticarettir. Dış ticaret, küreselleşmenin hem nedeni hem de sonucudur.

Tarihsel gelişimi açısından konu incelendiğinde ikisi arasındaki ilişki feodal sistemin geçerli olduğu döneme kadar uzanmaktadır. Şöyle ki, Ortaçağ Avrupa'sında "burg" adı verilen kasaba ölçeğindeki coğrafi alanlarda küçük egemenlik birimleri olarak varlığını sürdüren derebeylikleri zamanla ekonominin gelişmesi, burg sınırlarının ticarete dar gelmesi ve tüccarların burgların dışına çıkmak istemeleri dolayısıyla daha fazla ve rahat ticarete elverişli ekonomik birimler oluşturmuşlardır. Ancak ticaret erbabının zamanla krallık sınırlarının dışındaki kişilerle ticari ilişkilere girmeleri ve bu ilişkilerin giderek büyümesi krallık yapısında bir süre sonra ekonomik ve ticari faaliyetler için ideal olmaktan çıkmasına yol açmıştır. Nihayet sonunda krallıklar da yıkılmış ve yerlerine "ulus-devletler" kurulmuştur.⁸⁵

Ulus-devletler izledikleri bağımsız ticaret politikaları ile hem iktisadi büyümeyi sağlamışlar, hem de kendi sermayelerini güçlendirerek ve iç pazarlarını ona ayırarak gelişmelerini sağlamışlardır. Bu dönemde hem gümrük vergilerini ayarlamak yoluyla belli kesimlerin büyümesini teşvik edebilmişler, hem de içeride korumak istedikleri gruplar lehine gelir bölüşümünü ayarlayabilmişlerdir. Böylece de istedikleri gibi büyüme stratejisi belirleme imkanına sahip olmuşlardır.⁸⁶ Ancak bu olanak uluslar üstü kuruluşların kurulması ile giderek törpülenmiş ve GATT Anlaşması ile bu imkanı ulus-devletler tamamen kaybetmişlerdir.

Bazı ekonomi tarihçilerinin görüşü o ki, siyasi ve ekonomik birimlerin küçükten büyüğe doğru olan bu evrimi büyük ölçüde ekonomik ve özellikle de ticari arzu ve ihtiyaçların bir gereği ve sonucudur. Zamanla üretim, tüketim ve ticaret için en uygun ölçü olmaktan çıkan yapı, yerini daha büyük geniş olana bırakmaktadır. Yerelden küresele doğru olan bu eğilim, bugün de tüm hızıyla devam etmektedir.⁸⁷

⁸⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme**, DPT Yayını, s. 22-23.

⁸⁶ Gülten Kazgan, **a.g.e.** , s. 23.

⁸⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.r.** , s. 23.

Uluslararası ticaretin bu denli hızla artmasının altında yatan bir takım nedenler vardır. Bunlardan birincisi, gümrük tarifelerinde gerçekleştirilen indirimlerdir. GATT Anlaşması ile birlikte ilki 1947 yılında Cenevre’de ve sonuncusu 1986-1994 yılları arasında Uruguay’da olmak üzere sekiz tur görüşme yapılmıştır. Yapılan bu görüşmeler sonucunda tarifelerde önemli indirimler sağlanmıştır. Uluslararası ticaretin artış nedenlerinden ikincisi ise mukayeseli üstünlüklerdir. David Ricardo’nun bu teorisine göre, ülkeler arasında üretim faktörleri eşitsiz bir şekilde dağılmaktadır. Bunun sonucu olarak da her ülke her malı aynı maliyetle üretememektedir. Ülkeler arasındaki bu eşitsizliğin nedeni doğal kaynakların dağılımı, işgücü, teknoloji, parasal sermaye, girişimcilik olarak sıralanabilir. Bu faktörlere eşit miktarlarda sahip olmayan ülkeler, doğal olarak göreceli üstünlüğe sahip oldukları alanda üretim yapacaklar, diğer üretmedikleri ürünleri de başka ülkelere satın alacaklardır. Bu ise ancak ülkelerin dışa açık olması ile mümkün olacaktır.

Üçüncü neden, ulaşım ve iletişim alanındaki hızlı gelişmelerdir. Günümüz insanı bu gelişmeler sayesinde dünyanın her noktası ile irtibat halinde olabilmekte ve bütün yenilikleri takip edebilmektedir. Tabii ki bu durum insanların alışkanlıklarının, zevk ve tercihlerinin değişmesine neden olmaktadır. Değişen zevk ve tercihlere uygun mal temini de ancak dış ticaret sayesinde mümkün olmaktadır. Dış ticaretin artışında bir diğer neden ise, ödeme şekillerinin kolaylaşması ve bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelerdir. Artık aynı ödeme, takas, vb. ödeme şekilleri tarihe karışmış, yeni ödeme şekillerinin gelmesi ve bankacılık sisteminde yaşanan gelişmelerle birlikte risk faktörü azalmaya başlamış, bu da dış ticaretin artmasına neden olmuştur. Tüm bunlar dışında çok uluslu şirketlerin giderek yaygınlaşması ve sermaye hareketlerinde yaşanan gelişmeler dış ticareti arttıran diğer unsurlardır.

Kısacası bu durum bize göstermektedir ki, küreselleşme ile dış ticaret arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ çok eskilere dayanmasına rağmen sağlam istatistiksel veriler 1830 sonrasına aittir. Dünya dış ticaret hacmine baktığımızda 1870–1913 döneminde yıllık %3.4’lük bir artış gözlemlenmektedir. Ticaret, 1913 sonrasında gümrük, kota, kambiyo kontrolleri ve daha sonra da savaş nedeniyle ters yönde etkilenmiş ve 1913–1950 yılları arasında yıllık artış %1’den

daha düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Ancak 1950 sonrasında ticaret, 1973'e kadar büyüme hızının yıllık %9'un üzerinde olduğu bir döneme girmiştir.⁸⁸ Dünya nüfusunun artışı, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, soğuk savaşın sona ermesiyle planlı ekonomi sistemine tabi pek çok ülkenin serbest piyasa ekonomisine yönelmesi, uluslararası ticarete önemli artışların kaydedilmesine neden olmuştur. Özellikle son 50 yılda uluslararası ticarete önemli artışlar sağlanmış ve uluslararası ticaret belirgin bir marjla dünya hasılasının önüne geçerek önemli bir büyüme ve istihdam kaynağı olmuştur. Dünya reel üretimi, 1997'ye kadar ortalama %3.7 artarken dış ticaret %6 oranında artmıştır.⁸⁹

Tablo 6: Üretimin büyüme hızı ile dış ticaret arasındaki ilişki, 1853–1984 (yıllık %)

	1853-72	1872-99	1899-911	1913-50	1950-73	1973-84
Ortalama ticaret hacmi artışı(a)	4.3	3.1	3.9	0.5	9.4	3.6
Ortalama üretim artışı(b)	3.7	3.3	3.6	1.9	5.3	2.1

Kaynak: Paul Hirst-Graham Thompson, *a.g.e.* , s.48

(a) 1853–1911: İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya

1913–1984: İngiltere, ABD, Fransa, Almanya, Hollanda ve Japonya

(b) 1853–1911: Sadece endüstriyel üretim

1913–1984: GSYİH

Tablodan da görüldüğü üzere 1853'den 1872'ye kadar olan dönemde, ticaretin büyüme hızı, tüm dünyadaki üretimin büyüme hızından daha fazladır; 1872 ile 1911 arasında ise bu iki hız eşitlenmiştir. Her ikisi için de savaşlar arası dönemin ve İkinci Dünya Savaşı'nın tahrip edici etkileri görülmektedir. Ancak 1950'den sonra,

⁸⁸ Paul Hirst-Graham Thompson, *a.g.e.* , s. 47.

⁸⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, *a.g.p.* , s. 23-24.

hatta 1973'den sonraki durgunluk döneminde bile, ticaretin üretime göre daha tutarlı bir artış gösterdiği açıktır. Tabii ki bu veriler aynı zamanda dış ticaret ile ekonominin büyümesi arasında bir ilişki olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Bu konuda kesin bir yargıya varmak zor olsa da konu hakkında pek çok araştırma yapılmış ve bu araştırmaların sonucunda da dış ticaretin büyüme üzerine olumlu etkilerinin olduğuna dair birçok kanıt elde edilmiştir. Ancak bu kanıtlar son zamanlarda ciddi eleştirilere uğramıştır. Dollar and Kraay yaptıkları araştırmada bu eleştirileri dikkate almışlardır. Ticaretin coğrafik belirleyeni gidermek için GSYİH'nın oranı olarak on yıllık değişimler kullanılmış ve böylece coğrafyanın ticaret ve büyüme üzerindeki görünür etkileri giderilmiştir. Diğer politikaların etkilerini de kontrol etmek için para politikasının istikrarı, finansal gelişme ve politik istikrar ölçütleri dikkate alınmıştır. Son olarak, kullanılan ekonometrik teknik ile sonuçların büyümeden ticarete doğru ters yönlü nedenselliğinin daha düşük bir olasılık olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmadan çıkan sonuçlar, 1980 sonrası küreselleşen ülkelerin deneyimleriyle tutarlılık göstermektedir. Ticaretin GSYİH'ya oranındaki %20'lik bir artış, büyümeyi yılda %0.5 ile %1 arasında arttırmaktadır. Bu sonuç istatistiksel olarak geçerli ve ekonomik olarak da anlamlıdır.⁹⁰ Dış ticarete yaşanan bu gelişmelerin kısa dönemde kaynakların yeniden tahsisini sağladığını ve büyümeyi arttırıcı yönde bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Uzun dönemde ülkeler bu kaynakları olumlu yönde yani verimli olarak kullanabilirlerse daha iyi bir büyüme hızı yakalayabilecekler ve yoksulluğu azaltabileceklerdir. Ancak kısa dönemde özellikle emek piyasasında rijitliklerin olması, bu ülkelerin katma değeri düşük ürünleri ihraç ediyor olması ve en önemlisi de ithal ettikleri teknolojiyi de özümseyemeyip uzun dönemde bu konuda gelişmiş ülkelere bağımlılığın artması, büyüme ve yoksulluk üzerine olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁹¹ Böylece artan yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlik, zengin ile yoksul arasındaki farkın giderek büyüdüğü daha adaletsiz bir dünya yaratacaktır.

⁹⁰ Metin Toprak, **Küreselleşme ve Kriz (Türkiye ve Dünya Deneyimi)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001, s. 26.

⁹¹ Pierre-Richard Agenor, **a.g.m.**, s. 26.

B. Sermaye Hareketleri Kanalı

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yatırım, bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak ya da mevcut firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır.⁹²

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu nedenle de ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. İlk öncelikle, gittikleri ülkenin sermaye birikimine ve üretim kapasitesine etkiye bulunmaktadır. Çünkü az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kişi başına düşen milli gelirlerinin düşük olmasının ve fakirlik kısır döngüsünü kıramamalarının en büyük nedeni sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır. İşte bu şirketler, hem başlangıçta getirdikleri sermaye ile hem de sağladıkları karı yeniden dağıtarak o ülkenin üretim kapasitesini arttırmaktadırlar.⁹³ Kaynak kullanımının artması sonucunda ise, yatırım oranı yükselmekte, ülkenin kendi iç tasarruflarıyla sağlayabileceği üretim ve gelir artışının ötesinde bir üretim ve gelir artışı sağlanmaktadır. Yani ekonomi daha hızlı bir şekilde büyümektedir.

İkinci olarak, bunlar gittikleri ülkenin teknoloji ve yönetim bilgisine katkıda bulunurlar. Çünkü gelişmekte olan ülkeler araştırma-geliştirme faaliyetlerine kaynak ayıramadıkları için kendi teknolojilerini yaratma imkanından yoksundurlar. İşte bu nedenle yabancı sermaye yatırımları, ülkeler arasındaki teknoloji transferi yollarından birini oluşturmaktadır. Bu yol teknolojiyi transfer eden ülke için de avantajlı olmaktadır. Çünkü teknolojinin yurtdışından patent, lisans, know-how, vb. yollarla ithali bu ülkelere çok pahalıya mal olmaktadır. Ayrıca yerli personeli işletmecilik konusunda eğitmesi de önemli bir konudur.

⁹² Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1994, s. 418.

⁹³ Halil Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 676.

ÇUŞ'ların gittikleri ülke ekonomisine başka bir etkileri de ödemeler bilançosu konusunda olmaktadır. Burada ilk etki, sermaye girişiyle birlikte döviz rezervlerinin artması şeklinde olmaktadır. Uzun dönemde ise, ithal edilen ürünler yurtiçinde üretildiği için ithalat azalacaktır. Bir de, sermayenin ülkeye girişine izin verilirken ihracata yönelik üretimde bulunma şartı konulduysa ödemeler bilançosu bu durumdan olumlu yönde etkilenecektir. Kısacası, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkenin ödemeler bilançosu üzerinde kısa sürede olumlu etkiler yaratabilmesi için, şirketin ihracata yönelmesi, yerli girdi kullanımını zamanla arttırması, ilk yatırımın finansmanında optimal bir yerli-yabancı kaynak bileşimin kabul etmesi ve elde ettiği karları yeniden yatırıma yönlendirmesi gerekmektedir.⁹⁴

Bu şirketlerin başka bir etkisi de rekabet konusunda yaşanmaktadır. Özellikle yerli endüstri tekeli bir yapıya sahipse yabancı sermayenin gelişiyle tüketicinin tercih şansı artacak, fiyatlar belli bir oranda düşüş gösterecektir. Bunun yanı sıra, rekabetin etkisiyle ülkedeki pazar payı daralan yerli yatırımcının ihracata yöneldiği de görülmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermayenin gelişiyle gerçekleşmesi beklenen etkilerden birisi de istihdam olanaklarının artmasıdır. İşsizlik oranının oldukça yüksek olduğu bu ülkelerde yeterli düzeyde yatırımı yapıp işsizliği önleyecek kaynak potansiyeli olmadığı için istihdam düzeyini artırma açısından yabancı sermaye yatırımları büyük önem taşımaktadır. Yabancı sermaye hem kendi yatırımlarıyla hem de yan sanayileri teşvik ederek sorunun çözümüne katkıda bulunabilir. Tabii ki burada seçilen teknolojinin niteliği, yatırımın yapıldığı yer, ülkenin ekonomik koşulları ve yatırımın yapıldığı endüstrideki rekabet avantajları yabancı yatırımın istihdam üzerindeki etkilerini belirleyen önemli unsurlardır.⁹⁵

Yabancı sermaye yatırımlarının bir başka etkisi de ülkelerin uluslararası sisteme daha çabuk ve daha verimli bir şekilde entegre olmasını sağlamaktadır. Çünkü uluslararası sisteme entegre olmak ve yabancı sermayeyi çekmek isteyen ülkeler, yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırma yolunda önemli adımlar atmak zorunda kalacaklardır.

⁹⁴ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **a.g.r.** , s.21-22.

⁹⁵ Ahmet Ulusoy-Birol Karakurt, **Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri:Nedenleri ve Etkileri**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:19, Sayı:223, Ünal ofset, Ankara, Ekim 2004, s.112.

Ancak tüm bu olumlu yanlarına karşılık ÇUŞ'ların başka ülkelerde faaliyet göstermeleri ve giderek etki alanlarını genişletmeleri sonucu ülke ekonomileri üzerindeki yabancı denetimi artmaktadır. Yabancı sermaye, özellikle özelleştirme yoluyla, ana sektörleri (ulaştırma, haberleşme, vb) ele geçirerek ülke ekonomisini denetim altına alabilir. Bu durum ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını tehlikeye sokacak, bağımsız politikalar izlenmesini engelleyecektir.

Ayrıca bu şirketlerin gelişiyile ülkede ikili (dual) bir yapı oluşabilir. Bir yanda ileri üretim teknikleri uygulanırken diğer tarafta hala geleneksel yöntemlerle üretim yapılması ekonomiyi ikiye bölecektir.

Bu şirketlerin arkasında genellikle dev bir sermaye vardır. İleri teknoloji ve yöneticilik bilgisi ile genelde büyük ölçekli üretimi tercih ederler. Bu durum ise küçük ölçekli yerli şirketlerin endüstriyi terk etmesine yani haksız rekabete yol açmaktadır.

Eğer bu şirketler, beklendiği gibi ihracata yönelmez ise döviz giderleri artacaktır. Ayrıca bu şirketlerin karlarını yurtdışına transfer etmesi, üretim için gerekli makine, hammadde ve teçhizatın dışarıdan ithali ödemeler bilançosunu negatif yönde etkileyecektir.⁹⁶

Bunun dışında, yabancı şirketlerin araştırma-geliştirme faaliyetlerini ana merkezlerinde toplaması da gelişmekte olan ülkeler açısından olumsuz bir durumdur. Çünkü ev sahibi ülke bu faaliyetlere katılmadığı için yeni teknolojiyi sürekli ithal etmek zorunda kalacak ve bir süre sonra bu teknolojik anlamda bağımlılığın oluşmasına neden olabilecektir.

Tüm bu olumlu ve olumsuz yanlarına rağmen her geçen gün sayıları artmakta ve uluslararası ekonomik sistem onlara daha bağımlı bir hale gelmektedir. Zaten artık bu şirketlerin ihtiyaçlarını ve çıkarlarını gözetmeyen bir ekonomik sistemden bahsetmek de imkansızdır.

⁹⁶ Ekram Demirtaş, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Dünya ve Türkiye'deki Gelişmeler ve İzmir'in Şansı**, İTO Yayını, İzmir, 1998, Yayın No:42, s. 10-11.

2. Portföy Yatırımları

Sermaye hareketleri içerisinde hızla yükselen bir sermaye türü de portföy yatırımlarıdır. Portföy yatırımları, tahvil ya da menkul kıymet alım satımı olarak tanımlanabilir. Bireyler, servetlerinin büyüklüğüne bağlı olarak çeşitli menkul kıymetlerden meydana gelen bir sepet oluştururlar. Hangi tahvil ve hisse senedini alacaklarına karar verirken de bunların risk ve beklenen getirilerini göz önünde bulundururlar. Bir menkulün beklenen getirisi, onun sağlayacağı faiz ve temettü gelirleri ile menkulün piyasa değerindeki değişimlere bağlı olan sermaye gelirlerini kapsamaktadır. Yabancı menkul kıymet alınması durumunda bir de buna, ilgili yabancı paranın kurundaki değişimlerin doğuracağı getiri oranı eklenmektedir. Günümüzde sermaye piyasalarında yaşanan serbestleşme ile birlikte yabancı tahvil ve hisse senedi alım satımı büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Bireylerin portföylerinde bu şekilde yabancı menkul kıymete yer vermelerinin avantajı, bu menkullerin ulusal ekonomideki gelişmelerden etkilenmemeleridir.⁹⁷

Sermaye hareketlerindeki serbestleşme ile birlikte ülkelerdeki portföy yatırımları hız kazanmıştır. Bu yatırımlar, ülkenin ödemeler bilançosu açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ödemeler dengesi sermaye hareketleri içerisinde portföy yatırımları, varlıklar ve yükümlülükler olarak iki ana başlıktan oluşmaktadır. Varlıklar kısmında yurt içi yerleşiklerin dış piyasalardan menkul alım ve satımları gösterilmekte ve varlıkların (-) bakiye vermesi dış piyasalardan alımların satımlardan fazla olduğunu, (+) bakiye vermesi ise satımların alımlardan fazla olduğunu göstermektedir. Yükümlülükler kısmında ise iki alt başlık yer almaktadır. Bunlardan birincisi bankalar, kamu sektörü ve diğer kurumların tahvil ihracı yoluyla borçlandığı miktarlar, diğeri ise yurt dışı yerleşiklerin yurt içi piyasalarda yapmış oldukları menkul kıymet alım satımlarıdır.⁹⁸

Bu yatırımlar, bireyler açısından avantajlı olsa da, likiditesi yüksek menkul kıymetlerden oluştuğu için kısa vadeli yatırımlar gibi her an ülkeyi terk edebilmekte ve ekonomiler üzerinde kısa vadeli yatırımlara benzer etkiler doğmasına neden olabilmektedirler. Yüksek getiri elde etmek amacıyla ülkeye gelen yabancı yatırımcı, risk anında bir gece de ülkeyi terk etmektedir. Bu oynak yapı ve kalıcılığın düşük

⁹⁷ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s.486.

⁹⁸ Muhsin Kar, M.Akif Kara, **Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, erişim: 09.10.2004, www.dtm.gov.tr/ead7DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm, s. 8.

olması, zaman zaman önemli ölçüde sermaye çıkışlarının yaşanmasına neden olmakta ve bu durum ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Özellikle son yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelen sermayenin kanal ve kompozisyonunda meydana gelen değişmelerle beraber bu ülkelere akan sermaye daha kısa vadeli ve spekülatif bir nitelik kazanmıştır. Bu tür fonlar vade kısıllığı ya da likiditenin yüksek oluşu nedeniyle ülkeyi bir anda terk edebildikleri gibi ödemeler dengesi, döviz piyasaları ve daha sonra finansal piyasalar ile reel kesim üzerinde etkili olmaktadır. Kısacası, kısa vadede çözüm olsalar bile uzun vadede ülkeyi terk ettiklerinde bedeli ağır olabilmektedir. 1990'lı yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları özel sermaye akımlarının önemli bir kısmını oluşturmuş ve özel sermaye hareketleri içerisinde banka kredilerinin payı azalırken portföy yatırımlarının payı artmıştır. Portföy yatırımlarındaki artışın en büyük nedeni, gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarında yaşanan olumlu gelişmelerdir. 1980'li yıllarda bu ülkelerde özelleştirme, fiyat serbestliği ve sermaye piyasalarındaki kurumsal reformlar uluslararası yatırımcıların güvenine yol açarak uzun vadede daha yüksek kazanç beklentilerine neden olmuştur. Diğer yandan portföy çeşitlendirmesi yoluyla yatırımcıların riskleri azaltma isteği de bu artışı etkileyen faktörlerden biridir. 1984–1989 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları yıllık ortalama 4.4 milyar dolar iken 1990–1996 yılları arasında yıllık ortalama 64 milyar dolara yükselmiştir. Portföy yatırımlarının ülkelere dağılımı incelendiğinde ise en büyük payı Latin Amerika ve Asya ülkelerinin aldığı görülmektedir. Örneğin, 1996 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları 87.8 milyar dolar iken, bu yatırımların 31.1 milyar doları Asya ülkelerine, 39.7 milyar doları da Latin Amerika ülkelerine gitmiştir. Ancak yaşanan Asya ve Brezilya krizleri bu yatırımlar üzerinde etkili olmuştur. 1997 yılında Asya ülkelerine yönelik portföy yatırımları 8.7 milyar dolar iken bölgeyi terk eden yatırım tutarı 15.3 milyar dolardır. Latin Amerika ülkelerinde ise 1997 yılında 25.4 milyar dolar olan portföy yatırımları, 1998 yılında 17.7 milyar dolara, 1999 yılında 10.8 milyar dolara ve 2000 yılında 5.1 milyar dolara gerilemiştir.⁹⁹ Bu yatırımların ülkeye girişi büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratsa da kısa dönemde pozitif reel faiz politikası, faiz oranlarının çok fazla yükselmesine neden olurken enflasyon üzerinde baskı yaratacak ve gelir dağılımı kötüleşecektir. Ayrıca faiz oranlarındaki artış kamu

⁹⁹ Muhsin Kar, M.Akif Kara, **Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Yıl:41, Sayı:481, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, Nisan 2004, s. 74.

kesimi borçlanma maliyetlerini ve bütçe açıklarını arttıracaktır. Bunun dışında kriz dönemlerindeki ani çıkışlar, ekonomide daralmaya yol açacak ve reel sektör bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir.¹⁰⁰ Kısacası, küreselleşme ile birlikte hız kazanan portföy yatırımları, ülke ekonomisini olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyebilecek önemli bir kanaldır.

3. Kamu Borçlanmaları

Kamu açıkları iki şekilde finanse edilebilir. Birincisi iç borçlanma yoluyla finansmandır. İkincisi ise dış borçlanmadır. Her iki şekilde de küreselleşmenin kamu açıkları üzerine etkisi açıkça görülmektedir. Birinci şekilde finansmanda yani kamu açıkları iç borçlanma yoluyla finanse edildiği takdirde etki dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Çünkü kamunun ek kaynak gereksinimi içeride faiz oranlarının enflasyona göre çok yükseklerle tırmanmasına yol açacak, bu da yüksek faizlerle borçlanan kamunun borç kapanına sıkışmasına neden olacaktır. Kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla finansmanında faiz hadlerinde yükselme faiz arbitrajından yararlanmak isteyen spekülative yabancı sermayeyi ülkeye çekecektir. Özellikle ülkede enflasyon varsa faiz hadleri daha da yüksek olacaktır. Çünkü nominal faiz oranı en az, dış reel faiz, artı, ülkenin riziko primi, artı, devalüasyon beklentisini aşan bir düzeyde olmalıdır. Aksi takdirde yabancı sermaye ülkeyi terk edecektir. Faiz oranlarının bu kadar yüksek oluşu, ülkede spekülative faaliyetlerin hızla artmasına neden olacaktır. Kısacası faiz arbitrajı, içeriye fon akışının kaynağını oluşturmaktadır. Makro ekonomik dengesizliğin içeride fırlattığı spekülative faaliyetler için fon talebi de buna eklenince, dışarıdan hem kamusal hem de özel nitelikteki borç senetlerine akan fonların getirisi olağanüstü olmaya başlayacaktır. Böylece de ülke borç batağına sürüklenecek, bunun yanı sıra ihracatın duraklaması ve aşırı değerlendirilen yerli para nedeniyle ithalatın patlaması cari açığın büyümesine neden olacaktır. Bu da devalüasyon beklentisini arttıracak ekonomik krize zemin hazırlayacaktır. Sonuçta da yerli paradan dövize bir hücum yaşanacaktır. Bu durumun döviz fiyatlarında yarattığı yükseliş beklentisi spekülativeörleri bu piyasaya yönlendirecektir. Döviz bu yönelişi durdurmanın yolu ise, faiz hadlerini arttırmaktır ki bu artış spekülativeörleri bonolara yöneltir ve sonuçta hisse senedi fiyatları, dolayısıyla da borsa inişe geçecektir. Mali piyasalardaki bu kriz kısa bir süre içinde

¹⁰⁰ Mehmet Alagöz, a.g.m., s. 82.

reel kesimi etkisi altına alacak ve GSMH baş aşağı gelecek, işsizlik ve enflasyon patlayacak, ardından da IMF istikrar programları devreye girecektir.

IMF istikrar programlarının devreye girmesi, ülkenin dış finansmana ihtiyaç duyduğunun göstergesidir. Kamu açıklarının dış borçlanma yoluyla finansmanı özellikle 1929'da patlak veren ekonomik kriz sonrasında gündeme gelmiştir. Çünkü bu dönemde dünya ticaretinin daralması, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek isteyen ülkelere bir fırsat sağlamıştır. Bu ülkelerin sınırlı kaynaklara sahip olmaları dış kaynak gereksinimlerini arttırmıştır. Ancak hem borç verebilecek piyasaların kendi bunalımı hem de bu ülkelerin borçlanmaya karşı ihtiyatlı yaklaşımı dış borçlanmayı bu dönemde miktar olarak sınırlandırmıştır. Daha sonra II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Dünya Bankası ve Bölgesel Kalkınma Bankaları dış finansmanda önemli bir rol oynamıştır. Türkiye dahil olmak üzere pek çok ülke kalkınmak için bu bankaların vermiş olduğu kredilere başvurmuşlardır. Burada ihraç edilen yalnızca kredi değil, aynı zamanda bu kredilerin kullanım şekli de olmuştur. Bunlar genellikle 3-5 yıl geri ödemesiz, uzun veya çok uzun dönemli, düşük faizli kredilerdir. Bu kredilerin temin edilmesi krediyi verecek olan kurumun, kredinin gerçekten kalkınma amaçlarına uygun olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunda ikna edilmesine bağlıdır. Devletlerden devletlere verilen bu finansmanlar genellikle bir şarta bağlı olarak kullanılmaktadır. Finansman hem belli bir projeye, hem de finansmanı yapan ülkenin üretimini yaptığı malların satın alınması koşuluyla verilmektedir. Tabii ki bu durum, finansman maliyetlerinde görülmeyen ilave maliyetlere neden olmaktadır.¹⁰¹ Alınan bu borçlar ülkede borçların faizini aşan bir üretim artışına neden olacak şekilde kullanıldığı takdirde ödemeyi yapan nesiller için bir kayıp olmaktan çıkacaktır. Çünkü milli gelir artışına neden olacak ve ülkenin kalkınmasında rol oynayacaktır. Ancak alınan borçlar üretim artışına neden olmazsa dış borç yükü giderek artacaktır. Bu da ülkenin uluslararası alanda bağımsız davranmasını engelleyecektir.¹⁰² Ülke zaman içerisinde borç batağına saplanacak ve borcu borçla ödemek zorunda kalacaktır. Bu da sonuç itibarıyla yine ülkenin makro ekonomik dengelerin bozulması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu durum ülkenin dış borçlanma koşullarının güçleşmesi anlamını da taşımaktadır. Çünkü uluslararası piyasalardan borçlanmanın en önemli koşullarından biri, uluslararası

¹⁰¹ Harun Bal, **Uluslararası Borç Yönetimi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, İstanbul, 2001, s. 18-19.

¹⁰² Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2003, s. 426-427.

değerlendirme kuruluşlarının iyi bir kredi notu vermesidir. Aksi takdirde ülke, uluslararası piyasalardan borçlanamayacaktır.

Oysa ki, bugün ülkeler için en önemli dış finansman kaynağı uluslararası piyasalardan alınan kredilerdir. Özellikle IMF kredileri gelişme yolunda, dış ödemeler gücünü çeken ülkeler için büyük önem taşımaktadır. IMF'nin amacı, bu ülkelerin dış açıklarının kapatılmasına yardımcı olmaktır. Ancak bu geçici bir çözüm olmaktan öteye gidememektedir. Çünkü bu borçlar vadesi gelinceye kadar faiz, vadesi geldiğinde ise anapara olarak geri ödenmektedir. Ülkeler, aldıkları bu krediler ile birlikte uygulamayı taahhüt ettikleri istikrar programlarında başarılı olamazlar ise, her seferinde daha ağır şartlar ile kredi almakta ve makro ekonomik dengeleri de giderek daha da bozulmaktadır. Kısacası, küreselleşme ile birlikte artan dış borç olanakları, alınan borçlar verimli alanlarda kullanılmaz ise ülkeler açısından büyük sorunlara neden olmaktadır.

4. Bankacılık Borçlanmaları

Bankacılık borçlanmaları üç ayrı kanaldan gerçekleşmektedir. Bunlardan ilkinin merkez bankalarının iç varlıklar kaleminde yer alan bankacılık kesimine açılan krediler oluşturmaktadır. Ülkenin merkez bankası, piyasaya sürmek istediği para miktarına bağlı olarak bankacılık kesimine kullandırdığı bu kredilerin miktarını arttırabilir ya da kısıtlayabilir. Özellikle enflasyon ile mücadele eden ülkelerde bu kredi muslukları kapatılarak piyasaya çıkan para miktarı azaltılmaktadır. Çünkü piyasaya fazla para çıkması tüketim harcamalarının artması, bu da enflasyonla mücadelenin sekteye uğraması anlamına gelmektedir.

Merkez Bankası'nın piyasaya çıkan para miktarını denetlemesinin bir diğer yolu da açık piyasa işlemleridir. Eğer piyasaya çıkan para miktarı azaltılmak ya da piyasadan para çekilmek isteniyorsa bankalara yüksek faizle repo teklif edilir. Bu da genellikle devletin çıkarttığı iç borçlanma senetlerinin satışı ile mümkün olur. Bu kamu kesiminin bankalardan borçlanması anlamına gelmektedir. Burada hem piyasadan para çekilmekte hem de kamu açıkları iç borçlanma yoluyla finanse edilmek istenmektedir. Fakat burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Eğer ülkede sermaye hareketleri serbest ise, bankalar kamu kesimini fonlamak amacı ile dış kredi alma yoluna gitmektedirler. Dışarıdan aldıkları ucuz kredileri kamu kesimine

yüksek faizlerle kullanarak faiz arbitrajından yararlanma olanağına kavuşurlar. Ancak kamu borç stoku büyüdükçe artan rizikolardan ötürü dış kredi faizlerinin yükselmesi bankaların açık pozisyonlarının oluşmasına neden olacak ve bu da bankacılık kesiminin krize girmesine yol açacaktır. Ekonomi küçük sarsıntılara bile duyarlı bir hale gelecektir. Bunun ekonomiye şok bir etkisi olacaktır. Devalüasyon beklentisi faiz arbitrajından yararlanmak isteyen spekülâtif yabancı sermayenin de dışarıya kaçmasına yol açacaktır. Dışarıdan borçlanan bankaların bu durumda aldıkları kısa vadeli borçları yenileme olanağı da kalmayınca faiz oranları iyice yükselecektir. Kaçan sermayenin yanı sıra borcun yarattığı döviz talebi dolar fiyatının aşırı derecede yükselmesine yol açacak ve bu yükseliş ancak faiz oranlarının olağanüstü derecede yükselmesi ile durdurulabilecektir. Bu iki anahtar fiyatın artması spekülâtif yatırımları arttırırken reel yatırımların olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Ancak bunun tersi de mümkündür. Yani merkez bankası bazen de bankalara düşük faizle kredi kullandırıp ters repo yapar. Bunu da piyasalardan alacağı iç borçlanma senetleriyle gerçekleştirecektir. Eğer piyasadaki fazla para çekilmek isteniyorsa bu yola başvurulur. Çünkü piyasada fazla para tüketim harcamalarının artışı ve enflasyonist baskıların baş göstermesi anlamına gelmektedir.

Küreselleşme ile birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda bankaların dışarıdan borçlanabilme olanağına kavuşmalarının bir diğer önemli sonucu da kullandıracakları kredi hacminin artmasıdır. Özellikle kredi hacmi mevduatlardan daha hızlı bir şekilde artıyorsa bu durum piyasaya para çıkışını hızlandıracaktır. Piyasaya para çıkışının hızlanması, tüketimi körükleyecektir. Eğer makro ekonomik açıdan ülkenin durumu iyi değilse, tüketim harcamalarındaki artış enflasyon üzerinde baskı yaratacak ve makro ekonomik dengeler alt üst olacaktır.

5. Özel Sektör Borçlanmaları

Uluslararası sermaye hareketlerindeki serbestleşmeyle birlikte özel sektör, yurtdışından borçlanma olanağına kavuşmuştur. Uluslararası mali alanda artan rekabet mali yenilikleri hızlandırmış ve bu mali yenilikler, şirketlerin eskiden erişemedikleri kaynaklara erişmelerini sağlamıştır.¹⁰³ Günümüzde özel sektör

¹⁰³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, Kurtiş Matbaası, 3.Baskı, İstanbul, 2001, s.249.

dışarıdan borçlanmak istediğinde ya uluslararası para piyasasından ya da sermaye piyasalarından bunu gerçekleştirmektedir.

Uluslararası para piyasasından borçlanmanın birinci yolu, uluslararası ticari banka kredisi kullanmaktır. Ancak bu krediler çok kısa sürelidir. Bankalar genellikle likidite pozisyonlarını korumak amacıyla uzun dönemli kredi kullandırmayı tercih etmezler. Zaten risk yüksek olacağı için uluslararası bankaların, kredi kullandırmada özel sektöre pek ağırlık vermediği gözlemlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında gelişmiş ülkelerdeki (ABD, Japonya, gibi) büyük özel şirketlerin ve ÇUŞ'ların şansı bu konuda daha fazladır. Uluslararası para piyasalarından borçlanmanın bir diğer yolu ise eurodolar piyasalarıdır. Bu piyasa II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve özellikle 1960'lardan sonra hızlı gelişmeler gösteren uluslararası bir para piyasasıdır.¹⁰⁴ Özel şirketler, özellikle de ÇUŞ'lar, likidite finansmanını sağlamada bu kaynağa başvurabilirler. Ancak bu piyasa da yine daha çok kısa vadeli borçlanmalar için uygundur. Ayrıca eurodolar piyasası ulusal hükümetlerin istikrara yönelik çabalarının etkinliğini azaltacaktır. Örneğin; yurtiçi enflasyonu önlemek için kredi kısıtlamasına gidildiği bir durumda bazı büyük firmaların bu piyasalardan borçlanmaları, hükümetin enflasyonla mücadelesini güçleştirebilir. Bu, özellikle europara işlemlerine oranla yurtiçi mali işlem hacminin sınırlı olduğu küçük ülkeler için söz konusu olacaktır.

Bunun dışında özel sektörün borçlanabilmek amacıyla tercih ettiği bir diğer piyasa da uluslararası sermaye piyasalarıdır. Bu piyasalar, genellikle orta ve uzun vadeli işlemlerin yapıldığı piyasalardır. Özel sektör kuruluşları, çıkarttıkları tahvilleri uluslararası piyasalarda satışa sunmak suretiyle bu piyasalardan borçlanırlar. Bu tahviller ya hangi ülkenin piyasasında satılacaksa o ülkenin parasına bağlı olarak çıkartılırlar ya da dolara bağlı olarak çıkartılırlar. Ancak kredi sendikasyonuna giren farklı ülkelere mensup bankalar bu tahvilleri kendi ulusal piyasalarında satışa sunarlar. Özel işletmelerin bu piyasayı tercih etmelerinin nedeni, çıkarttıkları tahvil hisse senetlerini uluslararası piyasalarda satışa sunmaları ile elde edecekleri fon miktarının ulusal piyasadaki elde edeceklerinden çok daha fazla olmasıdır.

¹⁰⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, 13. baskı, İstanbul, 1999, s. 491.

Kısacası, özel sektörün dış borçlarının artmasında sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin rolü büyüktür. İç ve dış faiz oranlarındaki olağanüstü farklılıklardan dolayı genellikle uluslararası piyasalar tercih edilmektedir.

Özel kesim, iki nedenle borçlanmaktadır. Nedenlerden birincisi sermaye işletmesi, bir diğeri de spekülâtif amaçlardır. Eğer gerçekten işletmenin yatırım yapmak, sermayesini arttırmak gibi amaçları varsa bu, ülke ekonomisi açısından olumlu bir gelişmedir. Çünkü yatırımların artması, üretimin ve aynı zamanda istihdamın ve milli gelirin artışı anlamına gelmektedir. Ancak ikinci neden yani spekülâtif amaçlar, ülke ekonomisi için tehlikelidir. Çünkü iç ve dış faiz farkından ötürü, dışarıdan ucuza borçlanan işletme, bu fonu ülke içinde yüksek faiz oranından kamuyu fonlamak için kullanacaktır. Yüksek faiz oranları sayesinde paradan para kazanmayı amaçlayacaktır ki, bu ülke ekonomisi için olumsuz bir durumdur. Tercih bu olduğu takdirde reel anlamda yatırımlar bir kenara bırakılacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde zaten faiz oranlarının yüksekliği ekonomiyi olumsuz yönde etkilerken yatırım yapılmaması üretim ve istihdam konusunda da olumsuz gelişmeler yaşanmasına neden olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİ

POLİTİKALARI VE SONUÇLARI

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan dünya ekonomisi içerisinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapıyı devralmıştır.¹⁰⁵ İlk yıllar, yokluk yılları olmuş ve bunu değiştirmek için sermaye birikiminin milli ellerde toplanması ilk hedef olarak seçilmiştir. Kalkınma hamlesini devlet desteğiyle ve milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli iktisat anlayışı benimsenmiştir. Ancak buna rağmen 1923–1929 yılları dışa açık bir ekonomi politikasının izlendiği yıllar olmuştur. Bunun en önemli nedeni Lozan Anlaşması'nın getirdiği şartlar olmuştur. Lozan Anlaşması'nın 1929'a kadar Türkiye'nin dış ticaretine ve 1925 yılına kadar kabotaj hakkına getirdiği kısıtlamalar, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yıllarda dışa açık bir ekonomi politikası izlemek zorunda bırakmıştır.¹⁰⁶ Dönemin içerisinde iktisat politikalarını belirleyen bir diğer unsur ise, İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Atatürk daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'de İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştır. Kongrede yerli üretimin teşviki ve lüks ithalattan kaçınılması gerektiği, girişim ve çalışma özgürlüğünün esas olduğu, fakat tekelliliğe izin verilmeyeceği ve yabancı sermayeye iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmak ve yasalara uymak kaydı ile izin verileceği belirtilmiştir.¹⁰⁷ Bu tarihlerde iktisat politikası ile ilgili alınan bu kararları uygulamak amacıyla bir dizi düzenleme yapılmış ancak ekonominin dışa açık ve zayıf yapısı, özel kesimin ithalat ve finansal oyunlarda karlı olabilmesi, sanayi için gereken sermaye ve bilgi donanımından yoksunluğa eklenince sanayileşme alanında gerekli atılımlar gerçekleştirilememiştir.¹⁰⁸

Bu dönemde istenilen gelişmelerin sağlanamamasının ardında 1930–1939 döneminde korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu bir dönem yaşanmıştır. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi

¹⁰⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, 1980-85**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 11-13.

¹⁰⁶ Gülten Kazgan, **Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 1999, s. 73.

¹⁰⁷ Nadir Eroğlu, **Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)**, erişim: 26.01.2005, www.geocities.com/ceterisparibus_tr/n_eroглу.doc, s. 2.

¹⁰⁸ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 84.

de dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girişmiştir. Diğer pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ithal ikamesi yoluyla sanayileşmenin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. 1930–1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileriyle uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. İlk hedef “üç beyaz”ın yani şeker, un ve pamuklu dokumanın yurtiçi üretimini sağlamak olmuş ve bu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹

Bu dönemin ardından gelen 1940–1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye'de faal nüfusun büyük bir kısmı silah altına alınmış, devlet bütçesinden savunma giderlerine ayrılan pay arttırılmış, kısacası ülke savaş ekonomisine girmiştir. Bu çerçevede, hükümete, olağanüstü koşullarda fiyat saptama, özel işletmelere el koyma, zorunlu çalıştırma gibi araçlarla, ekonomiye doğrudan müdahale yetkisi veren Milli Koruma Kanunu (1940) çıkartılmıştır. Yaşanan gelişmeler, ekonomik kalkınmayı sekteye uğratmıştır.¹¹⁰

Savaşın bitmesi ve tüm dünyada liberal politikaların etkin olmaya başlamasıyla birlikte Türkiye'de de bazı değişimler olmaya başlamıştır. Tanzimat'tan bu yana Türkiye'de küresel ekonomiyle bağlantılar, genel olarak, önce Avrupa'nın, sonra Batı dünyasının eğilimlerini izlediği için II. Dünya Savaşı sonrası gelişme sürecinde de bu eğilim iki önemli koşulla sınırlanarak aynı çizgide sürmüştür. Birincisi, savaş sonrası dünyanın en güçlü devleti olarak ortaya çıkan ABD'nin uluslararası ekonomik ilişkilere getirdiği dönüşümdür. Artık tek tek devletler arası ilişkiler yerine ABD'nin kurulmasında önderlik ettiği örgütler (IMF, IBRD VE GATT) tekil devletlerle ilişkileri yürütmeye başlamıştır. Savaş sonrası yıllarda sayıları giderek artan az gelişmiş ülkelerin bu yolla denetime alınması hedeflenmiş ve Türkiye de kurulan bu örgütlere üye olarak aynı sistemin içine çekilmiştir. İkincisi, ABD'nin kendi kampını güçlendirme hedefi olmuştur. Bu amaçla kurulmasına öncülük ettiği kurumlar askeri yardımlar ve Marshall Planı çerçevesinde verdiği ekonomik yardımlar ile kendi parası ve sermayesinin egemenliğini kurmaya ve Batı

¹⁰⁹ Nadir Eroğlu, **a.g.m.**, s.2.

¹¹⁰ T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi**, erişim: 26.01.2005, www.dtm.gov.tr/EKONOMI/TREKON.htm, s. 2.

kampını SSCB karşısında güçlendirmeye çalışmıştır.¹¹¹ Aynı dönemde çok partili siyasal yaşama geçen Türkiye’de politika alanındaki bu gelişmenin ekonomi alanındaki yansıması liberal ekonomik sisteme geçiş olmuştur. 1947 yılında liberal bir kalkınma planı hazırlanmış ve özel kesime büyük önem verilmiştir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat parti Hükümeti, iki temel hedef belirlemiştir. Bunlardan birincisi, sanayileşmenin özel kesim öncülüğünde yürütülmesidir. İkincisi ise, dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalelerinin asgariye indirilmesidir.¹¹² Uygulanan dışa açılma programının temel ögesi, dış kaynaklı sermaye olmuştur. Dış sermayeye de üç şekilde ulaşılması hedeflenmiştir. Birincisi dış yatırım, ikincisi ticari kısa ve uzun vadeli kredi, üçüncüsü de dış yardım (Marshall Yardımı)dır. Dışa açılma programını en etkin işleyen ögesi de üçüncüsü olmuştur. Ancak serbest dış ticaret rejiminin dış açıkları arttırması ve dış açıkların finanse edilme biçimi döviz bağımlılığını beraberinde getirmiştir. İthal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinin benimsendiği bu dönemde dışarıdan sermaye ithaline dayalı serbestleşme programı 1958 Krizi’ni hazırlamıştır.¹¹³

Yaşanan krizin ardından bir istikrar programı hazırlanmış ancak program enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamıştır. Böylelikle 1960 yılında yeniden “planlı-denetimli ekonomi”ye geçiş yapılmıştır. Türkiye ekonomisinin dış ve iç baskılar altında “denetimli ekonomi-dışa kapanma” ile “serbest piyasa ekonomisiyle uluslararası ekonomiye katılım” arasındaki gelgitlerinde bu dönem yeni bir aşamayı temsil etmektedir.¹¹⁴ Çünkü bu dönemde beşer yıllık kalkınma planları ile iktisadi gelişmenin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu planların ilki 1963–1967, ikincisi ise 1968–1972 dönemini kapsamış ve 1963–1969 dönemi Türkiye ekonomisinde görece olarak hızlı ve istikrarlı bir büyümenin sağlandığı yıllar olmuştur. Ancak 1960’ların sonlarına kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde yaşanan gelişmelerin büyük bölümü dış borçlardan karşılanmış ve özellikle 1970’lerin ikinci yarısında ekonomik koşullar iyice ağırlaşmıştır. Bu ortamın oluşmasında hem iç hem de dış unsurlar önemli bir rol oynamıştır. Ekonominin bunalıma girmesinin başlıca nedeni, takip edilen sanayileşme politikası olmuştur. Çünkü bu dönemde dış ödemeler bilançosu açıkları

¹¹¹ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 92.

¹¹² Erdinç Tokgöz, **Ekonomide 75 Yıl**, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 16, Sayı 1-2, Siyasal Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 7.

¹¹³ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 100.

¹¹⁴ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 111.

artmış ve döviz darboğazı yaşanmıştır. Aslında 1980 öncesinde Türkiye’de hiçbir zaman ithalat tam anlamıyla serbest bırakılmamıştır. İthalat miktar kısıtlamaları, kambiyo kontrolleri ve gümrük tarifeleri ile hep kontrol altında tutulmuştur. Ödemeler bilançosunda ancak, finanse edilebilecek kadar açığa izin verilmiştir. Kalkınma planlarında hedef, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve dış kaynağa bağımlılığın azaltılması olarak belirlenmiştir. Ancak takip edilen sanayileşme politikası, dövizin tasarruf edilmesine olanak sağlamaktan ziyade döviz yutucu bir niteliğe bürünmüştür. Çünkü I. ve II. Kalkınma Planı dönemlerinde Türkiye, dayanaklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirmiş ve sıra sanayileşme sürecinde en zor aşama olan ara ve yatırım mallarının ithal ikamesini üretme aşamasına gelmiştir. Bu aşamada döviz talebi artmış, ithalat, sanayileşme sürecine paralel olarak ara ve yatırım mallarından oluşmuştur. Çünkü ekonomi henüz ihtiyaç duyulan ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya gelememiştir. Ancak mevcut üretim kapasitesinin işlenmesi bu malların ithalatına bağlı olduğu için döviz bağımlılık artmıştır. Ayrıca izlenen kur politikası, ihracatı değil, ithalatı özendirici bir rol oynamış ve bu, dış açıkların daha da artmasına neden olmuştur. Burada yaşanan tek olumlu gelişme, bu dönemde ülkeye giren işçi dövizlerinin artmasıdır. Ödemeler bilançosundaki açıkların artmasına neden olan bir diğer gelişme de, petrol fiyatlarında yaşanan yükselişlerdir. 1974 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte Türkiye’nin ödediği petrol faturasında büyük artışlar yaşanmıştır. Petrole yapılan ödeme 1974 yılında 752 milyon dolar iken, 1980 yılında bu rakam 2990 milyon dolara ulaşmıştır. Petrol faturasındaki bu baş döndürücü yükselmenin nedeni, gerekli tedbirlerin alınmaması olmuştur. Batılı ülkelerde yükselen fiyatlar tüketiciye yansıtıldığı halde Türkiye, bu fiyat yükselişlerini ilk başta tüketiciye yansıtmamış ve fiyatlar düşük tutulmaya devam edilmiştir. Maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark hazineden karşılanmıştır. Yani başka bir deyişle, petrol tüketimi sübvansede edilmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Batılı ülkelere kolay kredi bulamaması da bunalımın derinleşmesine neden olmuştur. Büyüyen dış açıklar nedeniyle artan kredi ihtiyacı, kısa vadeli kredilerle (dövizle çevrilebilir mevduat kredisi, satıcı kredisi, ticari kredi) karşılanmış ve kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlara oranı 1975’de %24.2 iken 1977’de %57.9’a ve 1978’de %52’ye ulaşmıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak ülke içindeki enflasyonist baskıların artmasına yol açmıştır. Bunalımın diğer nedenlerini de şöyle sıralayabiliriz: 1974’de gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı, askeri harcamaların artmasına neden olmuştur. Ardından, ABD’nin silah ambargosu, dış ekonomik ilişkilerde sorunları daha da arttırmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve siyasi

istikrarsızlık, yabancı sermaye girişini yavaşlatmış ve yeni kredi bulmak güçleşmiştir. Ayrıca ülkede tırmanan terör olayları ve sosyal barışın bozulması, politik grevler, işi bırakmalar üretimi olumsuz yönde etkilemiş ve kapasite kullanımı ciddi boyutlarda daralmıştır.¹¹⁵ Yaşanan makro ekonomik istikrarsızlıklar (yüksek oranlı işsizlik ve enflasyon, dış açıklardaki artış, üretim kapasitesini daralması) Mart 1978'de ve Nisan 1979'da IMF'nin de desteği ile ardı ardına iki tane istikrar programının devreye sokulmasına neden olmuştur. Amaç, ödemeler bilançosu açıklarının finanse edilmesi, enflasyon baskısının durdurulması ve bütçe üzerindeki yüklerin hafifletilmesi olmuş ancak, programlar kararlılıkla sürdürülemediği için ekonomik bunalımın boyutları genişlemiş ve yaşanan kriz sonucu "24 Ocak Kararları" olarak bilinen istikrar tedbirleri devreye girmiştir.

24 Ocak Kararları, her ne kadar bir istikrar programı görünümünü verse de, aslında ekonominin yönünü ve ekonomi politikası anlayışını değiştirecek uygulamalar içermektedir.¹¹⁶ Programın teorik temeli, Neo-liberal yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların günümüzde çeşitli varyantları bulunmaktadır. En popüler olanı M.Friedman ve F.Von Hayek'in temsil ettikleri "Parasalıcı Yaklaşım"dır. Öteki ise "Arz Yönü Ekonomisi" adı ile anılan yaklaşımdır. Her iki yaklaşımı da temsil eden iktisatçılara göre, enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalelerinin ve para arzının şişmesinin bir sonucudur. Enflasyonu önlemek için para arzının kontrol altında tutulması, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması ekonomide arz talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gerekmektedir. Yani Keynesçi politikalar terk edilmelidir.¹¹⁷ Türkiye'de 1980 sonrası dönemde neo-liberal ve dışa açılımcı politikalar hakim olmakla birlikte, birikim tarzının özellikleri bakımından farklılaşan alt dönemlerin varlığı söz konusudur. Günümüze kadar gelen bu dönemi ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi 1980–1988 dönemi, ikincisi ise 1989 sonrası dönemdir. Dönemlerden birincisi dünyayla ticaret temelinde bütünleşmenin ağırlıklı izlerini taşıırken ikinci dönemde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ön plana çıkmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁵ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 180-185.

¹¹⁶ Tülay Suar, **Türkiye Ekonomisi**, Sancak Matbaası, İzmir, 1998, s. 49.

¹¹⁷ Hüseyin Şahin, **a.g.e.**, s.191.

¹¹⁸ Oğuz Oyan, **Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye**, İmaj yayınevi, 2.Baskı, Ankara, 1998, s. 6.

I. 1980–1988 DÖNEMİ: TİCARET YOLUYLA KÜRESELLEŞME

1980–1988 dönemi esas olarak ticari serbestleşmenin ön koşullarının hazırlandığı bir dönemdir. 1980 öncesinin içe dönük sanayileşme yapısı, 24 Ocak 1980’den itibaren yürürlüğe konulan istikrar ve yapısal uyum programlarıyla dışa dönük olarak çalışmaya zorlanmıştır. Dışa açılmanın mal ve hizmet hareketlerinin serbestleşmesi temelinde sağlanması, bu dönemin en önemli özelliği olmuştur.¹¹⁹ Alınan tedbirler ile ithalat ve ihracat rejiminin serbestleştirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle ekonominin dışa açılması ve iç piyasada rekabetin genişlemesi mümkün olacaktır. Rekabetin maliyetleri düşürmesi ve mal kalitesini iyileştirmesi beklenmiştir. İthalatın serbestleştirilmesi amacıyla ithalattan alınan damga resmi ve teminatlar önemli ölçüde indirilmiş, kotaya tabi mal sayısı azaltılmıştır. Bunun dışında 1984’ten itibaren %76.3 olan nominal gümrük vergileri %48.9’a indirilmiştir. İthalat üzerindeki dolaysız devlet kontrolleri kaldırılmış, ithalatta liberalizasyon giderek genişletilmiş ve %90’ı aşmıştır. İhracatta ise, devlet denetimi büyük ölçüde kalkmış ve geniş bir teşvik sistemi getirilmiştir.¹²⁰ Ayrıca dönem içerisinde ihracat ve kapasite kullanımı açısından sanayi kesimi bir yeniden yapılanma içine girmiştir. Dönemin en belirgin özelliği, iktisadi artığın yaratılış biçiminin doğrudan doğruya ücretli emek ve kırsal gelirlerin bastırılmasına yönelik “klasik” birikim mekanizmasına dayalı olmasıdır. Bu noktada aslında kurulan mekanizma çok basittir. Amaç, içeride talebi baskı altına alarak düşürmek; böylece iç piyasada çalışanları dış talebe yönelmeye zorlamak ve bunu yaparken de en önemli maliyet unsuru olarak kabul edilen emeğin gelirini düşürmek; elde edilen bu artık sayesinde de çeşitli vergisel ve vergi dışı teşvik araçlarıyla ihracata yönelik sanayileşme politikasını desteklemektir. Dış ticaret kapasitesinin artışı sağlayan ihracata dayalı sanayileşme politikasının uygulanabilmesi için dönem boyunca düşük ücret politikası ve tarımsal fiyatlar, düşük değerli Türk Lirası, serbest faiz politikası, düşük vergi yükü ve vergisel teşvikler gibi pek çok iktisat politikası aracı kullanılmıştır.

¹¹⁹ Oğuz Oyan, **a.g.e.**, s. 6.

¹²⁰ Hüseyin Şahin, **a.g.e.**, s. 194.

A. Düşük Ücret Politikası

24 Ocak İstikrar Programı, Neo-liberal teorik düşünce ve yaklaşımlara dayanmaktaydı. Bu teorik yaklaşımların önemli özelliklerinden biri de sosyal içeriğinin olmamasıdır. Uygulanacak temel politikalar, her türlü sosyal harcamanın kısıtlanması ve sendikaların pasifize edilerek reel ücretlerin düşürülmesi temeline dayanmaktadır.¹²¹ Program çerçevesinde işgücü fiyatlarının düşük tutulmasının başlıca üç amacı bulunmaktadır. Birincisi, kar oranlarını arttırarak yatırımları uyarmaktır. Çünkü diğer koşullar veri alındığı takdirde düşük ücret, yüksek kar anlamına gelmektedir. İkinci amaç, yerli üretimin maliyetini düşürerek dışsatımı yapılan malların rekabet gücünü arttırmaktır. Son olarak da, iç talebi kısarak iç pazarda alınamaz duruma gelen malların dışsatımını arttırmak amaçlanmıştır.¹²² Ayrıca, ücretlerin düşük tutulması, tüketim harcamalarının kısılarak, enflasyonun kontrol altına alınmasını da kolaylaştıracak ve ihraç edilebilir ürün fazlasının oluşması kaynakların emek-yoğun yatırımlara yönelmesini sağlayarak istihdamı da arttıracaktır.¹²³ Kısacası, emek ücretleri bir “gelir ve yurt içi talep” unsuru olmaktan çok bir “maliyet” unsuru olarak algılanmıştır. Çünkü dış piyasalarda düşük ücretler önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Ücret politikasının yasal çerçevesi de gerekli düzenlemelerle oluşturulmuştur. 12 Eylül sonrasında 274 ve 275 sayılı toplu sözleşme ve sendikalar yasaları askıya alınmıştır. 1982 Anayasası'nda işçilerin ancak, toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında grev hakkına sahip olabilecekleri belirtilmiştir. Böylece grev hakkının sınırları daraltılmış, grev ve lokavt yasakları arttırılmıştır. Ayrıca işçi ve işverenlerin grev ve lokavta başvurmadan önce resmi arabuluculuktan geçmeleri zorunlu tutulmuştur. Arabulucunun da, toplu sözleşmenin imzalanmasını sağlayamaması durumunda greve gidilmesine izin verilmiştir. Bunlar dışında, 1980 sonrası dönemde işgücü piyasasında iki önemli gelişme daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, sözleşmeli personel uygulaması, bir diğeri de taşeronlaşmadır. 1984 yılından itibaren KHK ile yapılan bir düzenleme sonucu KİT'lerde sözleşmeli personel çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu personel hazırlanan özel bir sözleşme ile

¹²¹ Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 195.

¹²² Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 16. Basım, İstanbul, 2004, s. 200.

¹²³ Yaşar Uysal, **Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi –Türkiye Örneği-**, T.C Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir, 1999, s. 217.

çalıştırılmakta, memur ve işçilerin yaralandığı pek çok haktan da yararlanamamaktadır. Böylece bu statüde çalışanlar, başta sendikalaşma olmak üzere bazı sosyal güvenlik haklarından mahrum bırakılmışlardır. Taşeronlaşma uygulamasında ise, işyerlerinde taşeron aracılığıyla işçi istihdamı gerçekleştirilmektedir. Böylece, bir taraftan sendikalaşma olanağı olmayan ve görece olarak düşük ücret alan işçilerin çalıştırılma olanağı elde edilirken, diğer taraftan da sendikalaşma engellenmiştir.¹²⁴ İşçilerin sosyal hakları askıya alındığı gibi “militan” sayılan bir işçi sendikası konfederasyonu DİSK de kapatılmıştır.

Ayrıca yapılan bu yasal düzenlemelerin yanı sıra istikrar programı hazırlanırken IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara yapılan taahhütler de ücretlerin düşürülmesinde etkili olmuştur. 24 Ocak İstikrar Programı hazırlanırken ücretlerin denetleneceği, geçmiş değil beklenen enflasyona göre ayarlama yapılacağı taahhüt edilmiştir. Bu tür bir politika izlemek, uygulamada pek kolay değildir. Çünkü ücret düzeyinin düşük tutulması pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, göç sorunudur. Eğitimli işgücü, ucuz emek politikası nedeniyle başka ülkelere, özellikle de gelişmiş ülkelere gitmektedir. Bu, gelişmiş ülkelere kaynak aktarılmasından başka bir şey değildir. Ayrıca ücretleri düşük tutmanın da bir sınırı vardır. Ücretler, emek gücünün varlığını sürdürmesi ve yeniden üretim için belli bir seviyenin üzerinde olmalıdır. Kaldı ki ücret düşüklüğü, çalışanların verimliliğini azaltarak üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkileyecektir.¹²⁵ Ancak tüm bunlara rağmen, üretim maliyetlerini arttırıcı etkisi olan ücretlerin düşük seviyede tutulması programın ana noktalarından biri olmuştur ve izlenen politikalar sonucunda memur maaşları ve işçi ücretlerinin net faktör gelirlerindeki payı 1976-1977’ye oranla 1988’de yarı yarıya (%34.8’den %17.4’e) düşmüştür.¹²⁶

¹²⁴ Yaşar Uysal, **a.g.t.**, s. 216-217.

¹²⁵ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 200-201.

¹²⁶ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 162.

Tablo 7: Kamu ve Özel Kesimde Ücretler (TL/gün)

YIL	Net asgari ücret	Net reel asgari ücret	Endeks	Kamu			Özel		
				Ücret	Reel Ücret	Reel Endeks	Ücret	Reel Ücret	Reel Endeks
1981	7196	153,7	100	1169,5	407,3	100	936,1	326	100
1982	7193,9	141,5	92,1	1461,8	388,9	95,5	1425,4	379,2	116,3
1983	10946,6	163,9	106,6	1904,2	385,6	94,7	2263,5	458,3	140,6
1984	16420,9	151,8	98,8	2446,9	333,9	82	2714	370,3	113,6
1985	27999,9	134,4	87,4	3058,6	287,8	70,7	3485,6	328	100,6
1986	28037,4	144,8	94,2	3629	253,7	62,3	4186,7	292,7	89,8
1987	49094,2	143,5	93,4	5362	269,9	66,3	5847,3	294,3	90,3
1988	83766	140,9	91,7	8011,3	229,9	56,4	10108,5	290,1	89

Kaynak: Petrol İş Yıllığı 95-96 s.339 ve DİE, Tüketici Fiyatları endeksinden (1976=100 bazlı hale dönüştürülerek) yararlanarak hazırlayan Yaşar Uysal, **a.g.t.**, s. 218.

Tablodan da görüldüğü üzere, 1980–1988 döneminde benimsenen ihracata yönelik sanayileşme politikasının bir sonucu olarak emek sadece bir maliyet unsuru kabul edilmiş ve hem kamu sektöründe hem de özel sektörde reel ücretlerin gerilemesi için bilinçli bir politika izlenmiştir.

B. Fiyat Politikası

Türkiye, 24 Ocak Kararları noktasına geldiğinde artık fiyatlardaki artışlar kontrol edilemez bir duruma gelmiştir. 14 Eylül 1979'da kurulan ve faaliyetini sürdüren Fiyat Saptama-Kontrol Komitesi, fiyatlardaki artışları durduramadığı için ve ayrıca liberal ekonomi yaklaşımı devlet müdahalesini en aza indirmeyi öngördüğü için fiyatların müdahaleler yerine serbest piyasa koşulları tarafından belirlenmesine karar verilmiştir. Bu amaçla komite kaldırılmış, bunun yanı sıra temel ve kritik mal kapsamı daraltılarak temel mal ve hizmetler listesinde yalnızca gübre, kömür, ferro-krom-alüminyum tesislerinde kullanılan elektrik, DDY ve Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı yük taşımacılığı kalmıştır. Bu düzenlemelerin bir sonucu olarak listeden çıkarılan mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesi, bu malları üreten KİT'lere bırakılmıştır. Aynı zamanda listeden çıkarılan mal ve hizmetleri üreten kuruluşların görev zararlarını karşılamak üzere sağlanan devlet sübvansiyonunun kaldırılması amacıyla da bu mal ve hizmetlerin fiyatlarına önemli ölçüde bir zam yapılmıştır.¹²⁷ Burada iç talebin kısılmasına paralel olarak, temin edilen dış krediler ile birlikte hammadde ve ara malı ithalatının sağlanması ve böylelikle de kapasite kullanım

¹²⁷ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 286-287.

oranının yükseltilecek yaratılan mal ve hizmet fazlasının ihraç edilmesi amaçlanmıştır.¹²⁸

Fiyatlar konusunda diğer bir önemli alan da tarımsal ürün fiyatlarıdır. Tarımsal fiyatlar, bu sektördeki üreticilerin geliridir. Bu nedenle eğer tarımda çalışanların belirli bir gelir düzeyinde olmaları isteniyorsa yani amaç, iç pazarın genişlemesi ise tarım ürünlerinin fiyatları yüksek tutulmalıdır. Ülkemizde de ithal ikameci sanayileşme politikasının ikinci aşamasının uygulandığı 1960'lardan sonraki dönemde tarım fiyatları görece olarak yüksek tutulmuş ve tarımsal üretim fiyatlama yoluyla desteklenmiştir.¹²⁹ Ancak serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı 1980 Kararları sonrasındaki dönemde durum değişmiştir. Bu dönemde dış talep ön plana çıkarıldığı için, nüfusun yaklaşık yarısını bünyesinde bulunduran tarımın yerli sanayi için talep yaratma fonksiyonu göz ardı edilerek, dünya piyasalarında rekabet için, ucuz hammadde ve ücretlerin düşük tutulabilmesi amacıyla ucuz gıda sağlama fonksiyonu ön plana çıkarılmıştır.¹³⁰ Kısacası, 1980 sonrasında asıl amaç, tarımsal alım gücünün olabildiğince düşük tutularak, işgücü maliyetini ve tarımsal girdi kullanılarak üretilen sanayi ürünlerinin maliyetini azaltarak dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmak; artı, iç pazarı daraltarak sanayi üretim fazlasının dışarıya satımını kolaylaştırmaktır.¹³¹ Bu durum iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine bozulmasına neden olmuş ve aynı zamanda tarım dışı sektörler için kaynak aktarılmasını sağlamıştır.

C. Serbest Faiz Politikası

Gelişmekte olan ekonomilerin faiz oranları açısından ortak yanları, yürürlükteki faiz oranlarının bu ekonomilerin çoğunda denge faiz oranlarını yansıtmamasıdır. Faiz oranlarına çeşitli düzenlemelerle belirli sınırlamalar konulması, selektif kredi politikasının bir aracı olarak faiz oranlarının bazı sektörler için farklılaştırılması gibi yöntemler, bu ülkelerde kredi talebi fazlalığı yaratacak bir faiz sistemini ortaya çıkarmaktadır. Bu sistemle faizler düşük seviyede tutularak yatırımlar harekete geçirilmek istenmektedir. Burada tasarrufların faiz oranlarına karşı fazla esnek olmadığı ve bu tür bir sistemin yatırımlardaki artış sayesinde

¹²⁸ Hüseyin Şahin, **a.g.e.**, s. 193.

¹²⁹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 345.

¹³⁰ Yaşar Uysal, **a.g.t.**, s. 206.

¹³¹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 348.

ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı düşünülmektedir. Ancak güdümlü faiz oranlarının uygulandığı gelişmekte olan ülkelerde reel faiz oranları hızlı enflasyon sonucu negatife dönüşmekte, faiz oranlarının bu ülkelerde değiştirilmesi şeklindeki uygulamalar para piyasasının tümünü kapsayamamakta ve sonuçta örgütlenmemiş piyasalardaki faiz oranları, düzenlenen oranların çok üstüne çıkabilmektedir. Böyle bir durumda örgütlenmiş para piyasasındaki faiz oranları anlamlarını yitirmekte ve reel para talebinin faize karşı esnekliği ortadan kalkmaktadır. Para piyasasında dengeyi yansıtmayan uygulama sonucu, ikili bir faiz yapısının ortaya çıkması, sektörler arasındaki kredi dağılımını bozmakta, para ve sermaye piyasasının gelişmesini önlemektedir.

Türkiye’de de güdümlü faiz politikası, diğer gelişmekte olan ülkelere benzer sonuçlar ortaya çıkarmış ve reel faiz oranları yüksek enflasyon dolayısıyla negatife dönüşmüş, reel faiz oranlarının düşmesi kredi piyasasında devamlı bir talep baskısı yaratırken, mevduat faizlerinin negatife dönüşmesi reel tasarruf artışlarını önlemiştir. Kısacası, uygulanan faiz politikası işlevlerini yerine getirememiş, faiz oranlarındaki sınırlamalar sonucu nominal faiz oranlarının enflasyon oranına uyumu sağlanamamış, bunun sonucu nominal faiz oranları gerçek ve beklenen enflasyon oranlarının gerisinde kalmıştır. Bu şekilde yüksek rakamlara ulaşan enflasyon oranlarına karşın nominal faiz oranlarının sınırlandırılması, faizi tasarrufların ve yatırımların yönlendirilmesinde bir araç olmaktan çıkarmıştır.¹³²

Uygulanan güdümlü faiz politikası ile beklentiler karşılanamayınca 24 Ocak 1980 Kararı ile birlikte liberal ekonomi politikasının bir sonucu olarak faiz oranlarının serbest bırakılmasına karar verilmiştir. İzlenecek politika sonucu faiz oranlarında sağlanacak artışın tasarrufları uyaracağı ve tasarrufların da yatırımların en büyük kaynağını oluşturacağı düşünülmüştür. Kredi kullanımı açısından da, faiz oranlarındaki artışın üretim yapısını emek-yoğun alanlara yönelteceği ve bunun sonucunda da sermayenin daha az kullanılabilir hale geleceği beklenmektedir. Böylece de ileri teknolojileri edinme ve kullanma olanaklarından yoksun kalan ülke uzun dönemde sanayileşme amacından da vazgeçmiş olmaktadır.¹³³ Ayrıca faiz oranlarının serbest bırakılması sonucu, banka kaynaklarının ve buradan da yatırılabilir kaynakların artması sağlanarak mal ve hizmet talebinin kısılması

¹³² İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 253-256.

¹³³ Tülay Suar, **a.g.e.**, s.52.

hedeflenmiştir. Bu, hem enflasyonu azaltacak hem de ülke içinde malına talep bulamayan üreticiyi ihracata yöneltecektir.

Faiz oranlarının tamamen piyasa koşullarına bırakılması uygulamada pek görülmediği gibi 1980’de ülke koşulları da buna pek imkan tanımamıştır. 1980’de serbest bırakılan faiz oranları, 1981’de pozitif düzeye çıkmış ve birkimler bankacılık sistemine yönelmeye başlamıştır. Ancak 1980-1982 yıllarında toplam mevduatlarda önemli artışlar olmasına rağmen büyük bankaların reel faiz oranlarını pozitif düzeyde tutmakta isteksiz davranmaları, banker iflaslarının yaşanmasıyla batma tehlikesi geçiren Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi-Kredi Bankası, Bağbank gibi bankaların kamulaştırılması ve borçlarını ödeyemeyen pek çok işyerinin krize girmesi sonucu 1983 yılında para piyasası ve bankalar sistemi tekrar denetime alınarak faiz oranlarını belirleme yetkisi Merkez Bankası’na verilmiş ve oranların üç ayda bir gözden geçirilerek belirlenmesi karara bağlanmıştır. Ancak kredi faiz oranlarının belirlenmesi bankalara bırakılmıştır.¹³⁴

Tablo 8: Faiz Oranlarının Gelişimi

YIL	Tas.mev. faizi(1)	TCMB reeskont oranı	İnterbank gecelik faiz	TEFE (DİE)(3)	Reel faiz (1-3)	Top. Faiz ödemeleri (milyar TL)	Reel endeks
1980	33,0	26,0	-	-	-	74,6	100,0
1981	35,0	31,5	-	37,6	-2,6	245,6	227,9
1982	50,0	31,5	-	29,2	20,8	55,1	401,5
1983	45,0	48,5	-	30,4	14,6	802,8	461,1
1984	45,0	52,0	-	50,4	-5,4	1475,2	570,3
1985	55,0	52,0	-	43,2	11,8	2485,0	628,3
1986	48,0	48,0	39,09	29,6	18,4	3187,5	594,3
1987	58,0	45,0	42,36	32,5	25,5	4012,1	560,4
1988	83,9	54,0	46,77	70,5	13,4	9607,0	790,6
1989	58,8	54,0	26,87	64,0	-5,2	16576,9	777,4

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1997, s.78’den aktaran Yaşar Uysal, a.g.t., s.197.

¹³⁴ Gülten Kazgan, a.g.e., s.153-154 ve İlker Parasız, a.g.e., s.317.

1985-1987 döneminde kontrollü bir faiz politikası izlenmiş ve tablodan da görüldüğü üzere reel faiz oranları bu dönemde pozitif olarak gerçekleşmiştir. 1986 yılında bankalararası (interbank) para piyasası işlemleri yapılmaya başlanmış ve 1987 yılında TCMB açık piyasa işlemlerini yapmaya başlamıştır. 1982–1983 yılında yaşanan kriz sonucu denetim altına alınan mevduat faiz oranları, tekrar serbest bırakılmıştır. Fakat spekülasyon faaliyetlerinin yoğunlaşması sonucunda tekrar denetimli sisteme geri dönmüştür.

Kısacası, faiz oranları serbest bırakılarak tasarruflarda artış sağlanması, kurulacak sermaye piyasası yoluyla bu tasarrufların yatırımcılara aktarılması ve sabit sermaye yatırımları ile ekonominin gelişmesi amaçlanmıştır. Böylece de enflasyonist finansman azalacaktır. Ancak zaman içinde bu beklentinin tam tersi gerçekleşmiş, nominal ve reel faizler enflasyon beklentilerini besleyen başlıca nedenlerden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla belki de programın en başarısız alanı faiz hadlerinin serbest bırakılması olmuştur.¹³⁵

D. Döviz Kuru Politikası

Bir ekonomide izlenen döviz kuru politikaları ve bunun sonucunda oluşacak döviz kurları, iç ve dış ekonomik denge açısından büyük bir önem taşımaktadır. Öte yandan, döviz kurlarının ihracat üzerinde de önemli bir belirleyici rolü bulunmaktadır. Bilindiği gibi ulusal parayı aşırı değerlendiren döviz kuru politikaları, diğer şartlar sabitken, ihracatı caydırıcı ve ithalatı cazip hale getiren bir rol oynamaktadır. Ulusal paranın eksik değerlendirilmesi ise, tam tersi bir etki doğurmaktadır.

1980 öncesi dönemde Türkiye'ye bakıldığında kurların resmi otoritelerce belirlendiği görülmektedir. Bu dönemde döviz kurları, uzun süre sabit tutulmuş, ancak dış ödeme dengesizliklerinin iyice yoğunlaşması sonucunda büyük oranlı devalüasyonlara başvurulmuştur. Bu uygulama devalüasyon yapılan yıllar hariç, ulusal paranın aşırı değerlendirilmesine yol açmış ve ihracat bu dönemde yeterince gelişmemiştir.

1980 sonrası dönemde ise, ihracatı geliştirmede önemli bir politika aracı olarak döviz kurlarına, Türk Lirası'nın aşırı değerlendirilmesini ortadan kaldıracak

¹³⁵ Gülten Kazgan, a.g.e., s. 148-153.

şekilde esnek bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır.¹³⁶ İlk olarak Türk lirası dolar karşısında %49 oranında devalüe edilmiş ve 1\$=47 TL iken 1\$=70 TL olmuştur. 24 Ocak 1980 tarihinden 1 Mayıs 1981 tarihine kadar olan dönemde de, döviz kurlarına %5'i aşmayacak şekilde mini devalüasyonlara devam edilmiş ve 1 Mayıs 1981'de kurların uluslararası piyasalarda Türk ekonomisindeki gelişmeler dikkate alınarak günlük olarak tespit ve ilanı konusunda T.C. Merkez Bankası'na yetki verilmiştir.¹³⁷ Yani yüzegen kur (crawling peg) uygulamasına geçilmiştir. Burada amaç, ihracatı ve yabancı sermaye girişini teşvik etmek olmuş ve bu uygulama sayesinde döviz arzında bir artış olacağı ümit edilmiştir. İzlenen bu politikanın 1980 sonrasındaki dönemde gerçekleşen ihracat artışları üzerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bunun dışında 29 Aralık 1983'de yürürlüğe konan 28 sayılı karar ile Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanuna ilişkin bir takım düzenlemeler yapılmış ve bazı kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Merkez Bankası'nın tüm dövizlerin alış ve satış kurlarını günlük olarak belirlemesi uygulamasına son verilmiş ve Merkez Bankası'na yalnızca Türk Lirası'nın ABD doları cinsinden "esas kuru" belirleme yetkisi verilmiştir. Böylece de esas kur uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca Türkiye'de yerleşik olanlara bazı koşullara uyulması şartıyla gerek yurt içinden gerekse yurt dışından aynı anda nakdi döviz kredisi sağlama hakkı tanınmıştır. 1 Şubat 1994'te ise, bankaların kesin alışını yaptığı dövizlerin %20'sini Merkez Bankası'na devir zorunluluğu kaldırılmıştır. Bu düzenlemelerin yapılmasında amaç, ülkemizdeki döviz rejiminin liberalleştirilmesidir. Alınan bu kararlar da yeterli görülmemiş ve uygulamadaki eksiklik ve yanlışlıkları gidermek amacıyla 28 sayılı karar yürürlükten kaldırılarak 30 sayılı karar yürürlüğe konulmuştur. Bu kararla;¹³⁸

- Kambiyo mevzuatının oldukça basit bir hale getirilmesine,
- Türkiye'de yerleşik kişilerin yanlarında döviz bulundurmalarına ve döviz kaynağının sorulmamasına,
- Türkiye'de yerleşik kişilerin döviz tevdiat hesabı açtırmalarına olanak sağlanmasına,
- Döviz tevdiat hesapları için bunların vadelerine göre yine döviz esası üzerinden faiz verilmesine,

¹³⁶ Hüseyin A.Egeli, **Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracatın Gelişimi ve İzlenen Politikaların Etkinlikleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Yıl 1992, İzmir, s. 124.

¹³⁷ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 286.

¹³⁸ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 344.

- Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışına çıktıklarında yanlarında 3000 dolar ya da eş değerde döviz bulundurabilmelerine,
- Bankaların vadeli döviz alım satımı yapabilmelerine,
- Bankaların ya da Türkiye’de yerleşik gerçek ya da tüzel kişilerin belli koşullarda yurt dışından döviz kredisi almalarına, yurt içinde döviz kredisi açmalarına,
- Türkiye’de her türlü yoldan ve cinsten döviz ithalatının serbest bırakılmasına,
- Merkez Bankası’nın belirlediği esas kurun dövizlerde +/-%6, efektiflerde +/-%8 alt ve üst sınırını geçmemek üzere belirlenmesine imkan tanınmıştır.

Alınan bu kararlarla birlikte yapılan reel devalüasyonlar dövizin bir tasarruf aracı olarak ön plana çıkmasına neden olmuştur. 1984 yılından itibaren, TL’nin dövizle (dolar ve mark) ikame edilmesi süreci başlamıştır. Böylece 1989 sonrasının mali serbestleşme politikalarının da zemini hazırlanmıştır. Ancak 1980-1988 dönemi itibarıyla bakıldığında para ikamesi dışa yönelmeyi teşvik eden sistemin bir parçasını oluşturmuştur. Döviz kazandırıcı faaliyetler sonucunda elde edilen dövizlerin bir bölümünü yurt dışında tutulabilme olanaklarının tanınması, “her ne pahasına olursa olsun ihracat” anlayışının destek görmesi, yurt dışı döviz birikimlerinin yurt içine çekilmesinin teşvik edilmek istenmesi nedeniyle para ikamesi olgusu dönemin iktidarları tarafından önemsenmemiştir.¹³⁹ Para ikamesi ise dövize olan talebi arttırmış, bu da döviz kuru üzerinde baskılara yol açarak devalüasyon beklentisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun dışında ihracatı arttırmak amaç olarak benimsendiği için reel devalüasyonlar yapılmış ve sonuçta 1988 yılına gelindiğinde, 1981 yılına oranla Türk Lirası yaklaşık olarak %40 oranında reel olarak değer yitirmiştir. Yapılan reel devalüasyonlar, hem doğrudan dış ticaret mallarının iç fiyatlarını arttırdığı, hem Merkez Bankası bilançosunda “yeniden değerlendirme hesabı” yoluyla para arzını arttırdığı için enflasyona ivme kazandırmıştır. Ayrıca dış borcun Türk Lirası cinsinden yükünü arttırdığı gibi, ihraç mallarının dolar fiyatının düşmesi nedeniyle de dış borcun dolar üzerinden yükünü arttırmıştır. Bununla birlikte yapılan devalüasyonlar, dış dünya malları itibarıyla satın alma gücünü düşürdüğünden ülkenin giderek fakirleşmesine yol açmıştır.¹⁴⁰

¹³⁹ Oğuz Oyan, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁴⁰ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 162.

Kısacası, izlenen döviz kuru politikası ile ihracatın artırılması ve böylelikle artacak döviz arzı sayesinde dış açıkların kapatılması hedeflenmiştir. Ancak hem ihracatı arttırmak için, hem de artan para ikamesinin bir sonucu olarak ardı ardına devalüasyonlar yapılmış ve sonuçta bu devalüasyonlar enflasyonist baskıların artmasına ve ülkenin stagflasyonist bir sürece girmesine neden olmuştur.

E. Maliye Politikası

24 Ocak Ekonomik İstikrar Programı, kamu harcamalarının sağlıklı kaynaklardan finansmanını benimsemiştir. Bu temel felsefe çerçevesinde kamu gelirlerini arttırıcı ve harcamalarda azami tasarruf sağlamaya yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle bir yandan artan vergi yükünün adaletsiz bir şekilde sabit gelir grupları üzerinde yoğunlaşması, diğer yandan da vergi ve vergi benzeri kamu gelirlerinin fiyat artış hızına ayak uyduramaması nedeniyle bütçe açıklarının yıllar itibariyle büyüme eğilimi göstermesi, Türk vergi sisteminde yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde izlenen vergi politikalarında genel olarak monetarist içerikli tüketim vergilerinin artırılması, özel sektör yatırımlarının ve ihracatın teşvik edilmesi ön planda tutulmuştur.

1980 ve 1981 yıllarında vergi yasalarında yapılan değişikliklerle ihracatın özendirilmesi ve yatırımların uyarılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra yapılan düzenlemelerle sosyal adaletin sağlanmasına da çalışılmıştır. Ayrıca vergi gelirlerinin toplanmasını hızlandıracak önlemler alınmış ve daha önce etkin bir şekilde vergilendirilemeyen tarımsal kazançlar götürü vergilendirilmeyle vergi kapsamına dahil edilmiştir. Bunun dışında uygulanan monetarist içerikli arz yanlı ekonomi politikalarına uygun olarak vergi sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler 1983 ve 1984 yıllarında da devam etmiştir. 1983 yılında Kurumlar Vergisi oranı %50'den %40'a düşürülmüştür. Aynı yıl Yeniden Değerleme Kanunu çıkarılarak Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerinin bilançolarını yeniden değerlendirmesine olanak tanınmış ve şirketlere bu yolla sermaye arttırımı ile tahvil ihracı konusunda kolaylıklar getirilmiştir.¹⁴¹

¹⁴¹ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 327-330.

1985 yılında ise, ihracatı teşvik alanında en çok tartışılan konulardan biri olan Katma Değer Vergisi Türk vergi sistemine dahil edilmiştir. Yürürlükten kaldırıldığı tarihe dek ihracatı teşvik politikalarının en önemli araçlarından biri olarak kabul edilen vergi iadesi uygulamasının amacı, ihraç mallarına rekabet gücü kazandırmak ve uzun dönemde ihracatın yapısını değiştirerek mamul mal ihracının toplam ihracat içindeki payını arttırmak biçiminde ifade edilebilir. Bu yönüyle vergi iadesi uygulamasının, bir yapı politikası aracı olarak düşünüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak bu geçici bir politikadır. Amaç ihraç ürünlerine rekabet gücü kazandırmak olduğundan, bu aşamaya gelindiğinde vergi iade oranlarının azaltılması gerekmektedir. Türkiye'deki uygulamada ise, önceleri belirli ihracat tutarına ulaşan ihracatçılara on farklı liste düzenlenmiş ve %20'ye kadar değişen oranlarda vergi iadesi yapılmıştır. Bu uygulama, ihracatın büyük firmalar tarafından yapılmasını teşvik etmiş ve dış ticaret sermaye şirketlerinin kurulmasını özendirmiştir.¹⁴²

Vergi sisteminde gerçekleştirilen bu uygulamalar, yüksek gelir gruplarının, özellikle de büyük sermayenin vergi yükünü önemli ölçüde hafifletmiştir. ABD ve İngiltere'de uygulanan arz yönlü iktisat politikalarının ülkemize uyarlanması biçiminde gerçekleşen bu uygulama, vergi yükü esasen çok düşük olan Türkiye'de 1984–1985 yıllarında önceki çeyrek yüzyılın en düşük vergi oranlarının elde edilmesine yol açmıştır. Amaç tasarruf sahiplerinin ve girişimcilerin devlete vergi yoluyla zorunlu transfer yapmaları ve devletin bu kaynakları hizmete ve yatırımlara dönüştürmesi modeli yerine özel girişimcilerin vergi yüklerinin hafifletilmesi ve böylece artan tasarrufların özel yatırımlara yönlendirilmesidir. (Gönüllü tasarruf modeli) Devletin ekonomideki rolünün hem doğrudan yatırımları hem de hizmet üretimi bakımından geriye dönüşsüz bir biçimde küçültülmesini hedefleyen bu yaklaşım, bu dönem itibariyle tasarruf oranları ve özel sektör yatırımları üzerinde beklenen etkiyi yapmamıştır.¹⁴³

Vergi yükü üzerindeki bu azalış kamu maliyesi dengelerini etkilediği için bazı kaçınılmaz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde serbestleşme süreci yaşanırken göz ardı edilen politikalar, devlet gelirlerini arttırıcı nitelikteki vergi politikaları olmuştur. Bu nedenle hem iç hem dış borç faizleri devlet bütçesinde

¹⁴² Hüseyin A.Egeli, **a.g.m.**, s. 123.

¹⁴³ Oğuz Oyan, **a.g.e.**, s. 10-11.

giderek artan bir yer tutmaya başlamıştır. İç artı dış borç faiz ve anaparalarının vergi gelirlerine oranı 1980'de %12 kadarken, dönem boyunca sürekli artarak 1988'de %94'e varmıştır.¹⁴⁴ Ayrıca vergi yükünün büyüttüğü kamu açıklarını frenlemek için başvurulan bir diğer yöntem de kamu özel fonları oluşturmak olmuştur. Sayı ve hacimleri hızla büyütülen bu bütçe dışı harcama odakları 1986 sonrasında toplam vergi yükünü yeniden yükseliş trendine sokarken, dolaylı vergilerin ağırlığını, istihdam yüklerini ve keyfiliği de beraberinde getirmiştir.

II. 1989 SONRASI DÖNEM: SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ YOLUYLA KÜRESELLEŞME

1980'li yıllar gerek dünyada gerekse ülkemizde finansal piyasaların ve finansal araçların hızla geliştiği yıllar olmuştur. Bu süreç 1990 yılların başlarında da devam etmiştir. 1990'lı yılların hemen başlarında ABD'de tahvil piyasası euro tahvil piyasasına dönüşmüştür. Benzer bir gelişme Japonya'da yaşanmış, finans piyasalarına yabancıların girişini yasaklayan yasa yürürlükten kaldırılarak uluslararası ödünç olanakları artırılmıştır. Yine aynı yıllarda Avrupa'da yaşanmaya başlayan endüstride yeniden yapılanma, önemli miktarda finansman gereksinimi yaratmıştır. Gerekli finansmanın çok büyük bir bölümü Euro-piyasalardan karşılandığı halde Avrupalı firmalar, Avrupa dışından da fon sağlama girişiminde bulunmuşlardır. Dünya'daki bu gelişmeler, menkul kıymet ihraç edenlere düşük maliyetli fon elde etme olanağı sağlamıştır.¹⁴⁵

Ülkemizde de 1980'li yıllarda dışa açılma süreci önem kazanmıştır. Sermaye hareketlerindeki serbestleşmenin ülke ekonomisindeki etkilerini tam olarak anlayabilmek amacıyla, daha önce de bahsedildiği üzere, 1980 sonrasının iki ayrı dönemde incelenmesi uygun görülmüştür. Yukarıda incelendiği üzere birinci dönem 1980–1988 dönemidir ve bu dönemde ağırlıklı olarak dış ticarete serbestleşme ön plana çıkmıştır. İkinci dönem ise, 1989 sonrasıdır. Bu dönemin en belirgin özelliği ise, sermaye hareketlerindeki serbestleşmedir. Gerçi bu konuda önceki dönemde önemli adımlar atılmış olmasına rağmen asıl büyük mali serbestleşme dönüşümü 1989'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkında 32 sayılı kararla başlatılmıştır. Bu kararname ile sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiş ve

¹⁴⁴ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁴⁵ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 413.

konvertibiliteye yönelik önemli adımlar atılmıştır. 32 No'lu kararname ile getirilen temel düzenlemeler şöyledir:¹⁴⁶

- Türkiye'de yerleşik kişiler, bankalar ve özel finans kurumlarından hiçbir sınırlama olmaksızın döviz alabilirler ve döviz bulundurmak için herhangi bir kısıtlamaya tabi değildirler.
- Türkiye'de yerleşik kişiler, Türkiye'de yerleşik olmayan kişilere verdikleri her türlü hizmet karşılığında aldıkları döviz ülke içine getirebilirler.
- Yurtdışında yerleşik kişilerin İMKB'de kota edilmiş ve Sermaye Piyasası Kurulu izniyle çıkarılmış her türlü menkul kıymeti alma ve satmaları serbesttir.
- Türkiye'de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları vasıtasıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymetleri; Merkez Bankası tarafından alım-satımı yapılan yabancı para birimleri cinsinden hazine bonusu ve devlet tahvili satın alıp satmaları ve bu kıymetlerin alış bedellerini yurtdışına transfer etmeleri serbesttir.
- Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurtdışında menkul kıymet çıkarmaları, piyasaya sürmeleri ve satmaları serbesttir. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışından menkul kıymet getirmeleri ve yanlarında yurtdışına çıkarmaları serbesttir.
- Yabancı sermayenin satışından ya da tasfiyesinden doğan gelirler bankalar ya da özel finans kurumları aracılığıyla ülke dışına transfer edilebilirler.
- Yurtdışından döviz kredisi almak serbesttir.
- Türkiye'de yerleşik olmayan kişilerin Türk Lirası hesap açtırmaları ve bu hesaplara ilişkin ana para ve faizleri Türk Lirası ya da döviz olarak transfer etmeleri serbesttir.
- Gayrimenkul satışları üzerindeki yasak kaldırılmıştır ve gayrimenkul satışından elde edilen gelirin transfer ettirilmesi serbesttir.
- Türkiye'de yerleşik olmayan kişilerin döviz almaları ve transfer ettirmeleri ve yurtdışına Türk Lirası göndermeleri serbesttir.

¹⁴⁶ T.C Merkez Bankası, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 16-17.

- Bankalar ve özel finans kurumları ithalat, ihracat ve görünmez transferler dışında 5000 ABD doları ya da eşdeğeri döviz tutarını aşan transferleri bildirmekle yükümlüdürler.
- Türkiye’de yerleşik kişilerin yurtdışında temsilcilik ve irtibat büroları vb. açmaları serbesttir.

Yapılan bu düzenlemelerle spekülâtif sermaye giriş çıkışlarının denetiminden vazgeçilmiştir. Ayrıca pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’de de mali sistemi serbestleştirmek amacıyla bir dizi reform yapılmıştır. Bunların en önemlileri, faiz oranlarının serbest bırakılarak kredi tavanlarının kaldırılması, bankaların Merkez Bankası’nda tutmak zorunda oldukları mevduat munzam karşılık oranlarının indirilmesi ya da tamamen kaldırılması, bankacılık sektörünün hem yabancı hem de yerleşiklere açılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir.¹⁴⁷ Burada amaç Neo-klasik teoride savunulduğu gibi, uluslararası sermaye akımları sayesinde ekonomideki kaynak miktarını arttırmak, tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları arttırarak ve böylece de uzun dönemde yatırımların ve ekonomik büyümenin hız kazanmasını sağlamaktır. Bir başka deyişle istenilen büyüme hızına ulaşabilmek için yurtiçi tasarrufları yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarını yükselterek tasarruf fazlası olan ülkelerin tasarruflarını bu ülkelere çekmektir. Bu durumun faiz oranlarının ülkeler arasında eşitlenmesine yol açacağına ve rekabetin artmasıyla finans piyasalarının daha verimli çalışacağına, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar için olanakların artacağına inanılmaktadır. Bu görüşe göre, piyasalar doğru politikaları ödüllendirip yanlış politikaları cezalandıracak ve sonuçta hükümetler daha disiplinli ve etkin politikalara yöneleceklerdir.¹⁴⁸ Türkiye’de de amaç, bu yolla tasarruf ve yatırımları arttırmak olmuştur. Bu şekilde 1988–1989 stagflasyonun aşılabilceği düşünölmüştür. Çünkü tüm dünyada 1970’lerde yaşanan stagflasyonist sürecin sorumlusu olarak ekonomiye fazla müdahale eden kamu otoritesi görölmüş, serbestleşme (liberalizasyon), düzenlemeden vazgeçme (deregölasyon), piyasalara ağırlık verme, özelleştirme gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Türkiye’de içinde bulunduğu sıkıntılı dönemden bu reçete ile kurtulmayı planlamıştır.

¹⁴⁷ Bülent Güloğlu-Ender Altunoğlu, **Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya Türkiye Krizleri**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Faköltesi Dergisi, No:27, Ekim 2002, s. 2.

¹⁴⁸ Aysu İnel-Nesrin Sungur, **Sermaye Akımlarının Temel Makro Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği–1989:III–1999:IV**, erişim: 21.04.2006, http://66.249.93.104/search?q0eache:9U_IIJ:www.tek.org.tr/dosyalar/serhar0..., s. 7-8.

A. Ücret politikası

1980'den sonra uygulanan düşük ücret politikası 1989 yılına kadar devam etmiştir. 1980–1988 döneminde ücretlerin düşük tutulma nedeni hem işgücü maliyetlerini hem de yurtiçi tüketimi kısarak dışsatımı teşvik etmektir. Ancak 1989 yılından sonra amaç ticaret yoluyla küreselleşme değil, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yoluyla küreselleşme olmuştur. Tabii ki uygulanan politikalar da bu duruma göre değişiklik göstermiştir. Hemen hemen her yıl seçimin yapıldığı 1990 yıllarda reel ücretlerde gözle görülür artışlar kaydedilmiştir. OECD'nin deyimiyle bu dönemde Türkiye'de ücret patlaması yaşanmış, ortalama işgücü maliyetleri 1989–1993 döneminde reel olarak %125 artmıştır.¹⁴⁹ Bu artış, sendikaların politik konjonktürden yararlanması sonucu, özellikle kamu kesiminde gerçekleşmiştir.¹⁵⁰ İşgücü maliyetlerdeki bu artışa karşılık aynı dönemde fiyatlar yaklaşık üç kat artmıştır.

Ancak burada en önemli sorun reel ücret artışlarının rekabet gücü, yatırım gereği, verimlilik gibi somut kriterlere dayanmamasıdır. Çünkü bu dönemde reel ücretlerde artış yaşanırken verimlilik azalmıştır. Yaşanan bu gelişme 1994 Krizini hazırlayan en büyük nedenlerden biri olmuştur. 1994 öncesinde büyük bir hızla yükselmiş olan reel işgücü maliyeti ve reel ücretlerde, 1994 yılında üretimin azalması ve enflasyonun Cumhuriyet tarihinin en yüksek değerine ulaşması sonucu gerileme meydana gelmiştir. Tabii ki reel ücretlerdeki düşüş tek başına ortaya çıkmamış, üretim ve verimlilik düşüşlerini de beraberinde getirmiştir. 500 büyük sanayi kuruluşu kapsamında yapılan araştırmaya göre, özel firmalarda çalışan başına net katma değer 1994'te sabit fiyatlarla %19.9 düşmüştür. İşgücü verimliliğindeki bu ciddi azalma, ücretlerdeki azalışı da açıklamaktadır.¹⁵¹

B. Fiyat Politikası

1980–1988 döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları düşük tutulmuştur. Burada amaç, sanayiye ucuz hammadde sağlamaktır. Ancak özellikle seçim dönemlerinde, tarım ürünleri ve ücretlerin özellikleri dikkate alınarak uygulanan popülist politikalar, fiyat artışlarının yüksek oranda gerçekleşmesine neden olmuştur. Tarım ürünlerinin

¹⁴⁹ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 434.

¹⁵⁰ Yaşar Uysal, *a.g.t.*, s. 217.

¹⁵¹ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 434-438.

reel fiyat endeksi özellikle 1990–1995 döneminde gerileme göstermiştir. Ancak tütüne büyük destekler verilmiştir. 1994 Krizinden sonra alınan 5 Nisan Kararları'nda destekleme fiyatları belirlenirken dünya fiyatlarındaki gelişmelerin yanı sıra yurtiçi faktör fiyatlarındaki gelişmelerin de dikkate alınacağı belirtilmiştir. Buna göre, tarımsal destekleme fiyatları, ücret ve maaşlarda öngörülen hedeflerle tutarlı olacaktır. Tarımsal destekleme kapsamındaki pek çok ürün (hububat, şeker pancarı, tütün) kapsam dışında bırakılmıştır.

Ancak alınan bu kararlar tam anlamıyla uygulanamamış, pek çok ürüne destek devam etmiştir. Özellikle 1996 yılında reel fiyat endeksi dönemin en üst seviyesine ulaşmıştır. Bunun nedeni, içinde bulunulan politik konjonktürdür.

KİT ürünlerinin fiyatlarında ise, 1980–1982 döneminde fiyatların serbest piyasa koşullarına uygun olarak belirlenmesi ve fiyatların belirlenmesinde siyasi otoritenin etkisinin azaltılması hedeflenmiştir. Ancak 1983 yılından itibaren yeniden fiyatlar politik olarak belirlenmeye başlanmıştır. 1980–1992 döneminde kömür madenleri, petrol ürünleri, petro-kimya ve ana metal sektörlerinde –bazı yıllar dışında- kamu fiyat artışları özel sektörün çok gerisinde kalmıştır. Bu süreç özellikle 1988 sonrasında daha da belirgindir. Çünkü bu yıldan sonra vergi iadesi uygulaması ve aşırı değerlenmiş kur politikası terkedilmiş, reel ücretlerde belirgin artışlar gözlemlenmiştir. Dolayısıyla da, bu uygulamaların kaldırılmasıyla girişimcilere kaynak aktarımı açısından ikame politikalara başvurulmuş ve bu noktada KİT fiyatları bir politika aracı olarak ön plana çıkmıştır. Bu yıllarda KİT zararlarında önemli artışlar meydana gelmiş, ancak KİT'lerin zarar etmesi pahasına da olsa girişimcilere kaynak transferi bu yolla sağlanmıştır.¹⁵²

C. Faiz Politikası

Faiz oranları, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi söz konusu olduğunda önemli bir politika aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya'da özellikle 1970'li yıllarda finansal serbestleşme ve faiz oranlarıyla ilgili yaklaşımlar çok farklı bir yöne kaymıştır. Ronald McKINNON ve Edward SHAW ekonomik büyüme ve kalkınma için finansal serbestleşmenin gerekli olduğunu ve bunun içinde pozitif faiz uygulamasının şart olduğunu vurgulamışlardır. McKINNON-SHAW hipotezi, yüksek

¹⁵² Yaşar Uysal, **a.g.t.**, s. 207-208.

faiz oranlarının tasarruf arz ve talebini eşitleyeceğini ve hızlı ekonomik büyüme için gerekli tasarruf düzeyinin bu şekilde sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Onlara göre düşük faiz oranları sermaye kaçışlarına ve yurtdışı yatırımlar için gerekli tasarrufun azalmasına neden olacaktır. Eğer faiz oranları serbest bırakılırsa, yatırımlar kendi kendini finanse eden düşük getirili yatırımlardan daha iyi enformasyona sahip olan finansal sektörün aracılık ettiği yüksek getirili yatırımlara kayacaktır. McKINNON-SHAW'a göre, faiz oranları bastırılarak denge faiz oranlarının altında tutulmaya çalışılırsa nominal ve reel olarak düşük seviyelerde seyredecek ve bu da gelişmekte olan ülkelerde sermaye yoğunluğu yüksek üretken olmayan yatırımların yapılmasına neden olacaktır. Ayrıca faiz oranlarının düşük olması ticari bankaların aşırı derecede serbestleşmesine ve finansal kurumların mantar gibi çoğalmasına neden olacaktır. Ancak finansal piyasaların serbestleşmesine faiz oranları eşlik ederse vadeler uzayacak, finansal araçlar ve finans kurumları çeşitlenecektir.

Türkiye'de de finansal serbestleşmenin amacı, McKINNON-SHAW hipotezi çerçevesinde özel finansal tasarrufların teşviki ve sabit sermaye yatırımları için daha fazla fonun sağlanması olmuştur. Bununla birlikte bu amaç 1980'li yılların ilk yarısında gerçekleşmemiş, mevduat faiz oranlarındaki artışa rağmen tasarruflarda beklenen artı sağlanamamıştır.¹⁵³ Ancak 1990'lı yıllarda faiz oranını belirleyen koşullarda önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Uluslararası finansal serbestleşme ile faiz oranları uluslararası para hareketlerinin etkisi altına girmiştir. Türkiye'de bunun etkisi özellikle 1992-1993 yıllarında görülmüştür. Kamu fon talebi ve reel büyümenin uyardığı yüksek faiz oranı, aynı dönemdeki yavaş devalüasyonla birleşince, spekülasyon sıcak paranın Türkiye'ye girme süreci hız kazanmış ve sermaye talebinde uzun dönemli üretken yatırımlardan daha fazla çok kısa dönemli spekülasyonlar belirleyici olmuştur.

¹⁵³ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 348-349.

Tablo 9: Faiz Oranları ve Sıcak Paranın Getirisi

	Devalüasyon oranı	Enflasyon oranı	1 yıl vadeli faiz oranı	Hazine bonusu faiz oranı	Sıcak paranın getirisi*
1980	150,8	115,6	33,0	-	-
1981	43,3	33,9	50,0	-	-
1982	45,7	21,9	50,0	-	-
1983	40,2	31,4	45,0	-	-
1984	62,1	48,4	45,0	43,7	-5,9
1985	40,7	45,0	55,0	50,2	12,8
1986	29,8	34,6	48,0	53,6	20,7
1987	27,3	38,8	53,6	48,1	16,2
1988	67,1	73,7	83,9	64,3	-7,9
1989	47,5	63,3	58,8	58,8	25,0
1990	23,2	60,3	59,4	52,9	28,9
1991	61,9	66,0	72,7	79,5	10,9
1992	64,2	70,1	74,2	86,5	15,7
1993	60,0	66,1	74,8	87,6	17,2
1994	169,6	106,3	95,6	164,4	-2,1
1995	51,2	93,6	92,3	121,8	46,8
1996	77,5	80,4	93,8	135,2	32,4
1997	86,6	85,7	96,6	126,7	21,5
1998	71,8	84,6	94,6	123,1	29,9

Kaynak: Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 16. basım, İstanbul, 2004, s. 237.

*Sıcak para getirisi (arbitraj oranı)= $(1+i/1+e)-1$; i=dönemin en yüksek faiz oranı; e=devalüasyon oranı

Tabloda da görüldüğü gibi spekülatif sıcak paranın getirisi, yüksek faiz ve yavaş devalüasyon nedeniyle 1989-1994 arasında dolar bazında %10 ile %28 arasında değişiklik göstermiştir. Uluslararası piyasalara oranla çok yüksek olan bu getiri Türkiye'ye daha çok sıcak para girmesine ve getiri oranının da buna bağlı olarak

daha yüksek olmasına neden olmuştur.¹⁵⁴ Kısacası beklenin aksine, yüksek yabancı kaynak girişine rağmen faiz oranlarının düşmemesinin en önemli nedeni yabancı sermaye akımlarının reel yatırımlara yönelmemiş olmasıdır. Bunlar sadece kısa dönemli kazançlara yönelik oldukları için, spekülative sermaye girişi reel yatırımlara dönüşmemekte ve yatırımların getirisinin azalması yönünde bir gelişme ortaya çıkmamaktadır. Türkiye’de de görülen bu olgu nedeniyle, 1989-1994 döneminde finansal sektör reel sektöre kredi vermekten çok tüketici kredisi oranını arttırmış ve kamu iç borç senetlerine yönelerek kamu kağıdı ticaretinde yoğunlaşmıştır.¹⁵⁵ Buradan da anlaşılmaktadır ki, Türkiye’de bu dönemde yaşanan yüksek reel faizlerin kaynağı spekülative kar olanaklarının artması ve kamu borçlanma gereğinin yükselmesidir. Tabii bunların temelinde ise, yurtiçi tasarruf oranının, yatırım oranının altında kalması, yani iç kaynak dengesi açığının büyüklüğü vardır.¹⁵⁶

Tüm bunların sonucunda faiz oranları bu kadar yükselince bankalar açık pozisyon vererek ülkeye kaynak aktarmaya devam etmişler, ancak aktarılan kaynaklar reel sektöre gitmediği ve yatırımlara dönüşmediği için tüketim artışı yaratarak enflasyonist baskıları körüklemiş, aşırı dolarlaşma ve likidite riski taşıyarak ekonominin kırılgan bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu durumu finans sektörünün reel sektörden kopması, onu da reel sektörün reel üretimden kopuşu izlemiş ve bu dönemde reel sektörün karlarının önemli bir bölümü faaliyet dışı karlardan oluşmuştur. Karlılığın yüksek olduğu sektörlerle bile yatırım yapılmaz hale gelmiş ve tipik bir gelişmekte olan ülke görüntüsü ortaya çıkmıştır. Kısacası, sermayenin küreselleşmesine bir anahtar olarak kullanılan faiz oranlarının Türkiye gibi bir ülkede hem ekonomiye hem de topluma maliyeti yüksek olmuştur. Çünkü sonuçta istikrarsızlık artmış ve büyüme bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir.

D. Döviz Kuru Politikası

1980–1988 döneminde döviz kuru politikası ihracatta vergi iadesi politikası ile birlikte ihracatı teşvik için kullanılan en önemli politika araçlarından bir olmuştur. Ancak 1989 yılından sermaye hareketlerinin tam bir serbesti kazanmasıyla birlikte artan kısa vadeli sermaye girişi, yerli paranın yabancı paralar karşısında değer

¹⁵⁴ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *a.g.e.*, s. 236-237.

¹⁵⁵ Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık*, erişim: 04.03.2005, www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar, s. 7-8.

¹⁵⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 198-199.

kazanmasına yola açarak ihraç ürünlerinin dış fiyatlarının artmasına ve buna karşılık ithalatın ucuzlamasına neden olmuştur. Bu durum tabii ki yalnızca Türkiye için geçerli bir olgu değildir. Spekülatif sermaye atağı ile karşı karşıya kalan bütün gelişmekte olan ülkelerde aynı sorunlar yaşanmıştır.

Türk Lirasının değer kazanması sonucu ihracat azalırken ithalatta önemli artışlar kaydedilmiştir. 1989 yılında ihracatın GSMH'ya oranı %10.7 iken 1997 yılında bu rakam %13.6'ya yükselmiş, ancak 1987 yılında ithalatın GSMH'ya oranı %14.5 iken 1997 yılında %24.1 olmuştur. Uluslararası rekabet gücünün azalmasının en önemli sonucu ticarete konu olan sektörlerde yatırımların azalmasıdır. Çünkü ihracatçı sektörlerde rekabet gücünün azalması nedeniyle, ithalat ile rekabet eden sektörlerde de ürün ithalatının ucuzlaması nedeniyle yatırımlardan uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁷

Kısacası, yurtiçi ve yurtdışı faiz farkı ve kur beklentisi 1990'lı yıllarda, bazı istisna yıllar dışında, sermaye girişini özendirecek yönde olmuş ve bu sermaye girişi de Türk Lirasının değer kazanmasına yol açmıştır. 1987-1993 yılları arasında reel olarak değer kazanan Türk Lirası, 1994'te ekonomik krizin etkisiyle değer yitirmiştir. 5 Nisan 1994 Kararları ile Türk Lirası %39 oranında devalüe edilmiştir.¹⁵⁸ Bu arada Merkez Bankası, kuru belirlemekten vazgeçerek on büyük bankanın ortalama kurlarına dayanan bir yöntem benimsemiştir. Ancak daha sonra döviz kurunu IMF'nin önerilerine uygun tutmak üzere alım-satım işlemlerini sürdürmeye devam etmiştir. 1995 yılından sonra ise spekülatif sermaye girişlerinde yeniden artışlar yaşanmış ve Türk Lirasının reel olarak değerlendirilmesi devam etmiştir.¹⁵⁹

E. Maliye Politikası

1980'li yılların başında reel ücretlerin gerilemesi, destek fiyatlarındaki artışların düşük tutulması ve KİT fiyatlarının maliyet koşulları dikkate alınarak belirlenmesi, kamu açıklarının görece olarak düşük kalmasını sağlamıştır. Bu durum Merkez Bankası kaynaklarının zorlanmasını da engellemiştir. 1980'li yılların ilk

¹⁵⁷ Nurhan Yentürk, a.g.m., s. 7.

¹⁵⁸ Çetin Doğan, **Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: İhracat, Değerli TL'ye Rağmen mi Artmaktadır?**, Finans Politika ve Ekonomik Yorumlar, Yıl:41, Sayı:487, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, Ekim 2004, s. 14.

¹⁵⁹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 288-289.

yarısındaki bu koşullar, ikinci yarıda değişmeye başlamış, 1985 yılından sonra dış borçlanma azalmış ve 1988 yılından sonra negatif düzeye gelmiştir.¹⁶⁰ Dış borçlanma ile yapılan finansmanın toplam finansman içindeki payı 1988 yılında %43.2 iken 1990'lı yılların başında %12'ler düzeyine inmiş ve 1994 yılında ülke net dış borç ödeyicisi durumuna gelmiştir.¹⁶¹ Bunun sonucunda kaynak gereksiniminin giderilmesi amacıyla 1985 yılında ihaleli tahvil ve bono satışları önce bankalara, borsa bankerlerine ve tüzel kişilere, 1986 yılından itibaren de özel kişilere başlatılmıştır. Bankacılık kesiminin devlet tahvil ve bonolarına olan talepleri bir yandan bazı yasal düzenlemelerle zorunlu tutulmuş, diğer taraftan da uygulanan faiz politikaları ile getirilen vergi istisna ve muafiyetlerle de özendirilmiştir.¹⁶² Ayrıca bu dönemde Merkez Bankası kaynakları da artan ölçüde kullanılmaya başlanmıştır. 1990 yılında Hazine kısa vadeli avans kullanımının GSMH içindeki payı %0.1 iken, 1991 yılında %1.7, 1992 yılında %1.6 ve 1993 yılında %2.7 olarak gerçekleşmiştir.¹⁶³

III. UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Ödemeler Dengesi

24 Ocak 1980 kararlarıyla öncelik ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasına, ekonominin dış kaynak ihtiyacının azaltılmasına ve dış borçların aksatılmadan ödenmesine verilmiştir. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için ihracata dayalı kalkınma stratejisi benimsenmiş ve bunun için de döviz kuru politikası ve ihracat sübvansiyonları kullanılmıştır. İhracatı arttırmak için kur politikası dışında, vergi iadesi, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli ithalat kolaylığı, döviz transferlerinde öncelik ve ihracat kredileri gibi daha birçok önlem uygulanmaya konulmuştur. İhracatın büyük ölçekli sermaye şirketleri aracılığıyla yapılması teşvik edilmiş ve böylece Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılması amaçlanmıştır.¹⁶⁴ Başta ihracat gelirleri olmak üzere döviz girişini arttırmak için Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarılmış ve tüm bu çabaların

¹⁶⁰ Yaşar Uysal, **a.g.t.**, s. 194.

¹⁶¹ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 425.

¹⁶² Yaşar Uysal, **a.g.t.**, s. 194.

¹⁶³ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 425.

¹⁶⁴ Hüseyin Şahin, **a.g.e.**, s. 202.

sonucunda 1980'de 2.9 milyar ABD doları olan ihracat hacmi 1989'da 11.8 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Aynı zamanda ihracatın ithalatı karşılama oranında da yükselişler kaydedilmiştir. 1980 yılında %36.8 olan bu oran, 1985 yılında %70.2 olmuştur.¹⁶⁵ Aynı dönemde ihracatın kompozisyonunda değişiklikler yaşanmıştır. Tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1980'de %70 dolaylarında iken, 1989'da rakam %16.4'e kadar gerilemiştir.¹⁶⁶ Buna karşılık aynı dönemde sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı %36'dan %78'e çıkmıştır. 1980'lerde ithalatın kademeli olarak serbestleştirilmesi sonucunda, ihracattan yavaş olmakla birlikte ithalatta da artışlar gözlemlenmiştir. 1980 yılında 7.9 milyar ABD doları olan ithalat 1989 yılında 15.8 milyar ABD dolarına çıkmıştır.¹⁶⁷

Tüm bu gelişmelerle birlikte ekonominin dışa açıklığının önemli bir göstergesi olarak dış ticaretin GSMH'ya oranında belirgin artışlar kaydedilmiştir. 1980'lerde ihracatın GSMH'ya oranı yaklaşık üç kat, ithalatın GSMH'ya oranı ise iki kat artmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, kamunun finansman sorunu nedeniyle Türk Lirasının değer kazanmasına izin verilmiş ve uygulanan bu politika ihracat artışının hız kesmesine ve ithalattaki artışın hızlanmasına neden olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1995 yılına gelindiğinde %60'lar seviyesine kadar inmiştir. 1994 Krizinin en önemli nedenlerinden biri olan cari işlemler açığı 1993 yılında rekor bir seviyeye ulaşarak 6.4 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılından sonra da rakam her yıl büyümeye devam etmiştir. 1994'te gerçekleşen bu açığın başlıca nedeni de 14.2 milyar ABD doları değerindeki dış ticaret açığı olmuştur.¹⁶⁸

1980'lerde GSMH'nın yaklaşık %4'ünü oluşturan dış ticaret açığından başka görünmeyen işlemler de cari işlemler dengesini düzeltmede önemli bir rol oynamıştır. Turizm sektörü lehine uygulanan politikaların bir sonucu olarak turizm gelirlerinde önemli artışlar kaydedilmiştir. Ayrıca 1980'ler boyunca yıllık ortalama 2 milyar doların üzerinde seyreden karşılıksız transfer de Türkiye için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

¹⁶⁵ Hakan Kum, **1980 Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Başlıca Gelişmeler**, erişim: 07.04.2006, <http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum/turkeko.htm>, s. 4.

¹⁶⁶ Hüseyin Şahin, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁶⁷ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁶⁸ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 21.

Bir ülke için mevcut cari açık kadar bu açığın ne ile finanse edildiği de önemli bir konudur. Eğer borçla finanse ediliyorsa bunu bir şekilde ödemek gerekir ve ödenmesi için de dışarıya kaynak transferi gerçekleşir. “Toplam finansman” dediğimizde akla gelen birinci kalem, doğrudan yatırımlar, yabancı sermaye girişi ve reel sektör yatırımlarıdır. İkincisi portföy yatırımları, hisse senedi almak için giren yatırımlardır. Diğer yatırımlar ise daha kısa vadeli karakterde olan, IMF’nin de verdiği içine alan sermaye girişleridir. Cari açık doğrudan yatırımlar ile finanse edilebildiği sürece bir sorun yok demektir. Ancak diğer yollarla finanse edilirse bu borç anlamına gelmektedir. Bu durumda mutlaka kaynağın dışarıya ödenmesi gerekir. Türkiye’de de 1994 ve 2001 kriz dönemleri dışındaki bütün yıllarda cari işlemler açığının borç yaratan finansman ile kapatıldığını söylemek mümkündür.¹⁶⁹ Çünkü 1954’te yasal çerçeve oluşturulması amacıyla değişiklikler yapılmasına rağmen Türkiye’nin içe dönük yapısı nedeniyle istenilen düzeyde doğrudan yabancı sermaye girişi sağlanamamıştır. 1980’lerde net doğrudan yatırımlar, mevzuatta yapılan değişikliklerle arttırılmaya çalışılmış ve ekonomik ortam nedeniyle de bir miktar artış sağlanmıştır. Ancak yine de Türkiye yabancı yatırımcı için tercih edilen mekanlardan biri olmamıştır. 1970’lerde doğrudan yatırımların GSMH içindeki payı %0.1 düzeyinde iken bu rakam 1990’larda %0.4’e çıkmıştır. 1989 yılına gelindiğinde sermaye hareketlerinde serbestleşme yoluna gidilmiştir. Amaç, sermaye piyasalarıyla entegrasyon olarak gösterilse serbestleşmenin altında yatan asıl neden kamu harcamaları üzerindeki finansal kısıtların azaltılmasıdır. Serbestleşme sonrasında sermaye akımlarının yapısında değişiklikler olmuş ve orta ve uzun vadeli kredilerin yerini kısa vadeli krediler almıştır. Özellikle 1994 finansal krizine kadar olan dönemde, yerel bankalar çoğunlukla devlet iç borçlanma senetlerinin alınmasında kullanılmak üzere yurtdışından kısa vadeli kredi sağlayan kurumlar olmuşlardır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra meydana gelen çarpıcı gelişmelerden biri de yurtdışından gelen portföy yatırımlarına izin verilmesi ve portföy yatırımlarının bu dönemde artış göstermesi olmuştur.¹⁷⁰

Bu konudaki başarı göstergelerinden bir diğeri de, dış borç stokudur. 1980’lerde kamu dış borcunun GSMH’ya oranı %24.2 iken 1990’larda ihracatın artmasıyla birlikte oran %21.8’e düşmüştür. Özel sektörün dış borcunun oranı ise

¹⁶⁹ Nurhan Yentürk, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisi: Neler Yapılabilir?**, erişim: 07.12.2005, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_nurhanyenturk.html, s. 3.

¹⁷⁰ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 23-26.

1980'lerde %5.8 iken yaklaşık üç kat artarak 1990'larda %14.3'e ulaşmıştır.¹⁷¹ Kısacası bu dönemde cari açık dış borçlarla finanse edilmiş, sonuçta hem dış borçlar katlanarak artmış hem de vadeler giderek kısalmıştır.

D. Mali Denge

Mali dengenin sağlanabilmesi için kamu gelir ve giderleri arasında bir uyum olması gerekir. Ancak günümüzde artan kamusal faaliyetler özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük problem olmaktadır. Zaten tasarruf-yatırım dengesizliği nedeniyle dış finansmana ihtiyacı olan bu ülkelerin artan kamusal faaliyetler sonucu finansman ihtiyacı giderek fazlaşmaktadır. Harcama programlarını finanse etmek için bağımsız parasal sistemlerde hükümetin üç aracı vardır. Bunlar, vergilendirme, emisyon ve borçlanmadır.¹⁷²

1980'lerin başında yapılan vergi reformu, KİT fiyatlarındaki ayarlamalar, tarım desteklerinin daha akılcı bir şekilde yeniden düzene sokulması, kamu borçlarının bir miktar azalmasına yol açmıştır. Katma Değer Vergisi'nin yürürlüğe konması dahil yapılan pek çok düzenleme sayesinde daha etkin bir şekilde vergi toplanmaya başlanmış ve özellikle 1985'ten sonra vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı artmıştır. Ancak kamu harcamalarının elde edilen gelirden fazla olması kamu borçları ve bunların finansmanı konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Ayrıca ihracat sübvansiyonları ve Türk lirasındaki değer kaybının yerel para cinsinden dış borç üzerindeki etkisi kamu harcamalarına ekstra yük getirmiştir.

1989 yılında finansal serbestleşme ön plana çıkmış ve ekonominin arz yönündeki yapısal problemler yine önemini korumuştur. 1989 yılında ücret kısıtlama politikaları terk edilerek daha popülist politikaların belirlenmesi sonucu 1980'lerde %4.6 olan personel harcamalarının GSMH içindeki payı, 1990'larda %7.8'e yükselmiştir. Aynı dönemlerde, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferlerle

¹⁷¹ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s.26.

¹⁷² Haluk Tandircioğlu, **Türkiye'de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, İzmir 2000, erişim: 18.04.2006, <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi05/tandircioglu.htm>, s.2.

çoğunu tarım sektörüne sübvansiyon yoluyla yapılan transferler toplamının GSMH'ya oranı %2.2'den %53.6'ya çıkmıştır.¹⁷³

Tüm bunların sonucunda 1990'larda pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bütçeden kolay ve çabuk bir şekilde yararlandırılmayan sektörleri desteklemek, bütçe açıklarını ve iç gecikme sorununu önlemek amacıyla bütçe-dışı fonlar oluşturulmuştur. İlk fon 1936'da oluşturulmuş (Türk Parasının Kıymetini korumaya yönelik İstikrar Fonu) ve 1941–1979 arasında otuz üç fon oluşturulmuş olmasına rağmen fon uygulamalarının mali yapıyı etkilemesi 1984 yılında kurulan Toplu Konut Fonu'yla başlamış ve daha sonra artarak devam etmiştir.¹⁷⁴ Bu fonlardan yapılan harcamalar şeffaf olmayan bir şekilde artmaya başlamış ve kamu bankalarının mali yapılarını bozarak "kamu bankalarının görev zararları"nın oluşmasına neden olmuştur. Kamu bankalarının sektördeki ağırlığı nedeniyle uygulanan bu maliye politikaları tüm bankacılık sisteminin kırılabilirliğini arttırmıştır. Bu durum mali disiplin ve bütçe bütünlüğünün bozulmasına neden olurken, aynı zamanda vergi tahsilatının yetersizliğinin de etkisiyle büyük finansman problemleriyle karşılaşmıştır. Artan kamu açıklarını finanse edebilmek için bu dönemde genellikle yurtiçi mali piyasalar kullanılmıştır. Aynı zamanda da mali disiplini sağlama çabalarına bağlı olarak Merkez Bankası'ndan kısa vadeli borçlanma oranı azaltılmıştır. Bu arada artan iç borçlanma gereksinimi yurtiçinde faiz oranlarını yükselmesine neden olmuş, sonuçta faiz ödemeleri ve kamu sektörü açıkları artmıştır. İç borç faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1980'lerde %1,1 iken bu oran 1990'larda %6,3 düzeylerine ulaşmıştır. Yüksek faiz oranları özel sektör için yüksek kredi maliyetleri anlamına geldiği için yatırımlar azalmıştır. Sermaye hareketlerinin serbest olması nedeniyle yüksek faiz oranları spekülasyon sermaye girişlerini arttırmış ve bu da ülkenin kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Sonuçta daha az kaynak üretim ve yatırıma ayrılabilir hale gelmiş ve bu durum ekonomide istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir.¹⁷⁵

¹⁷³ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷⁴ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 332.

¹⁷⁵ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 31-32.

C. Para Politikası

Para politikası uygulaması yönünden 1986 yılı bir geçiş döneminin başlangıcı olmuştur. Söz konusu geçiş döneminin özelliği, özel kesim ve kamu kesiminin portföy yapısına doğrudan müdahale ile şekillenen para politikası yerine, toplam rezervlerin kontrolüne dayalı para ve kredi politikasının uygulanmaya başlanmasıdır.¹⁷⁶

1986 yılından önce sistemde, para arzının kontrol mekanizması özel kesim ve kamu kesiminin portföy yapılarını ve harcamalarının doğrudan etkilenmesine yönelik olmuştur. Bu döneme kadar kamunun finansman gereği Merkez Bankası kaynaklarından doğrudan karşılanmıştır. Kamunun finansman gereğinin bu şekilde karşılanması, para politikasını bütçe politikasına bağımlı kılmıştır. Özel kesimin kredi talebi ise, ticari bankalardan ve reeskont sistemi ile karşılanmaktaydı. 1986 yılında Merkez Bankası para politikası ortamını büyük ölçüde değiştirmiştir. Yapılan en kritik değişiklik, doğrudan para politikası araçları yerine dolaylı para politikası araçlarının kullanımına karar verilmesidir. Yapılan değişikliklerin amacı, artık kamu borçlarının finansmanında Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmamasıdır. Bu nedenle pek çok kurumsal düzenleme yapılmıştır. Bunların başında, kamunun ihaleli bono ve tahvil satışı yapması, Merkez Bankası bünyesinde bankalararası para piyasasının kurulması, İMKB'nin açılması gelmektedir. Belirtilen bu amaçlara ulaşabilmek için 1987 yılından itibaren Merkez Bankası açık piyasa işlemleri uygulamaya başlamıştır.¹⁷⁷ Yeni politikada amaç, faiz oranlarının etkinliğini arttırmak ve geniş para arzı üzerinde dolaylı yoldan denetim sağlamaktır ve bu amaç için bankacılık sistemindeki Türk Lirası rezervleri kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Para politikası konusunda bir diğer dönüm noktası 1989 yılında yaşanmıştır. 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiş ve para politikasının uygulandığı ortam büyük ölçüde değişmiştir. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ekonomiyi güçlü ve çoğunlukla kısa vadeli sermaye akımlarına maruz bırakmıştır. Böylece, para cephesindeki asıl gelişme para politikasının kademeli ve düzenli bir

¹⁷⁶ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 319.

¹⁷⁷ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 234.

şekilde etkinliğini yitirmesi ve Merkez Bankası'nın parasal göstergeler üzerindeki kontrolünü kaybetmesi olmuştur.¹⁷⁸

1990 yılından itibaren de Merkez Bankası uyguladığı para programlarını açıklamaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda bankanın temel amacı ise, enflasyonu kontrol etmekten çok finansal piyasalarda istikrarı sağlamak olmuştur. Bunun sebebi, 1989'da %24 olan döviz cinsinden banka mevduatlarının toplam mevduatlardaki payının 1999'da %46'ya çıkmasıyla belirginleşen dolarizasyon, 1990'larda kamu sektörü açıklarının artması ve özellikle 1995'ten sonra artan politik istikrarsızlıktır. 1989 ve 1994 para krizleri arasındaki dönemde Merkez Bankası'nın amacı, döviz kurunun belli bir seviyenin üzerine çıkmasını engellemek iken 1995 yılında 1998 başlarına kadar amaç, reel döviz kuru oranının istikrarını sağlamak olmuştur.¹⁷⁹ Kısacası 1989 sonrası dönem incelendiğinde banka bilançolarında dengesizlik kaynağı olarak iki makroekonomik olgudan söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, artan sermaye girişlerinin cari açığı finanse etmekte kullanılmayan bölümünün oluşturduğu uluslararası rezervlerdir. İkincisi ise, döviz cinsinden mevduatın M2Y içindeki payının hızla artması ve 1990'larda %50 civarına ulaşmasıdır. Görülen bu artış, Merkez Bankası'nın bir para programı uygulayabilme şansını azaltmıştır. Ayrıca parasal otoritenin zayıf denetimi nedeniyle 1990 yılından sonra özel bankaların varlıkları ile alacaklarının vadesi arasında önemli bir uyumsuzluk çıkmıştır. Açık pozisyonla çalışma bir kural haline gelmiş ve kredi stokundaki büyümenin mevduattaki büyümeden çok daha hızlı artmasına neden olmuştur.¹⁸⁰

E. Finansal Sektör

Finansal serbestleşmeyi savunan çevreler neoklasik teori çerçevesinde, uluslararası sermaye akımlarının ülke ekonomilerinin kaynak kullanımını genişleteceğini, tasarrufları ve reel sektör yatırımlarını arttıracığını ve böylece uzun dönemde yatırımların ve ekonomik büyümenin hızlanacağını ileri sürmektedirler.¹⁸¹ Ancak Türkiye'de finansal serbestleşme, kurumsal olarak tasarruf-yatırım etkinliğini

¹⁷⁸ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷⁹ T.C Merkez Bankası, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁸⁰ Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Ekonomisi (Tarihi Gelişimi)**, erişim: 26.01.2006,

www.kosgeb.gov.tr/ekler/dosyalar/yayin/105/Turkiyeekonomisitarihigelisimi.PDF , s. 8-9.

¹⁸¹ Aysu İnel-Nesrin Sungur, **a.g.m.**, s. 7.

ve kaynakların arttırılması yani “finansal derinleşme” sonucunu doğurmamıştır. Türkiye’de bu süreç, beklentilerin gerçekleşmediği, tam tersine ekonominin dışa bağımlılığının ve istikrarsızlığın arttığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Çünkü serbestleşme sonucu Türkiye’ye gelen yabancı sermaye üretken yatırımlardan ziyade tüketim harcamalarını arttırmış ve kamu finansman açığını karşılamakta kullanılmıştır.

Türkiye’de finansal serbestleşmenin sorun oluşturmasında önemli rol oynayan etkenler vardır. Bunlardan birincisi, yukarıda da bahsedildiği gibi gelen yabancı sermayenin kamu açıklarının finansmanında kullanılmasıdır. Bu dışlama etkisinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve yüksek faiz oranları sermayenin üretim alanından finansal alana kaymasına neden olmuştur. Ayrıca bağımsız bir düzenleme ve denetleme otoritesinin kurulmaması sonucunda bankalar döviz pozisyonlarında açık vermek pahasına da olsa daha karlı ve daha az riskli buldukları yurtdışından borçlanmayı ve bu kaynakları getirisi yüksek olan devlet tahvillerine yatırmayı tercih etmişlerdir. Bu durum daha sonra bankacılık krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Etkenlerden ikincisi, Türk lirasının yabancı para birimleri ile ikamesinin doğurduğu dolarizasyon tehdididir. Özellikle 1984 yılından sonra Türkiye’de ve Türkiye dışında ikamet eden yerleşiklerin döviz cinsinden mevduat hesabı açtırmasına izin verilmiş ve vadeli hesaplardan döviz tevdiat hesaplarına geçişler başlamıştır. 1989’da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra döviz tevdiat hesaplarını kapsayan M2Y artış trendi göstermiştir.

Tablo 10: Finansal Derinleşme Göstergeleri (GSMH'ya oran, %)

	1970–1979	1980–1989	1990–1999
M2	21,2	22,0	8,8
DTH Hesapları	0,0	2,9	13,5
M2Y	21,2	25,1	32,3
İç borçlanma senetleri	5,2	7,0	20,4
Kamu(iç borçlanma senetleri)	3,9	4,8	16,1
Özel sektör iç borçlanma senetleri)	1,3	2,2	4,2
Finansal varlıklar	26,4	32,1	52,4

Kaynak: T.C Merkez Bankası, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 74.

Finansal sistemin en önemli özelliği, finansal kaynaklar içinde banka mevduatlarının ağırlıklı olması ve finansal sistemin derinleşmesidir. Tabloda da görüldüğü gibi Türkiye’de bu duruma kamu kesiminin borçlanma gereksinimindeki artış da eşlik etmiştir. Dolayısıyla gelen yabancı sermaye reel sektör yerine kamu kağıtlarına yatırım yapmayı tercih etmiştir. Kısacası, finansal serbestleşme Türkiye’de beklenen etkiyi doğurmamış, tam tersine ekonomi kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı, kırılgan ve istikrarsız bir büyüme sürecine girmiştir.

F. Büyüme

Ekonomi politikalarının, ekonomik büyümeye bakışı, 1980 öncesinde ve 1980 sonrasında büyük farklılıklar göstermektedir. Planlı dönem olarak bilinen 1980 öncesinde, ekonomik büyümenin yıllık %7 olması temel belirleyici amaç olmuştur. Ancak 1980 sonrasında birinci amaç, dışsattımın artırılması olmuş ve dışsattımın büyümeyi belirleyeceği öngörülmüştür. Politika farklılaşması kaçınılmaz olarak büyüme hızlarına da yansımıştır.¹⁸² 1948-1978 arasında yaklaşık yılda %6 büyüyen

¹⁸² Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 445.

Türkiye ekonomisi, 1980 yılından sonra büyüme konusunda oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. Burada büyümenin motorunun sanayi sektörü olduğu söylenebilir. Çünkü büyümenin başlıca kaynağı sabit sermaye yatırımlarıdır ve bu yatırımlar 1984 öncesinde tarım, imalat sanayi, turizm ve madencilik gibi sektörlere yapılırken 1984 sonrasında alt yapı, konut, sağlık, eğitim gibi dış rekabete kapalı alanlara kaymıştır. Böylelikle ilk üç plan döneminde %10 büyüyen sanayi sektörünün büyüme hızı giderek yavaşlamıştır. Buna bağlı olarak da ekonomik büyüme dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980 yılına %2.3 küçülen Türkiye ekonomisi, 1982 yılında %3.1, 1984 yılında %7.1 ve 1985 yılında %4.3 büyümüştür. Hatta 1987 yılında büyüme hızı %9.8'lere ulaşmıştır.¹⁸³ 1990'larda bu istikrarsızlığın daha da belirginleştiğini söylemek mümkündür.

Tablo 11: GSMH'nin Yıllar İtibariyle Gelişimi (1980-1995)

Yıllar	GSMH'nin Değeri(milyar dolar)	Büyüme hızı (%)
1980	50.870	-2.8
1981	63.989	4.3
1990	84.592	9.4
1991	84.887	0.3
1992	90.323	6.4
1993	97.677	8.1
1994	91.733	-6.1
1995	99.028	8.1

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, çeşitli sayılardan derleyen Hakan Kum, **a.g.m.**, s. 2.

Tabloda da görüldüğü üzere 1980 yılında negatif büyüme hızına sahip olan ekonomi 1990 yılında %9.4'lük son derece yüksek bir büyüme hızına ulaşmış ve hemen ardından 1991 yılında büyüme hızı neredeyse sifıra inmiştir. Bu dönemde ayrıca yapılan planlardaki hedefler ile gerçekleşen rakamlar arasındaki bağ tamamen kopmuştur. Çoğu yıllarda, örneğin 1995 yılında, gerçekleşen büyüme planlananın iki katına ulaşmıştır.¹⁸⁴

¹⁸³ T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **a.g.m.**, s. 6-7.

¹⁸⁴ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 447.

Ana sektörler itibariyle bakıldığında, tarım sektörünün toplam ulusal gelir içindeki payı sürekli olarak bir düşüş göstermiş, buna karşılık sanayi ve hizmetler sektörünün payı giderek artmıştır.

Tablo 12: GSMH'nın Ana Sektörler İtibarıyla Dağılımı (1980-1995)-%- Olarak

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	24.2	20.5	55.3
1985	19.4	23.6	57.0
1990	16.3	25.8	57.9
1995	14.4	27.6	58.0

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, çeşitli sayılardan derleyen Hakan Kum, **a.g.m.**, s. 3.

Tablodaki verilere göre; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içindeki payları sırasıyla 1980 yılında %24.2, %20.5 ve %55.3, 1995'te ise %14.4, %27.6 ve %58.0'dır. Bu veriler tarımın GSMH içindeki payının %9.8 azaldığını, buna karşılık sanayi sektörünün payının %7.1 ve hizmetler sektörünün payının ise %2.7 arttığını göstermektedir. Değişimin yönü olumlu olmakla birlikte ulaştığı düzeyin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Türkiye ekonomisinin sağlıklı bir gelişme yapısına sahip olduğunu söyleyebilmek için sanayi sektörünün GSMH içindeki payının %50'ye yaklaşmış olması gerekirdi. Ancak 1995 yılında bu oran %27 olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁵

Ülke ekonomisi gelir dağılımı açısından incelendiğinde her sanayileşmekte olan ülke gibi gelir dağılımında bozulmalar meydana geldiği görülmektedir. Çünkü sanayileşen bir ekonomide tarım gelirlerinin payının azalması ve buna karşılık sermaye gelirlerinin artması normaldir. Ancak bu bozulmanın normal sayılabilmesi için ülkenin çağdaş gelişme paternine uygun bir gelişme gösteriyor olması gerekir.

¹⁸⁵ Hakan Kum, **a.g.m.**, s. 3.

Tablo 13: Hanelerin %20'lik Dilimlere Göre Gelirleri (1987-1994)-%- Olarak

Gelir Dilimleri	1987	1994
Birinci % 20	5.2	4.9
İkinci % 20	9.8	8.6
Üçüncü % 20	14.0	12.6
Dördüncü % 20	21.1	19.0
Beşinci % 20	49.9	54.9
Gini Katsayısı	0.43	0.49

Kaynak: DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, çeşitli sayılardan derleyen Hakan Kum, **a.g.m.**,s.4.

Tablo incelendiğine Türkiye'nin gelir dağılımı açısından oldukça kötü bir durumda olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun yalnızca sanayileşme ile açıklanması pek mümkün değildir. Gini katsayısına bakıldığında bu dağılımın her dönem biraz daha bozulduğu görülmektedir. Çünkü katsayının sıfıra yaklaşması gelir dağılımının iyileştiğinin, bire yaklaşması giderek gelir dağılımının kötüleştiğinin göstergesidir. Bu durumda Türkiye'de gelir dağılımının giderek bozulduğunu söylemek mümkündür. Kısacası, yapılan politika değişiklikleri sayesinde Türkiye dünyanın her anlamda en dışa açık ülkelerinden biri haline gelmiştir. 1980'de dış ticaret oranı %17 iken, 1997'de %50'yi aşmıştır. Mali piyasalarda tam anlamıyla bir özgürleşme sağlanmış, devleti küçültme ve özelleştirme çabaları her geçen gün biraz daha artmıştır. Ancak sonuç hiç de beklendiği gibi olmamıştır. Tarım, özellikle de hayvancılık sektörü çökmüş, imalat sanayi ise hızlı nüfus artışı ve yüksek oranlı enflasyon sürerken iç talep yetersizliği ve aşırı kapasitelerle boğuşur hale gelmiştir. Bu arada büyüme hızı yavaşlamış, iç piyasa gerilerken 1990'lı yılların ikinci yarısında sanayi sektörü de aynı kervana katılmıştır. Bu süreçte gelir dağılımı bozulmuş ve Türkiye gelir dağılımı en adaletsiz olan ülkeler arasında yerini almıştır. Gerçekleşen büyümenin de hemen hemen hepsi en zengin sınıfa gider hale gelmiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 323-324.

F. Enflasyon

1970'li yılların ortalarından beri ülkemizin gündemindeki en önemli sorunlardan bir tanesi enflasyondur. "Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak yükselmesi ya da paranın satın alma gücünün sürekli olarak düşmesi" şeklinde tanımlanabilir. Aslında 1950'li yıllarda sorun olmaya başlayan enflasyon olgusu, ekonomi politikalarında köklü dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle bazı yıllarda fiyat artışları önemli boyutlara ulaşmıştır.

1950–1960 yılları arasındaki dönemde enflasyon, ekonomik büyümenin ve değişimin bir sonucu olarak görülmüştür. Hızlı ekonomik kalkınma bazı alanlarda arz açığı yarattığı için, çoğu kez bazı malların fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Bu durumda fiyat artışı yalnızca ekonomik büyümeye eşlik eder. Bu tür enflasyonun kalkınmaya yardım edeceği, dolayısıyla da diğer ekonomik amaçlar arasında öncelik taşımayabileceği kabul edilmektedir. Türkiye'de de bu dönemde enflasyon, toplam üretme kapasitesiyle, yoğun yatırım çabaları sonucunda ortaya çıkan toplam talep düzeyi arasında dengesizlik olarak nitelendirilmiş ve adına "büyüme enflasyonu" denilmiştir.¹⁸⁷

1960'lı yıllarda ise amaç, ılımlı bir enflasyon politikası yürütmek olmuştur. Bu dönemde enflasyon sürekli olarak denetim altında tutulmuştur. Özellikle paranın dolaşım hızında 1962–1970 yılları arasında bir azalma olmuş, yani paradan kaçış yaşanmış ve dolayısıyla da bu durum enflasyon baskısının oluşmasını önlemiştir. Ancak bu dönemde sendikalar enflasyonu maliyetler ve gelirler yönünden arttırmaya neden olabilecek ücret artışları elde etmişlerdir. Kısacası, bu yıllarda talep enflasyonundan ziyade maliyet enflasyonu varlığını hissettirmiştir.¹⁸⁸

1970'lerde ise alınan istikrar önlemleri ve yapılan devalüasyon, yürürlüğe giren personel yasası (1963) enflasyon sürecinde iç dinamikleri harekete geçirmiş ve buna 1973 yılında petrol fiyatlarının dört kat artması dolayısıyla ithal edilen enflasyon da eklenmiştir. Ancak hükümet, tedbir almak yerine petrol ürünlerine yönelik sübvansiyon politikasını devam ettirmiş ve sonuçta bütçe açıkları hızla

¹⁸⁷ İlker Parasız, **a.g.e.**, s.157-158.

¹⁸⁸ İlker Parasız, **a.g.e.**, s.178-179.

artmaya başlamıştır. Bu durum enflasyonun önemli bir kaynağı olmuş ve ardından yaşanan 1979 Petrol Krizi ile birlikte “fakirleşme enflasyonu” ortaya çıkmıştır.¹⁸⁹

Kısacası, 1963 yılında %4.2 seviyesinde olan toptan eşya fiyat endeksi (TEFE), 1980 yılında %107.6'ya ulaşmıştır.¹⁹⁰ 1980'li yıllar Türkiye için hem serbestleşme çabalarının ön plana çıktığı hem de enflasyonu düşürmek amacıyla önemli istikrar tedbirlerinin alındığı yıllar olmuştur. Amaç, yapılan istikrar programı ile enflasyonun %20-25 seviyelerine düşürülmesi olmuştur. Oysa ki bu oran 1950'lerde ülkeyi ağır bir bunalıma sürüklemiştir. 24 Ocak 1980 İstikrar Programı ile enflasyon hedeflenen kadar olmasa da %34 seviyesine düşürülmüştür.¹⁹¹ Burada fiyat artışlarındaki yavaşlamada parasal genişlemenin kontrol edilmesi ve para talebinin arttırılması şeklindeki para politikası önemli rol oynamıştır. Ancak 1983 yılında para ve maliye politikasının gevşetilmesine bağlı olarak enflasyon hızındaki gerileme tersine dönmüştür. 1984 yılında TEFE'deki artış %50.3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kısacası bu dönemde enflasyonla mücadele kararsız bir şekilde sürdürülmüş ve 1990'larda enflasyon oranı neredeyse %70'e yükselmiştir.¹⁹²

Kısacası beklenenin aksine 1980'lerin ikinci yarısında uygulanan serbestleşme politikaları enflasyon rakamlarını düşürmekte etkili olmamış, enflasyon oranlarında azalma yerine önemli artışlar görülmüştür. 1994 yılında Türk lirasının aşırı derecede değer kaybetmesine de bağlı olarak tüketici fiyat endeksi (TÜFE) %106'ya çıkmıştır. Kriz atlatıldıktan sonra enflasyon oranı %89 dolaylarına kadar gerilese de eski seviyesine geri dönmemiştir. Sonuç olarak, 1980'den bu yana enflasyonu düşürme yönündeki reform çabalarının başarılı olmadığı ve reform öncesinde %24 civarında olan TÜFE'nin yaklaşık üç kat artarak 1990'larda %77'ler seviyesine ulaştığı söylenebilir.¹⁹³

¹⁸⁹ İlker Parasız, **a.g.e.**, s. 262.

¹⁹⁰ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 479.

¹⁹¹ T.C Merkez Bankası, **a.g.m.**, s. 43.

¹⁹² İlker Parasız, **a.g.m.**, s. 306.

¹⁹³ T.C. Merkez Bankası, **a.g.m.**, s. 43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. KÜRESELLEŞMENİN GENEL OLARAK DÜNYA EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

A. Dış Ticaret Kanalı

1958 yılından 1980 yılına kadar on sekiz kat artmış olan dünya ticareti, II.Dünya Savaşı'nın ardından ilk kez 1980'li yılların ilk yarısında daralmıştır. 1980–1985 yılları arasında dünya ticareti açısından istikrarsız bir dönem yaşanmıştır. 1986 yılından sonra ise, dünya ticaretinin artış hızı bazı dönemlerde yavaşlansa da (örneğin; 1989 ve 1991 yılları gibi) 1992 yılına kadar sürmüştür. 1993 yılında yeniden duraklayan dünya ticareti 1995 yılında tekrar hareketlenmiştir ve bu artış halen daha devam etmektedir.¹⁹⁴

Dünya ticareti mal grupları açısından incelendiğinde ise karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 14: Mal Gruplarına Göre Dünya Ticareti (% Değişim)

	1980	1985	1986	1990	1993	1994	1995	1996
Tarım Ürünleri	15,0	13,8	13,9	12,2	11,8	12,0	11,7	11,5
Madencilik	28,5	21,9	15,2	14,1	11,7	10,7	10,5	11,2
İmalat Sanayi	55,1	61,2	67,2	70,5	73,0	74,3	74,0	73,3
Diğer Ürünler	1,4	3,1	34,0	3,1	3,6	3,0	3,8	4,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Yavuz Ege, *Türkiye'nin Dış Ticareti'nin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler*, erişim: 07.06.2006, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/tikdistic.htm, s. 4.

¹⁹⁴ Yavuz Ege, *Türkiye'nin Dış Ticareti'nin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler*, erişim: 07.06.2006, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/tikdistic.htm, s. 3.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere dünya ticareti içinde tarım ürünlerinin payı sürekli olarak azalmıştır. Ancak toplam ticaret içindeki payı %15 gibi zaten küçük bir seviyeden %11'e indiği için, bu değişimi fazla önemsemek doğru olmayacaktır. Buna karşın, madencilik ürünlerinin 1980'de %2.8 olan payının 1996 yılında %11 seviyesine gerilemesi ciddi bir yapısal değişikliğin göstergesidir. Öyle ki, bu dönemde madencilik ürünlerinin payındaki düşüşün nerede ise yarısı %38,8'lik artışla makine ve ulaşım araçları tarafından kapatılmıştır. Ayrıca imalat sanayinde kimyasal ürünlerin payı da %9,3 artış göstermiştir. Bu gruplar dışındaki malların payları, özellikle 1996 yılından sonra ciddi bir değişiklik göstermemiştir.¹⁹⁵

Tablo 15: Dünya Ticareti'nin Bölge İçi ve Bölgeler Arası Yapısı

		İthalatçılar					
		Yıllar	Amerika	Avrupa+BD T+Afrika +Ortadoğu	Asya	Diğer	Toplam
İhracatçılar	Amerika	1993	53,1	25,0	21,7	0,2	100,0
		1994	54,8	23,2	21,9	0,1	100,0
		1995	53,2	23,0	23,4	0,4	100,0
		1996	54,7	22,5	22,5	0,3	100,0
	Avrupa+BD T+Afrika+ Ortadoğu	1993	10,8	75,7	11,5	2,0	100,0
		1994	10,9	75,1	11,8	2,2	100,0
		1995	10,0	76,1	11,9	2,0	100,0
		1996	10,4	75,2	12,2	2,2	100,0
	Asya	1993	28,9	23,0	46,4	1,7	100,0
		1994	28,2	21,2	48,6	2,0	100,0
		1995	26,0	21,3	51,1	1,6	100,0
		1996	25,3	21,4	51,9	1,4	100,0
		1993	24,5	51,1	22,9	1,5	100,0
		1994	24,8	49,7	23,8	1,7	100,0

Kaynak: Yavuz Ege, Türkiye'nin dış ticaretinin bugünü ve 21. yüzyıla doğru muhtemel gelişmeler, erişim:07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm>, s. 4.

Konuya ülke grupları açısından bakıldığında ise, Tablo 15'de de görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payının gelişmekte olan ülkelere daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra her ülkenin dış ticarete ağırlıklı olarak kendi bölgesindeki ülkeleri seçtiği göze çarpmaktadır. Çünkü Amerika

¹⁹⁵ Yavuz Ege, a.g.m., s. 4.

kıtasının kendi içindeki ticareti %50'nin üzerindedir. Tek bir bölge olarak ele alındığında Avrupa, Afrika, Ortadoğu ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin toplam ihracatının coğrafi yapısına bakıldığında, bölge içi ticaretin %75 dolaylarında olduğu görülmektedir. Asya bölgesinde ise durum diğerlerinden çok farklı değildir. Ortadoğu bölgesi dışında Asya içi ticaret %50 dolaylarındadır.¹⁹⁶

Dış ticaret kanalını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ele alırsak bu kanalın sadece gelişmiş ülkeler için çalıştığını söylemek mümkün değildir. Ekonomilerini uluslararası ticarete açabilecek bir düzeye yükseltip dış ticarete yönelen gelişmekte olan ülkelerin de, özellikle uluslararası ticaretin hızla geliştiği dönemlerde dış pazarlardan yararlanıp ekonomik büyümelerine ivme kazandırdıkları görülmüştür. Bugünün yeni endüstrileşmiş ülkeleri sayılan Brezilya, Meksika, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gibi ülkeler endüstrileşmelerini büyük ölçüde uluslararası ticarete borçludurlar. Bu ülkelere son 10–15 yıldır Filipinler, Malezya, Endonezya ve Tayland gibi başka Uzakdoğu ülkeleri de katılmıştır. Burada dikkati çeken önemli bir nokta, dışa açılma ve dünya ekonomisi ile bütünleşmenin ulusal ekonomik gelişme ve büyüme aracına dönüşebilmesi için bir takım ön koşulların yerine getirilmesi gerekliliğidir. Çünkü serbest ticaret, ticareti yapanların aynı kurallara uyması ve aynı araçlara sahip olması koşulu ile refah arttırıcı, yani üretken bir faaliyete dönüşmektedir. Zaten, II. Dünya Savaşı sonrasında dış ticaret aracılığı ile dünya ekonomisi ile bütünleşerek gelişen ülkeler, endüstriyel gelişme ve çeşitlendirme temelinde dışa açılma politikaları izlemişlerdir. Demek ki, başarıya giden yol, önceki küreselleşme döneminde, yani 19. yüzyılda, Güney yarı küreye dayatılmak istenen “tamamlayıcılık” tan değil, tam tersine rekabetten geçmektedir. “Yeni sanayileşmiş” olarak adlandırılan Latin Amerika ülkeleri ve Güney Kore, ilk sanayileşme çabalarına, sanayileşmiş ülkelerin derin bir ekonomik bunalıma girdiği 1930’lu yıllarda girmişlerdir. 1960’lı yıllarda Hong-Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur ile başlayan sanayileşme dalgasına 1970’li yıllarda Brezilya, Meksika, Filipinler, Malezya, Tayland ve 1980’li yıllarda Çin, Endonezya, Şili, Türkiye ve Tunus gibi ülkeler de eklenmiştir. Ancak sınırlı sayıda ülkenin, dışa açık büyümede gösterdiği bu başarı, şu andaki mevcut küreselleşmenin daha çok sanayileşmiş

¹⁹⁶ Yavuz Ege, **a.g.m.**, s. 5.

ülkeleri kapsayan “seçkin bir küreselleşme” olduğu ve yoksul ülkelerin oluşturduğu dünyanın öteki yarsını dışladığı gerçeğini değiştirmemektedir.¹⁹⁷

Kısacası, küreselleşmenin iki önemli kanalından biri olan dış ticaret kanalının dünya ekonomisini etkilediği yadsınamaz bir gerçektir.

B. Sermaye Hareketleri Kanalı

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Küreselleşmenin temel dinamiklerinden biri olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomileri açısından önemi büyüktür. Özellikle 1970’li yıllarda ivme kazanan bu yatırımlar, yıllık yaklaşık %13 gibi bir oranla büyüyerek sürekli bir artış eğilimi göstermişlerdir. 1978–1981 yılları arasında yıllık ortalama %15, 1986–1990 yılları arasında yıllık ortalama %28 gibi çarpıcı rakamlara ulaşılmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi özellikle 1990’lı yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önemli artışlar olmuştur. 1990’lı yıllarda bu yatırımlar dünya ticaretinden üç kat, dünya toplam üretiminden de dört kat daha hızlı bir büyüme göstermiştir.¹⁹⁸ Ancak 1991 yılında istisnai bir durum olmuş ve 1982’den sonra bu yatırımların akışında ilk kez bir miktar azalma görülmüştür. Ancak 1982’den yıllarda artış eğilimi devam etmiştir. Bu dönemde göze çarpan en önemli düşüş 2001 yılında yaşanmıştır.

¹⁹⁷ Ahmet Şahinöz, **Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü**, erişim: 07.06.2006, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/kktsoz/20pdf>, s. 2-3.

¹⁹⁸ Erol Tümtekin, Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Küreselleşme, Ekonomik Coğrafya**, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999, s.46-47.

Tablo 16: Dünya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (milyar dolar)

Yıllar	Dünya		Gelişmiş Ülkeler		Gelişmekte Olan ülkeler	
	(Milyar dolar)	Artış hızı (%)	(Milyar dolar)	Artış hızı (%)	(Milyar dolar)	Artış hızı(%)
1970	13,433.5		9,496.3		3,937.2	
1971	14,215.3	5.82	10,647.5	12.12	3,567.7	-9.38
1972	15,156.2	6.62	11,510.6	8.11	3,645.6	2.18
1973	21,285.8	40.44	15,558.6	35.17	5,727.3	57.10
1974	26,092.0	22.58	21,679.4	39.34	4,412.6	-22.95
1975	27,380.3	4.94	16,881.9	-22.13	10,498.4	137.92
1976	21,566.1	-21.24	15,531.2	-8.00	6,034.9	-42.52
1977	26,876.0	24.62	20,156.6	29.78	6,719.4	11.34
1978	34,600.0	28.74	25,378.2	25.90	9,221.8	37.24
1979	43,516.1	25.77	33,548.7	32.20	9,967.4	8.08
1980	55,108.1	26.64	46,629.2	38.99	8,455.3	-15.17
1981	69,378.5	25.90	45,868.4	-1.63	23,497.5	177.90
1982	59,002.9	-14.96	31,811.6	-30.65	27,191.0	15.72
1983	50,981.2	-13.60	32,945.1	3.56	18,018.1	-33.74
1984	59,151.6	16.03	40,601.4	23.24	18,558.2	3.00
1985	57,644.9	-2.55	42,486.4	4.64	15,143.4	-18.40
1986	87,189.8	51.25	70,105.2	65.01	17,112.6	13.00
1987	140,242.7	60.85	115,575.1	64.86	24,660.6	44.11
1988	164,841.0	17.54	133,640.0	15.63	31,179.0	26.43
1989	192,786.1	16.95	163,290.2	22.19	29,480.5	-5.45
1990	207,878.4	7.83	172,067.2	5.38	35,736.3	21.22
1991	161,212.7	-22.45	117,027.4	-31.99	43,950.8	22.99
1992	169,238.1	4.98	112,583.2	-3.80	54,872.3	24.85
1993	227,694.0	34.54	144,004.3	27.91	80,420.4	46.56
1994	259,468.8	13.96	151,827.9	5.43	105,141.2	30.74
1995	341,085.9	31.46	218,738.4	44.07	117,544.1	11.80
1996	392,921.9	15.20	234,867.8	7.37	151,746.4	29.10
1997	487,877.8	24.17	284,013.0	20.92	191,763.7	26.37
1998	701,123.8	43.71	503,851.0	77.40	186,626.3	-2.68
1999	1,092,051.5	55.76	849,051.9	68.51	232,507.3	24.58
2000	1,396,538.6	27.88	1,134,293.0	33.60	253,178.8	8.89
2001	825,924.6	-40.86	596,304.9	-47.43	217,844.9	-13.96
2002	716,127.5	-13.29	547,777.8	-8.14	155,528.4	-28.61
2003	632,598.8	-11.66	442,156.5	-19.28	166,336.6	6.95
2004	648,146.1	2.46	380,021.7	-14.05	233,227.3	40.21

Kaynak: UNCTAD, **Tablo 6.2 Frogein Direct Investment: Inward and Outward Flows and Stocks (1970-2004)**, erişim: 19.06.2006, <http://stats.unctad.or/Handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=142>

Konuya gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında yaklaşımın her dönemde farklı olduğu görülmektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda çok uluslu şirketler, ulusal bağımsızlığa ve ekonomik kalkınmaya bir tehdit olarak algılanırken, özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından pek fazla istenmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha çok gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmiştir. 1980’li yıllarda ise bu yaklaşım değişmiş ve borç kriziyle karşı karşıya kalan ve borçlarını ödeyemeyen az gelişmiş ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeye ve bu konuda düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. Daha sonra 1990’lı yıllara boyunca gelişmekte olan ülkelerde bu yatırımların payı artmıştır. Ancak bu artış, tüm gelişmekte olan ülkelerin bu yatırımlardan adil olarak paylarını aldıkları anlamına gelmemektedir. Çünkü

doğrudan yabancı sermaye yatırımları, son dönemlerde yöneldikleri ülke konusunda seçici davranmaya başlamışlar, serbest ekonomi siyasetleri uygulayan iç ya da dış pazarı geniş, nispeten daha yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler aslan payını almışlardır. Burada en fazla dikkati çekenler, Çin, Brezilya ve Meksika gibi ülkeler olmuştur.¹⁹⁹

Kısacası, doğrudan yabancı sermaye yatırımları kanalı, gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından önemli bir yer tutarken, diğer gelişmekte olan ülkeler bu yatırımlardan bekledikleri payı alamamışlardır.

2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, net özel sermaye akımları içerisinde yer alan, sermaye piyasasında gerçekleştirilen kısa ve uzun vadeli menkul kıymetlerin alım satımıyla ilgili işlemlerdir. Bu yatırımların geçmişi 1980'li yıllara dayanmasına rağmen 1990'lı yıllarda hız kazanmışlardır.

Tablo17 : Dünya'da Portföy Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (milyar dolar)

	Milyar dolar	Artış hızı(%)		Milyar dolar	Artış hızı(%)
Yıllar			Yıllar		
1980	36,396.0		1993	461,196.0	40.27
1981	45,115.0	23.96	1994	266,540.0	-42.21
1982	51,401.0	13.93	1995	586,912.0	120.20
1983	34,113.0	-33.63	1996	660,678.0	12.57
1984	72,077.0	111.29	1997	703,868.0	6.54
1985	136,524.0	89.41	1998	612,937.0	-12.92
1986	181,224.0	32.74	1999	855,695.0	39.61
1987	175,275.0	-3.28	2000	870,827.0	1.77
1988	223,703.0	27.63	2001	938,754.0	7.80
1989	292,885.0	30.93	2002	853,599.0	-9.07
1990	256,596.0	-12.39	2003	1,318,431.0	54.46
1991	347,115.0	35.28	2004	1,793,253.0	36.01
1992	328,786.0	-5.28			

Kaynak: UNCTAD, **Tablo 6.1 B Balance of Payments:capital and financial account summaries (1980-2004)**, erişim: 19.06.2006,
<http://stats.unctad.or/Handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=141>

¹⁹⁹ Erol Tümtekin, Nazmiye Özgüç, a.g.e., s. 49.

Tabloda da görüldüğü gibi belli yıllar dışında 1980 yılından bu yana portföy yatırımlarında sürekli bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. 1984–1989 yılları arasında net özel sermaye akımları içinde çok küçük bir paya sahip olan bu yatırımlara 1980–1990 yılları arasında bakıldığında sadece 1983 ve 1987 yıllarında bir düşüş görülmüş ancak bunun dışındaki yıllarda sürekli bir artış olmuştur. Portföy yatırımları 1990’lı yıllarda özel sermaye akımlarının önemli bir bölümünü oluşturmaya başlamıştır. 1990 yılından sonra bu yatırımlardaki en önemli düşüş 1994 yılında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre neredeyse yarı yarıya bir azalma kaydedilmiştir. Ancak bir sonraki yıl yani 1995 yılında ise iki kat artış söz konusu olmuştur. 1998 yılında ise 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkileri görülmüş ve portföy yatırımlarında bir miktar azalma olmuştur. Bunun dışında 2002 yılında küçük bir miktarda düşüş olmuş ancak bunun dışındaki yıllarda artış eğilimi sürmüştür.

Bu yatırımlardaki artışın büyüklüğünü şu rakamlarla da ortaya koyabiliriz. 1980–1996 yılları arasında küresel bono ve hisse senedi (portföy yatırımları) %25, döviz ticareti %23, uluslararası banka kredileri %9, doğrudan yabancı sermaye yatırımları %8, küresel ticaret %6 ve dünya GSMH’si ise sadece %2 artmıştır.²⁰⁰

3. Borçlanma

Borçlanma, bütün ülkeler ancak özellikle gelişmekte olan ülkeler için her zaman önemini korumuş olan bir konudur. Çünkü bu ülkelerde yapılan tasarruflar yetersiz olduğu için tasarruf açığını karşılamamanın yolu borçlanmak olarak görülmüştür. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, tasarruf açıklarını kapatabilmek amacıyla özellikle 1970 yılından sonra dış borca yönelmişlerdir.

²⁰⁰ Mehmet Şişman, **Uluslararası Para Sistemsizliği ve Mali Sermaye Akımları (1980-2002); Gelişmekte Olan Ülkeler (Güney) için Öneriler**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:20, Sayı:233, Ağustos 2005, s. 119.

Tablo 18: Gelişmekte Olan Ülkelerde Dönemler İtibariyle Uzun Vadeli Dış Borçların Gelişimi (milyar dolar)

Dış Borç			Faiz Ödemeleri		
	1970-1989	1990-2003	1970-2003	1970-1989	1990-2003
364.288,56	1.080.974,23	659.393,23	20.824,90	48.594,46	32.257,36

Kaynak: UNCTAD, Tablo 6.6 External long-term debt of developing economies by source of lending (1970-2003), erişim: 19.06.2006, <http://stats.unctad.or/Handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=140>

Tablo 19: Gelişmekte Olan Ülkelerde Dönemler İtibariyle Uzun Vadeli Dış Borçların Gelişimi (% olarak)

Dış Borç			Faiz Ödemeleri		
	1970-1989	1990-2003	1970-2003	1970-1989	1990-2003
17,22	2,54	11	20,18	1,85	12,4

Kaynak: UNCTAD, Tablo 6.6 External long-term debt of developing economies by source of lending (1970-2003), erişim: 19.06.2006, <http://stats.unctad.or/Handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=140>

Özellikle 1970'li yıllardan sonra Bretton Woods Sistemi'nin çöküşüyle (1973) küreselleşme hız kazanmış ve uluslararası finans piyasaları ön plana çıkmıştır. Bu gelişmelerle birlikte ülkelerin borçlanma olanakları da artmıştır. Aynı dönemde dünyada yaşanan gelişmeler, ülkelerin borç stoklarının artışında önemli bir rol oynamıştır. 1973 yılında OPEC ülkelerinin ambargosu sonucu petrol fiyatları yaklaşık beş yüz kat artmış ve sonuçta özellikle OPEC üyesi olmayan gelişmekte olan ülkelerin borçlarında yüksek oranlı bir artış görülmüştür. Tabii ki, bir süre sonra bu ülkeler borçlarını ödeyemez hale gelmişler ve dünyada 1982 yılında bir borç krizi yaşanmıştır. Bu nedenle 1970–1989 yılları arasındaki döneme baktığımızda (bkz. Tablo 19 ve 20) gelişmekte olan ülkelerin yıllık ortalama 364 milyar dolar civarında borçlandıkları ve bu dönem içerisinde dış borçlarının yıllık ortalama %17 civarında arttığı görülmektedir. Aynı dönemde gelişmekte olan ülkeler, yıllık ortalama 20 milyar dolar civarında faiz ödemesi gerçekleştirmişlerdir.

1990 yılından sonra küreselleşme daha da hız kazanmıştır. Yatırım araçları çeşitlenmiş, türev ve gelecek piyasalar yaygınlaşmıştır. Ayrıca bu dönemde sıcak para hareketleri artmış ve bir günde dünya finans piyasalarında trilyonlarca dolar para (2003 yılı için 2 trilyon dolar) el değiştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla geliştirmekte olan ülkeler bu parayı kendilerine çekebilmek için yurt içi faiz oranlarını yükseltmişler, ancak en ufak bir risk karşısında bir gecede ülkeyi terk eden bu para geliştirmekte olan ülkelerde ardı ardına krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sonuçta bu ülkeler bir borç sarmalının içine girmişlerdir. 1990–2003 yılları arasındaki döneme baktığımızda dış borçlarda yıllık ortalama %2.5 gibi bir artış olduğu görülmektedir. Ancak aynı dönemde ortalama yıllık borçlanma tutarı 1 trilyon doları aşmaktadır. Yani ortalama yıllık borçlanma rakamı, bir önceki döneme göre yaklaşık üç kat artmıştır. Buna paralel olarak yıllık ortalama faiz ödemeleri de 48.5 milyar dolara ulaşmıştır.

Kısacası, küreselleşmenin dünya ekonomisini dış ticaret ve sermaye hareketleri kanalı ile etkilediğini ve özellikle son dönemde sermaye hareketleri kanalının ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Şekil 1’de genel olarak mal ticaretinin serbestleştiği 1980-1988 dönemindeki politika dönüşümleri ve bu dönüşümlerin makro ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Burada ilk öncelikle ülkenin yapısından kaynaklanan dinamikler göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de temel sorun, tasarruf düzeyinin düşük olmasıdır. Tasarrufların düşük olması yatırımların da durağan oluşunu beraberinde getirmektedir. Diğer bir yapısal sorun ise, yüksek ihracat teşviklerinin doğurmuş olduğu kamu finansman maliyetleri ve genel olarak oligopolcü bir yapıya dayanan sanayi ve bankacılık sisteminin olmasıdır.

Tüm bu yapısal sorunlara dönemin özellikleri de eklenmiştir. Dışa açılma sürecinin ilk hamlesi olarak ticaret yoluyla serbestleşmeyi benimseyen Türkiye, ihracata yönelik bir sanayileşme politikası uygulamayı seçmiştir. Bu amaçla, ihracat teşvik edilmiş ve ihracatı arttırılabilmek için reel ücretler düşük düzeyde tutulmuş, reel devalüasyonlar yapılmış, bunun yanı sıra vergisel teşvikler uygulanmış ve önemli vergi kayıpları yaşanmıştır. Burada reel ücretlerin düşük tutulmasında süregelen enflasyonun da önemli bir payı vardır. Fiyat enflasyonu, ayrıca kamunun monetizasyon aracılığıyla senyoraj geliri elde etmesini de sağlamıştır. Dolayısıyla uygulanan tüm bu politikalar, Türk ihraç mallarının dış piyasalarda rekabet etmesini sağlamıştır. Ancak artan ihracat gelirleri ve net dış borçlanma olanakları, ticaretin serbestleşmesi sonucu ithalat talebini arttırmıştır.

Özet olarak uygulanan politikaların sonuçları;²⁰¹

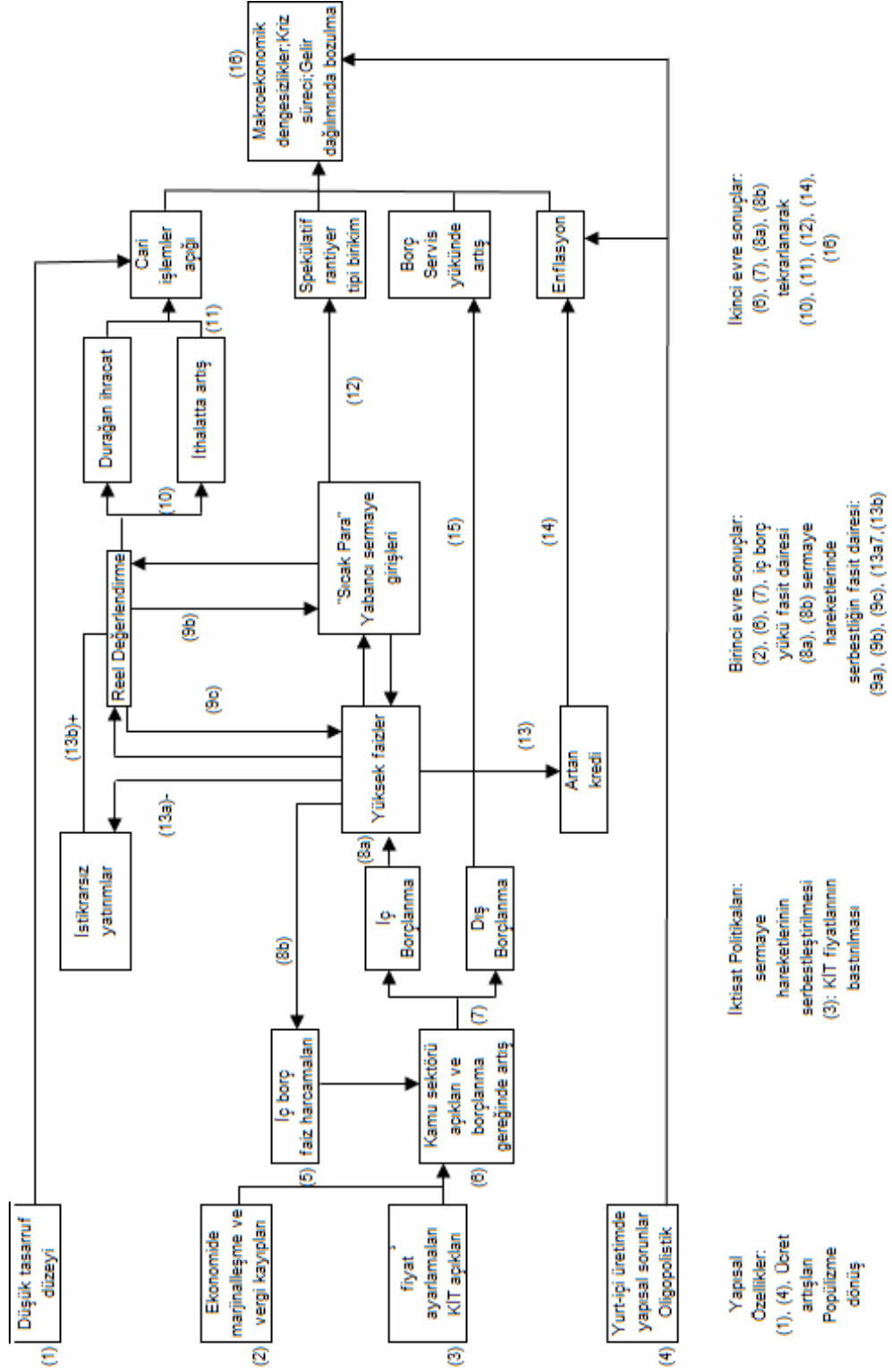
- Sürdürülebilir kamu açıkları,
- Reel ücretlerin düşürülmesi yoluyla ihracat edilebilecek bir yurt içi talep fazlasının yaratılması,
- Artan ihracat gelirleri ve dış borçlanma aracılığıyla ithalat rejiminin serbestleştirilmesinin finansmanı,
- “İlımlı” oranlarda sürdürülen yurt içi fiyat enflasyonu yoluyla kamuya senyoraj geliri aktarılması olmuştur.

Tüm bu uygulamalar, makro ekonomik açıdan dengesiz, istikrarsızlıkların yaşandığı, krize açık ve kırılgan bir ekonomik yapının oluşmasına neden olmuştur. Bu yapıyı, düşük tasarruf ve yatırım düzeyi direkt olarak beslerken, ihracatı teşvik

²⁰¹ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Büyüme ve Birikim**, İletişim Yayınları, 12.Baskı, İstanbul 2006, s.59.

için uygulanan politikalar makro ekonomik istikrarsızlığı arttırmıştır. Bu dönemde ihracat sübvansiyonlar ve Türk lirasının değer kaybetmesi kamu borçlarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca iç borç faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1980'lerde %1,1 dolaylarında iken 1990'lara gelindiğinde rakam %6,3'e yükselmiştir. Burada özellikle özel sektörün borçlarındaki artış dikkat çekicidir. Dolayısıyla cari açığın borçlarla finanse edildiğini söylemek mümkündür. Borçların artışı dışında bir diğer olumsuz gelişme de vadelerin kısalmasıdır. Bu dönemde makro ekonomide yaşanan bir diğer olumsuzluk da Türkiye ekonomisinin oldukça istikrarsız bir büyüme kaydetmesidir. Bu istikrarsızlık özellikle 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında daha da belirginleşmiştir. Enflasyonla mücadele de oldukça kararsız bir biçimde yürütülmüş ve yine dönemin sonunda enflasyon rakamları %70 düzeylerine ulaşmıştır. Kısacası, 1988 yılında artık bu stratejinin sonlarına gelindiği anlaşılmıştır.

Şekil 2 Küreselleşme Sürecinde Sermaye Hareketleri Kanalının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi (1989 Sonrası)

Kaynak: Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2006, s. 56

1980'li yılların sonuna gelindiğinde emek gücünün artan ücret talepleri, yeni seçim döneminin kamu kesimine getirdiği ek yükler, daralan ihracat ve sürekli bir hale gelen enflasyonun yarattığı belirsizlik ortamı Türkiye ekonomisine hakim olmuştur. Türkiye'nin birikim ve büyümenin finansmanını bu şartlar altında kendi iç tasarrufları ile sürdürmesi mümkün gözükmediği için yeni bir dönüşüme ihtiyaç duyulmuştur. Ülke içerisinde tüm bunlar yaşanırken dışarıda da 1987 sonrası dönemde sermaye hareketleri hız kazanmış ve özellikle Çevre ülkelerin finans piyasalarında yüksek kar arayışlarına girilmiştir. Ayrıca 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Doğu Bloku'nun parçalanması ve 1991'de SSCB'nin dağılışı ve tarihe karışması dünyada yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu iki olay, dünyada ve dünyadan Türkiye'ye yansıyan ekonomi anlayışında ve politikalarında köklü dönüşümler yaratmıştır. Artık dünyada iki süper devletin olmayışı; dolayısıyla her süper devletin kendi kampına daha çok üye çekmek ya da büyüme yarışında onlara destek verip kendi kampını cazip gösterme kaygısını da ortadan kaldırmıştır. Batı kampı artık komünizmin yayılmasını engellemek için yoksul ve güçsüz ülkelere taviz vermek zorunda değildir. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, kaçınılmaz olarak Türkiye'yi de etkisi altına almış ve 1990'lı yıllar boyunca geçmişten farklı yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur.²⁰²

Şekil 2'de görüldüğü üzere, Türkiye 1980-1988 dönemindeki yapısal özelliklerin çoğunu (düşük tasarruf düzeyi ve yatırımlar, yurt içinde yapısal sorunlar, oligopolistik fiyatlandırma) korumasına karşın, artık bu dönemde iki yeni unsur önem kazanmıştır. Bunlardan birincisi, ücret maliyetlerinin artması, bir diğeri de devletin bu artışları bertaraf etmek için kamunun ürettiği çoğunlukla ara malı ve girdi fiyatlarını (KİT fiyatları) düşük tutarak özel sektöre kaynak aktarması olmuştur. Ancak bu olayın maliyeti ağır olmuş ve "KİT sistemi" çökmüştür.

Bu dönemde devletin ekonomiyi etkileme yollarından bir diğeri de maliye ve faiz politikaları ile olmuştur. Devlet artan kamu açıklarını finanse etmek için iç borçlanma senedi (DİBS) çıkarmış ve devlet borçlandıkça faiz oranları yükselmiştir. Bu politikalar, finansal serbestleşme sonucu Türk lirasının konvertibl para olmasıyla birlikte yaşanan döviz ikamesi tehdidi ile birleşmiş ve ekonomide yüksek reel faiz-aşırı değerli TL şeklinde bir kısır döngü halini almıştır. Reel faizlerin yüksek olması ülkeye sıcak para girişini arttırmış ve bu durum Türk lirasının aşırı değerlenmesine

²⁰² Gülten Kazgan, a.g.e., s. 173-174.

neden olmuştur. Aşırı değerli Türk lirası, ithalatı arttırmış ve ihracat üzerinde olumsuz bir etkinin meydana gelmesine neden olmuş ve bu durum cari işlemler açığını arttırmıştır. Ancak diğer yandan ucuzlayan girdi ve hammadde fiyatları yatırım talebini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak yatırımın istenilen düzeyde artmayıp sınırlı kalmasının nedeni faizlerdeki artış nedeniyle kredi maliyetlerinin yükselmesi ve özel sektörün parayı spekülasyon alanlarında değerlendirme yoluna gitmesidir. Ayrıca yüksek reel faizler kredi maliyetleri aracılığıyla enflasyon üzerinde baskı yaratmış ve finans piyasalarında spekülasyon faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.

Yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda artan cari açıklar, borçların artması, enflasyonist ortam makro ekonomik anlamda istikrarsızlığı beraberinde getirmiş, sonunda 1994, 1998 ve 1999 yıllarında ardı ardına krizler yaşanmıştır. Bu süreçte 1980-1988 döneminde bozulan gelir dağılımı daha da bozulmuş, yatırımlar reel sektörden uzaklaşarak, spekülasyon alanlarına kaymış ve ekonomik büyüme konjonktürel dalgalanmalara bağımlı bir hale gelmiştir.

A. Dış Ticaret Kanalı

1980 yılına kadar Türkiye ithal ikameci sanayileşme politikasını uygulamış, ancak 1980 yılında dışa açılma sürecinin bir parçası olarak ihracata dayalı sanayileşme politikasını uygulamaya başlamıştır. Ayrıca aynı yıl "24 Ocak 1980 Kararları" olarak bilinen bir istikrar programı da uygulanmaya başlanmış ve alınan tedbirler ile ihracatın artırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla ilk önce bir devalüasyon yapılmış ve ardından parasal teşvikler, düşük reel ücretler, vergi teşvikleri gibi politikalarla bu strateji desteklenmiştir. Bu uygulamalar sonucunda ithal ikameci dönemde kurulan ve korumacılık nedeniyle dünya fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla üretim yapan bazı sektörler hızla ihracata yönelmiştir.

Tablo 20: İthalat, İhracat, Dış Ticaret Açığı, 1980–1997 (milyar dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı
1980	7.9	2.9	-5.0
1981	8.9	4.7	-4.2
1982	8.8	5.7	-3.1
1983	9.2	5.7	-3.5
1984	10.8	7.1	-3.7
1985	11.3	8.0	3.3
1986	11.1	7.5	-3.6
1987	14.2	10.2	-4.0
1988	14.3	11.7	-2.6
1989	15.8	11.6	-4.2
1990	22.3	13.0	-9.3
1991	21.0	13.6	-7.4
1992	22.9	14.7	-8.2
1993	29.4	15.3	-14.1
1994	23.3	18.1	-5.2
1995	35.7	21.6	-14.1
1996	43.6	23.2	-20.4
1997	48.6	26.3	-22.3
1998	45.9	27.0	-18.9
1999	40.7	26.6	-14.1
2000	54.5	27.8	-26.7

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Strateji-I-2**, erişim: 07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm> s.1-6'daki Tablo-1ve Tablo-7'den derlenerek hazırlanmıştır.

Tüm bu uygulamalar sonucunda tabloda da görüldüğü gibi 1980 yılından sonra ihracatta önemli artışlar kaydedilmiştir. 1980–1995 dönemi incelendiğinde, 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat rakamının ekonominin dışa açılabilmesi ve dünya ekonomileri ile entegre olabilmesi için başlatılan teşvik uygulamalarının sonucunda iyi bir performans göstererek yaklaşık 4.5 kat arttığı ve 1990 yılında ihracatın 13 milyar dolar seviyelerine geldiği görülmektedir. 1990–1994 yılları arasında ise, gelişmiş ülkelerde ve özellikle Avrupa ekonomisinde durgunluk yaşanması, makro ekonomik dengelerde bozulmayı da beraberinde getirmiştir. Söz konusu bozulma neticesinde döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar ve sonrasında

uygulanan kur politikaları, ihracatın seyrinde önemli bir rol oynamıştır. 1994 yılında yaşanan kriz sonrası Türk Lirası'nın yüksek oranda değer kaybetmesi, ihracatın 1994 ve 1995 yıllarında iyi bir performans göstererek sırasıyla %18 ve 19.5 oranında artmasına neden olmuştur. Özellikle 1995 yılındaki artış, Türk Lirası'nın değer kaybetmesinden ziyade, büyük ölçüde dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır. 1995 yılında iç talebin canlanması ve ihracat içinde önemli bir paya sahip olan OECD ülkelerinin büyüme hızlarındaki yavaşlama sonraki dönemde ihracat artış hızının gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca 1996 yılında dünya ticaret hızının yavaşlaması, Türkiye'de ihracat artışının hız kesmesine neden olmuştur. 1997 yılındaki artışın nedeni yılın ikinci yarısında çıkan Asya krizine rağmen dünya ticaret hacminin artmasıdır. Ancak 1998 yılında yaşanan Rusya krizi Türkiye'yi önemli ölçüde etkilemiş ve artış hızı %2.7 gibi düşük bir seviyede kalmıştır. 1999 yılında ise 1989 yılından itibaren sürekli bir artış eğiliminde olan ihracat, dünyada yaşanan krizin ve ülke içi gelişmelerin bir sonucu olarak azalmıştır. 2000 yılında ise, tekrar artış eğilimi baş göstermiştir.²⁰³ Bunun dışında köklü bir değişim de ihracat mallarının bileşiminde ortaya çıkmıştır. İmalat sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı %80 dolaylarına çıkmıştır.(bkz. Tablo 21)

²⁰³ Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Strateji-I**, erişim: 07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/cad/strateji/I-2.htm>, s. 1-2.

Tablo 21: İhracat ve İthalat Mallarının Bileşimi (1980-1997)

İthalat (yüzde)				İhracat (yüzde)			
Yıllar	Yatırım	Ara	Tüketim	Yıllar	Tarım	Sanayi	Maden
1980	20,0	77,6	2,1	1980	57,4	36,0	6,6
1981	24,7	73,3	2,0	1981	47,2	48,7	4,1
1982	26,3	71,6	2,1	1982	37,3	59,7	3,0
1983	25,1	72,3	2,6	1983	32,8	63,9	3,3
1984	24,7	70,9	4,4	1984	24,5	72,1	3,4
1985	22,9	69,1	8,0	1985	21,6	75,3	3,1
1986	31,3	60,1	8,6	1986	25,3	71,4	3,3
1987	27,0	64,8	8,2	1987	18,2	79,1	2,7
1988	27,8	64,4	7,8	1988	20,1	76,7	3,2
1989	24,3	66,8	8,7	1989	18,2	78,2	3,6
1990	26,5	60,4	12,9	1990	18,4	79,0	2,5
1991	28,7	57,5	13,7	1991	20,0	77,8	2,1
1992	29,6	57,4	13,0	1992	15,4	82,8	1,8
1993	32,5	53,5	14,0	1993	15,5	82,9	1,6
1994	29,6	58,4	11,9	1994	13,6	84,9	1,5
1995	29,3	58,3	12,4	1995	10,7	84,7	1,9
1996	23,8	65,9	9,8	1996	10,6	87,2	1,6
1997	22,8	65,6	11,0	1997	10,2	88,1	1,5

Kaynak: DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923–1990* s. 297., DİE, *TİY 1993*, s.561 ve TCMB, *Üç Aylık Bülten*, çeşitli sayılardan aktaran Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s.290.

Alt sektörler itibarıyla incelendiğinde ise imalat sanayi içerisinde gıda, dokuma-giyim ve demir-çelik sektörlerinin ağırlığı dikkat çekmektedir. Burada ihracatın genellikle imalat sanayine yönelmesinin en önemli nedenlerinden biri dünya piyasalarında tarım ürünlerinin dış ticaret hadlerinde şiddetli (%50 dolaylarında) bir gerileme yaşanmasıdır. Bu durumda artık tarımsal ürünlerin ihracatı ile döviz kazanma imkanı ortadan kalkmıştır. Bu nedenle ihracat artışı sanayi ürünlerine dayandırılmış ve atıl kapasiteler, taze dış krediler ve girdi ithalatının kolaylaşması sayesinde harekete geçirilmiştir.²⁰⁴

²⁰⁴ Gülten Kazgan, a.g.e., s. 151.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ithalatın seyri incelendiğinde ise özellikle 1986 yılına ithalat artışının çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. 1987 yılında %27.5 gibi çok yüksek bir oranda artarak 14 milyar doları aşmıştır. 1990 sonrasında ise, ithalatta görülen artış eğilimin temelinde, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması’nın, 1996 yılında da Türkiye ve Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği Anlaşması’nın devreye girmesi ve bunun yanı sıra milli gelirdeki yüksek oranlı artışlar vardır. Nitekim ithalattaki değişimler, milli gelir değişimlerine bağlı olduğu için bundan sonraki yıllarda da GSMH’daki değişimlere paralel olarak ithalatta da değişimler yaşanmıştır. Örneğin; 1998 yılında derinleşen ekonomik krizlerin etkisiyle milli gelirin artış hızı önemli ölçüde yavaşlayarak %3.9 seviyesinde kalmış ve ithalatta %5.4 gerilemiştir. Aynı eğilim 1999 yılında da devam etmiş, ancak 2000 yılında ithalatta %34 gibi çok önemli bir artış kaydedilmiştir.²⁰⁵

Tablo 22: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980–1997) (% olarak)

Yıllar		Yıllar	
1980	36,8	1990	58,1
1982	65,0	1991	64,6
1983	62,0	1992	64,3
1984	66,3	1993	52,1
1985	70,2	1994	77,8
1986	67,1	1995	60,6
1987	72,0	1996	53,2
1988	81,4	1997	54,0
1989	76,3		

Kaynak: DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923–1990* s. 297., DİE, *TİY 1993*, s.561 ve TCMB, *Üç Aylık Bülten*, çeşitli sayılardan aktaran Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *a.g.e.*, s. 292.

1980 sonrasında ihracatta yaşanan gelişmeler sayesinde ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılında %80 dolaylarına çıkmıştır. Ancak bu durum cari işlemler dengesinin açık vermediği anlamına gelmemektedir. Çünkü aynı dönemde ihracatla birlikte ithalat da serbest bırakılmıştır. Nitekim 1980 yılından sonra tüketim malı ithalatı hızlı bir artış göstermiştir. Aynı şekilde üretim yapabilmek için gerek ara

²⁰⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı, *a.g.m.*, s. 6.

malı gerekse de yatırım malı ithalatı sürekli olarak artmıştır. Ancak burada ara malı ithalatının yatırım malı ithalatına oranla daha hızlı bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu ürünlerde ithalat hızla artarken, ihracat artış hızı oldukça düşük seviyelerde kalmış ve sonuçta 1988 yılından sonra ihracattaki azalmanın da etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranında önemli düşüşler kaydedilmiştir.

1990'lı yıllara gelindiğinde, artık imalat sanayinde büyük atıl kapasiteler kalmamış ve ihracat için yeni kapasitelere gerek duyulmaya başlanmıştır. Yeni yatırımların gerçekleştirilebilmesi adına yatırım malları ithalatında artışlar olmuştur. Dolayısıyla bu gelişme toplam ithalat artışını da beraberinde getirmiş ve bir yandan azalan ihracat, diğer yandan artan ithalat dış ticaret açığının büyümesi ile sonuçlanmıştır.(bkz. Tablo20 ve 21)

1990 yılından sonra ise, dış ticaret açığı ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bunun nedeni, var olan yapısal sorunlar dışında, finansal serbestliğe paralel olarak Türk Lirasının reel anlamda değer kazanması sonucu ithalatta yaşanan patlamadır. Sonuçta 1993 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı rekor bir seviyeye ulaşmıştır. (bkz. Tablo 20) Kısacası, yerli paranın değer kazanması, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de dışa açık büyüme ve ihracata yönelik sanayileşme politikası ile çelişmektedir.²⁰⁶

²⁰⁶Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s.289-293.

Tablo 23: İhracatın Bölgesel Yapısı(1980–2000) (% Olarak)

	1980	1990	1996	1997	1998	1999	2000
Kuzey Amerika	4,7	8,0	7,5	8,2	8,9	9,7	12,1
Latin Amerika	0,2	0,3	0,7	0,9	1,0	1,1	0,9
Batı Avrupa	51,7	58,1	52,0	49,3	52,4	57,4	53,7
Asya ve Okyanusya	2,8	6,2	6,6	5,5	3,2	4,6	3,9
Afrika	3,7	5,8	5,0	4,7	6,7	6,2	4,9
Ortadoğu	18,8	12,1	10,6	9,9	8,2	8,3	8,9
Eski Doğu Bloğu Ülkeleri	17,7	7,6	15,9	17,7	14,6	9,7	9,8

Kaynak: Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Strateji I-2**, erişim: 07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm>, s. 4.

Konuya ihracat ve ithalatın ülkelere göre dağılımı açısından bakıldığında ise, ihracatta üç bölgenin ağırlıklı olduğu söylenebilir. 1980'li yıllarda en büyük oran yaklaşık %50 ile Batı Avrupa ülkelerindedir. Bu bölgeyi Ortadoğu ve eski Doğu Bloku ülkeleri takip etmektedir. Kısacası, o dönemdeki ihracat yapısının bugünden pek farkı yoktur. Ancak İslam ülkelerinin payı zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 1981–1983 yılları arasında İslam ülkelerine yönelik ihracatın toplam ihracat içindeki payı, anılan ülkelerde görülen olumlu ekonomik gelişmeler, İran-İrak savaşı ve Batı ülkelerinde yaşanan durgunluğun da etkisiyle, %45'e kadar yükselmiş, ancak 1986 yılından itibaren anılan ülkelerin petrol gelirlerinin azalması ve Körfez Krizi ile birlikte ihracatta OECD, özellikle de AB ülkeleri yeniden önem kazanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda ise, dünyada Kuzey ve Latin Amerika ülkeleri ile Asya ön plana çıkmasına rağmen Türkiye'nin ihracatında bu ülkeler önemli bir paya sahip olamamışlardır. Bu dönemde Türkiye'nin yakın çevresi ile olan ekonomik ilişkilerinin yoğun olmasından ötürü eski doğu Bloku, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin payı artmıştır.

Tablo 24: İthalatın Bölgesel Yapısı (1980–1999) (% Olarak)

	1980 - 1989	1990 - 1999
Kuzey Amerika	10,4	10,4
Latin Amerika	1,7	1,8
Batı Avrupa	41,6	51,9
Orta ve Doğu Avrupa	7,0	10,3
Afrika	8,7	4,0
Ortadoğu	23,7	8,6
Asya ve Okyanusya	6,8	12,0
Toplam	100,0	100,0

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Strateji I-2**, erişim: 07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm>, s. 9.

İthalata ülke grupları açısından bakıldığında ithal girdi bağımlılığına paralel olarak teknolojik açıdan gelişmiş ülkelere, ham petrol açısından ise Ortadoğu ülkelerine bağımlılık söz konusudur. Ayrıca gerek Avrupa, gerekse de Ortadoğu ile coğrafi yakınlık ve taşıma masrafların etkisi ithalatın bu bölgelerden yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, çoğunlukla gelişmiş ülkelerin içinde yer aldığı Batı Avrupa grubu ile Ortadoğu bölgesinin ithalatımız içindeki payı önemli ölçüde yüksektir.²⁰⁷

B. Sermaye Hareketleri Kanalıyla Etkileme

1989 sonrasında Türkiye, gerek kendi iç dinamikleri gerekse de dünyadan kaynaklanan konjonktürün etkisiyle ekonomi anlayışında ve politikalarında köklü dönüşümler yaşamıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte ekonomi daha dışa açık ve kırılgan bir hale gelmiştir. Ortaya çıkan “vahşi kapitalizm”in bir benzeri olmuş ve arkası arkasına dünyada ve dolayısıyla da Türkiye’de krizler yaşanmıştır.

Burada sermaye hareketleri ve serbestleşmenin doğurduğu etkiler ödemeler dengesi kapsamında değerlendirilerek incelenecektir. Sermaye hareketleri bu kapsamda değerlendirildiğinde iki önemli nokta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, sermaye hareketlerinin sayısal olarak çok büyük boyutlara ulaşması; ikincisi

²⁰⁷ Dış Ticaret Müsteşarlığı, **a.g.m.**, s. 9.

de 1980 öncesinde olmayan, uygulama alanı bulunmayan sermaye giriş-çıkış biçimlerinin, kullanılmaya başlanmasıdır. Bu iki nokta konunun niteliksel yönüne ilişkindir. Konuya sayısal büyüklük açısından bakıldığında alt ögelerde büyük farklılıklar olduğu dikkati çekmektedir. TCMB'nin 1980'li yılların ikinci yarısından sonra dış ödemelerin içerdiği kavramları yeniden tanımlamasının yarattığı farklılaşmaları bir yana bırakırsak, Türkiye'nin dış sermaye hareketliliği 1980 sonrasında, giderek yükselen bir artış göstermiştir. Bu süreçte bazı alt kalemlerde azalma görülürken, bazıları ortadan kalkmış ya da tümüyle yeni kalemler ortaya çıkmıştır.²⁰⁸ Ancak tüm bunlar sermaye hareketliliğinde önemli bir artış olduğu ve bunun ülke ekonomisini önemli ölçüde etkilediği gerçeğini değiştirmemektedir.

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ödemeler bilançosu içerisinde uzun dönemli sermaye hareketleri başlığı altında incelenmektedir. Bu yatırımlar, yöneldikleri ülkeye makine, donanım, maddi olmayan haklar, vb. olarak girmek ve girdikleri ülkede yatırım artışına ve teknoloji transferine katkıda bulunmaktadır.²⁰⁹ Dolayısıyla bu yatırımlar gittikleri ülkenin ekonomik anlamda büyümesine yardımcı olmaktadır. Bunun dışında ihracatı arttırmaları dolayısıyla (örn; Asya ve Latin Amerika) dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedirler. Ayrıca istihdam ve kaynak dağılımı üzerine etkileri de olumlu olmaktadır. Bunların dışında fiziki nitelik taşımalarından dolayı piyasalarda makro ekonomik anlamda istikrarsızlık yaratmak gibi bir sakıncaları da yoktur.

Tüm bu olumlu yönlerinden dolayı bütün gelişmekte olan ülkeler, özellikle 1980'li yıllardan sonra bu yatırımları çekmek için büyük çaba harcamışlardır. Türkiye'de bu amaçla 1980 sonrasında yabancı sermaye mevzuatını yeniden düzenlemiş, 1986, 1992 ve 1995 yıllarında yabancı sermaye çerçeve kararlarında yaptığı önemli değişiklikler ile mevzuatı daha liberal bir hale getirmiştir. Ayrıca 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ve 1999 yılında Uluslararası tahkimin yürürlüğe girmesi bu konuda atılan önemli adımlar olmuştur.²¹⁰

²⁰⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 296.

²⁰⁹ Muhsin Kar, Akif Kara, **Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri**, erişim:09.10.2005, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm, s. 76.

²¹⁰ Muhsin Kar, Akif Kara, **Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, erişim:09.10.2005, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm, s. 6.

Tablo 25: Türkiye'ye Yönelik Doğrudan Yatırımlar

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye	Fiili Giriş	Çıkış	Net
1980	97,00	35	-	35
1981	337,51	14	-	141
1982	197,00	10	-	103
1983	102,74	87	-	87
1984	271,36	113	0	113
1985	234,49	99	0	99
1986	364,00	125	0	125
1987	655,24	115	0	115
1988	820,52	354	0	354
1989	1.511,94	663	0	663
1990	1.861,20	684	0	684
1991	1.967,26	907	97	810
1992	1.819,96	911	67	844
1993	2.063,39	746	110	636
1994	1.477,61	636	28	608
1995	2.938,32	934	49	885
1996	3.836,97	914	192	722
1997	1.678,21	852	47	805
1998	1.647,44	953	13	940
1999	1.700,57	813	30	783
2000	3.060,13	1.707	725	982
2001	2.738,58	3.044	15	3.29

Kaynak: Muhsin Kar, Akif Kara, **Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm , erişim tarihi: 09/10/2004, s.6.

Bu gelişmeler çerçevesinde 1980 sonrası dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artışlar gözlemlense de bu artışlar sınırlı düzeyde kalmıştır. Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından 1990'lı yılların başına kadar artış gösteren bu yatırımlar, daha sonra durmuştur. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Latin Amerika, Uzakdoğu ve Çin gibi gelişmekte olan ülkelere yönelmeleri dikkat çekicidir. Bu yöneltte etkili olan faktörler, bu ülkelerin ticaretlerini serbestleştirmeleri, doğrudan yatırımlar üzerindeki sınırlamaları kaldırmaları ve yoğun bir biçimde özelleştirme faaliyetlerine girişmeleridir. Yaşanan tüm bu gelişmeler Türkiye'nin yabancı yatırımlarının ilgi alanı dışında kalmasına neden olmuştur.

Tablo 26: Dünya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (milyar dolar)

	1989– 1994 (yıllık ortalama)	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Dünya	200.1	331.1	384.9	477.9	692.5	1 075.0	1 270.8
Gelişmiş Ülkeler	137.1	203.5	219.7	271.4	483.2	829.8	1 005.2
Gelişmekte Olan Ülkeler	59.6	113.3	152.5	187.4	188.4	222.0	240.0
Merkez ve Doğu Avrupa	3.4	14.3	12.7	19.2	21.0	23.2	25.4
Türkiye	0.7	0.9	0.7	0.8	0.9	0.8	1.0

Kaynak: Muhsin Kar, Akif Kara, **Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, erişim: 09.10.2005, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm, s.7.

Tabloda da görüldüğü üzere, Türkiye'nin dünyadaki yabancı sermaye yatırımlarından aldığı pay 1989–1994 yılları arasında yıllık ortalama %0.35 iken, bu oran azalarak 1998 yılında %0.13, 1999 yılında %0.07 ve 2000 yılında %0.08 olmuştur. Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında ise, bu ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları içindeki payı 1989–1994 yılları arasında yıllık ortalama %1.19 olmuştur. 1998, 1999 ve 2000 yıllarında ise bu oran yaklaşık sırasıyla %0.50, %0.35 ve %0.41 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin gerek dünyada gerekse gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yatırımlar içerisindeki payı oldukça düşük seviyelerde kalmıştır.

Kısacası, 1980 yılı Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. 1980 sonrasında uygulanan liberal politikalar sonucu yaşanan finansal serbestleşmeye paralel olarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımlarında artışlar gözlemlenmiştir. Ancak uzun yıllardan beri süren enflasyon, istikrarsız büyüme, politik sorunlar bu yatırımların yeteri kadar artmasını engellemiştir. Ayrıca bürokratik engeller ve yatırım süresinin uzunluğu fiili ve izin verilen sermaye girişleri arasında da farkların oluşmasına neden olmuştur. (bkz. Tablo 25)

2. Portföy Yatırımları

Sermaye hareketleri içerisinde hızla yükselen bir başka sermaye türü de portföy yatırımlarıdır. Portföy yatırımları özellikle son dönemde hızlanmış ve hacim kazanmıştır. Bu yatırımların sermaye hareketlerinin sürükleyicisi konumunda olmaları finansal küreselleşmenin iki boyutu ile ilgilidir. Gelişmekte olan ülkeler bir yandan tahvil ihracı yoluyla gelişmiş piyasalara girebilirken diğer yandan da kendi geliştirdikleri sermaye piyasalarına dışarıdan gelecek portföy yatırımlarını cezp edebilmektedirler.²¹¹ Bu nedenlerden ötürü son yıllarda gelişmekte olan ülkeler açısından portföy yatırımları büyük önem kazanmıştır.

²¹¹ Taner Berksoy, Burak Saltoğlu, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1998-58, İstanbul, 1998, s. 20-21.

Tablo 27: Türkiye'ye Yönelik Portföy Yatırımları (milyon dolar)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Varlıklar	0	-25	-6	-59	-134	-91	-754	-563	35	-466
Yükümlülükler	146	307	1184	1445	681	714	3165	4480	1123	703
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Varlıklar	-1380	-710	-1622	-759	-593	-788	-2096	-1386	-1388	-961
Yükümlülükler	1950	2344	-5089	4188	1615	-3727	1503	3851	9411	14670

Kaynak: TCMB, **Ödemeler Bilançosu Ayrıntılı Analitik Sunum**, erişim: 09.05.2006, www.tcmb.gov.tr adresinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Portföy yatırımları ülkemize 1986 yılında gelmeye başlamış ve 1989'da yürürlüğe giren 32 sayılı kararla beraber bu yatırımların hacminde önemli artışlar olmuştur. Ödemeler bilançosunun önemli kalemlerinden biri olan portföy yatırımları, bilançoda varlıklar ve yükümlülükler olarak gösterilmektedir. Bu kalemin çıkış sütunu, Türkiye'de yerleşik (gerçek ve tüzel) kişilerin dış piyasalarda net olarak menkul kıymet satın almalarını; giriş sütunuysa yurt dışındaki yerleşiklerin Türkiye'de bunları net olarak satın aldıkları tutarı göstermektedir. Bu süreç sonunda burada yerleşik kişiler dışardan aldıkları menkul kıymetleri varlık kalemi olarak tutarken, dışarıda yerleşik kişiler de burada aldıkları varlıkları (bizim yükümlülüğümüz) biriktirmektedirler.²¹² 1986–1989 yılları arasında ülkemize giren net portföy yatırımları 2.9 milyar dolar civarındayken 1993 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak 3.9 milyar dolar olmuştur. Bu artışın 3.7 milyar dolarlık bölümü kamu açıklarını kapatmaya yönelik, kamu ağırlıklı tahvil borçlanmasından kaynaklanmaktadır. 1994 yılında yaşanan krizle birlikte, özellikle devletin tahvil ihracı yoluyla borçlanabilirliğinin azalması sonucu portföy yatırımları %70 oranında bir düşüş göstermiş ve 1.2 milyar dolar olmuştur. Ülkemizden en yüksek miktarlı portföy yatırımlarındaki çıkış ise; Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle 1998 yılında yaşanmış ve bu çıkış net olarak 6.7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu miktarın büyük bir kısmı ise 4.5 milyar dolar ile yabancıların menkul kıymetlerdeki çıkışlarından kaynaklanmıştır. Ülkemize giren net portföy yatırımları 1999 yılında 3.4 milyar dolar, 2000 yılında ise 1 milyar dolar civarında olmuştur. 2001 yılında ise Türkiye'de yaşanan finansal krizin etkisiyle yaklaşık 4.5 milyar dolar civarında portföy yatırımlarında çıkış yaşanmış ve bunun en büyük bir kısmı da yine yabancı yatırımcıların menkul kıymetlerdeki çıkışlarından kaynaklanmıştır. Kısaca portföy

²¹² Gülten Kazgan, a.g.e., s. 193.

yatırımları yıllar itibariyle Türkiye’de istikrarsız bir seyir izlemiş ve bu yatırımlardaki dalgalanma doğrudan yatırımlara göre daha yüksek olmuştur.²¹³

Portföy yatırımlarında yaşanan bu dalgalanmalar ülkenin makro ekonomik göstergeleri üzerinde önemli etkiler doğmasına yol açmıştır. Girişlerin yaşandığı yıllarda toplam talebin aşırı artışına bağlı olarak makroekonomik ısınma yaşanmıştır. Bu genişleme dolayısıyla enflasyonist baskılar artmış, kur aşırı değerlenmiş ve ödemeler dengesinde bozulmalar meydana gelmiştir. Ani çıkışların yaşandığı yıllarda ise büyüme rakamları bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir.²¹⁴

C. Kamu Borçlanmaları

Hızlı kalkınma çabası içinde olan gelişmekte olan ülkeler, tasarruf açığını kapatmak için dış borca başvurumaktadırlar. Borçlanma yoluyla sağlanan yatırımlardan elde edilen gelir, borçlanma maliyetinin üzerinde olduğu sürece dış borçlanma ekonomiye olumlu katkılar yapmaktadır. Ancak son yıllarda borçlanma maliyetinin artması ve borçların borçlarla ödenmeye başlaması bu olumlu etkileri tersine çevirmiştir.

Finansal serbestleşmeyle birlikte dış sermaye özendirilmiş ve bu durum özellikle kamu açıklarının yüksek olduğu ortamda, bütçe açığının finansmanı için artan iç borçlanma, yurt içi faiz oranlarının yükselmesine ve kısa vadeli sermaye akımlarının ülkeye girişlerinin hızlanmasına neden olmuştur.²¹⁵

1980’li yılların sonunda, tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi IMF ve Dünya Bankası’nın yönlendirmesiyle Türkiye’de giderek artan bir finansal serbestleşme sürecine girmiş ve buna paralel olarak kısa vadeli sermaye hareketlerinin önemi artmıştır. Dış kaynak açığını gidermede, dış yardım ve dış borçlanmanın yerini kısa vadeli sermaye hareketleri almıştır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de kamu açıklarının finansmanında 1980’li yılların ilk yarısına kadar önemini koruyan dış yardım ve dış borçlanma yerini 1980’li

²¹³ Muhsin Kar, Akif Kara, **a.g.m.**, s.8.

²¹⁴ Samih Güven, **Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye**, İktisat İşletme Finans Dergisi, Sayı:185, Ünal Ofset, Ankara, Ağustos 2001, s.83.

²¹⁵ Mehmet Kara, **Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’deki Sıcak Para Akımının Değerlendirilmesi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6, Aralık 2001, s. 32-33.

yılların sonunda kısa vadeli sermaye hareketlerine bırakmıştır.²¹⁶ Kamu açılarının finansmanında yoğun olarak kullanılmaya başlanan bu fonlar, döviz kurunun düşük, reel faizlerin yüksek olmasına bağlı olarak harekete geçmekte ve bu durum bir süre sonra bir kısirdöngü haline dönüşmektedir. Yabancı yatırımcılar ya da özel sektör tarafından alınan kısa vadeli döviz kredileri (sıcak para), Türk lirasına çevrilerek yüksek faizlerle kamu iç borçlanma senetlerine ya da ticari bankalara mevduat olarak yatırılmakta, dönem sonunda da tekrar dövize çevrilerek alınan krediler kapatılmaktadır. Kamu borçlanma gereğinin artmasıyla birlikte (kamu borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 1980 yılında %5 iken, 1990 yılında bu oran %10'a ve 1996 yılında %18.4'e çıkmıştır) bu fonlar daha çok kamu kağıtlarına yönelmiş ve bu durum hem ekonomideki faiz hadlerinin yükselmesine hem de kamu iç borç stokunun artmasına neden olmuştur.

Özellikle 1980'li yılların sonunda dışarıdan borç bulmakta zorlanan Türkiye iç borçlanmaya yönelmiş ve finansal serbestleşme sayesinde Hazine'nin finans piyasalarına daha fazla tahvil ihraç etmesi yoluyla kısmen de olsa ihtiyaç duyduğu kaynakları tedarik etme imkanına kavuşmuştur. Özellikle, 1987 yılından itibaren Eurobond, Samurai Bond ve Yankee Bond ihraç ederek bir yıldan on yıla kadar değişik vadelerde, ortalama libor+2 ile libor+4 civarında bir faiz ödeyerek borçlanmıştır. Ancak 1990'lı yılların başında faiz ortalama olarak libor+10 ile libor+30 aralığına yükselmiştir. Dolayısıyla hükümet, tahvil piyasalarından uygun borç alma imkanını sonuna kadar kullanmayarak, bu fonlara %8-%26 oranında daha fazla faiz ödemiştir. Bu oran, dünyada bankaların ödediği faizden 5-6 kat daha fazladır ve bu ülke ekonomisi için önemli bir kayıptır. Kısacası, finansal serbestleşme sonucunda kamu borçlanmaları açısından dikkati çeken önemli bir konu faiz oranlarının yüksekliği olmuştur. Tüm dünyada kamu en düşük faizle borçlanan kurum iken, Türkiye'de sıcak para ile tam tersi gerçekleşmiştir. Yüksek maliyetli borçlanma sonucunda, 1993 yılında Türkiye'de bulunduğu tahmin edilen 4 milyar dolar sıcak para için 800 milyon dolar faiz verildiği tahmin edilmiştir. 1995 yılında dövizin nominal çapa olarak kullanılması sıcak para girişini, dolayısıyla da söz konusu maliyeti daha da arttırmıştır.

²¹⁶ Mevlüt Çetinkaya, İsmail Mazgıt ve Yaşar Uysal, **Sorun Kamu Maliyesinde**, TOBB Ekonomik Forum Dergisi, Sayı:11, Yıl: 1999,s. 22.

Sonuç olarak, hükümetin kamu açıklarını azaltma yönünde girişimlerde bulunmak yerine, daha çok bu açıkların nasıl finanse edileceği ile ilgilenmesi ve kamu açıklarını kısa vadeli sermaye akımlarını teşvik ederek kapatmaya çalışması, bunun yanında yurt içi talebi arttırıcı politikalarla artan iç tüketimin ihracattan çok ithalatı hızlandırması ülkedeki faiz oranları ve döviz kurları üzerinde baskı yaratmıştır. Bu durum ise, finansal serbestleşmenin sağlandığı bir ortamda, kısa vadeli sermaye hareketlerini yurt içi faiz ve döviz kurlarındaki değişimlere karşı son derece esnek hale getirerek, ülkeyi hem yüksek maliyetle borçlanmaya, hem de reel kesimi küçülmeye zorlamıştır.²¹⁷

D. Bankacılık Borçlanmaları

Türkiye’de reel kesim ile mali kesimin ilişkileri açısından bakıldığında, bankacılık sisteminin bu iki kesimin ilişkisinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Çünkü bankacılık kesiminin özel sektöre verdiği krediler, büyümeye etki eden önemli bir değişkendir. Ancak, 1989 yılından sonra kamunun finansman ihtiyacının giderek artması, yaşanan enflasyonist ortam, bankacılık sistemindeki sermaye yetersizliği ve diğer yapısal sorunlar nedeniyle bankacılık kesimi reel kesime fon sağlama görevini yeterince yerine getirememiştir. Ekonomideki tasarrufların yatırımlara dönüşme performansı açısından bir gösterge olarak kabul edilen krediler/mevduat oranı yıllar içinde düşüş kaydetmiştir. Bu durum sistem genelinde toplanan mevduatın gittikçe daha az oranda krediye dönüştüğünü göstermektedir. Bu yıllarda yaşanan genel ekonomik gelişmeler ve kamu alanında yaşanan sorunlar dikkate alındığında, alternatif yatırım araçlarının, özellikle devlet iç borçlanma senetlerinin yüksek reel getiriler sağlaması ve bankaların durgunluk ve kriz dönemlerinde likit kalma ve daha az riskli alanlara plasman yapma tercihlerinin bunda etkili olduğu görülmektedir. Kamu borçlanma gereğinin faiz oranları üstündeki baskısı sonucunda yurt içi faiz oranları ile yurt dışı faiz oranları arasındaki farkın açılması, böylece kısa vadeli sermaye hareketlerinin ön plana çıkması temelinde bankaların yurt dışından aldıkları kredilerde önemli ölçüde artışlar meydana gelmiştir.

²¹⁷ Mehmet Kara, **a.g.m.**, s.33-35.

Tablo 28: Bankacılık Kesiminin Yurt Dışındaki Bankalardan Aldığı Krediler

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BAK/GSMH	2,4	1,8	2,3	3,0	4,8	6,5	2,6	2,5	3,7	5,2	4,9	8,3	8,6

Kaynak: Samih Güven, **Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye**, İktisat İşletme Finans Dergisi, Sayı:185, Ünal Ofset, Ankara, Ağustos 2001, s. 91.

Tabloda da görüldüğü üzere, bankalarca yurt dışındaki bankalardan alınan kredilerin GSMH'ya oranı 2000 yılında en yüksek düzeyine ulaşmış ve %8.6 değerini almıştır. Öte yandan, kriz dönemlerinde yurt dışından kredi alma imkanlarının azalması sonucunda bu oranın önemli ölçüde düşüş kaydettiği görülmektedir. 1989 sonrasında yaşanan süreçte, özellikle Türk özel sektör bankalarının açık pozisyonlarındaki artış hızlanmıştır. Sermaye hareketleri ve kurdaki gelişmeler ile bankacılık sistemi arasındaki ilişkiler noktasında 1994 yılında yaşanan gelişmeler önemli ölçüde tartışma konusu olmuştur. 1994 yılına bankacılık sisteminin 5 milyar dolarlık açık pozisyonla girdiği görülmektedir.

Kısacası, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte bankacılık sektörü, özel kesime fon sağlama olan asli görevini yavaş yavaş terk etmiş ve yüksek getiriler elde etmek amacıyla kamu kesimini fonlamaya başlamıştır. Bu dönemde, bankacılık kesiminin yurt dışından aldığı krediler artmış ve özellikle özel sermayeli bankaların açık pozisyonları büyümüştür. Enflasyonist ortam ve buna bağlı olarak kısa vadecilik anlayışı bankaların aktif ve pasifleri arasındaki uyumsuzluğu arttırmış, sermayelerini yeterli ölçüde arttıramayan bankalar bu dönemde önemli risklerle karşı karşıya kalmışlardır. Reel kesime yeterli ölçüde ve uygun maliyetle kaynak aktaramayan bankacılık sistemi, kamunun borçlanma politikaları çerçevesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak, sermaye çıkışı olan ve kriz yaşanan dönemlerde bankalar açık pozisyonlarını kapatmak ve diğer yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla interbank piyasasına yönelmişler ve büyük maliyetlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu tür dönemlerde sistem önemli ölçüde küçülme yaşamıştır. Örneğin, 1994 yılında bankacılık sektörü %25-30 dolaylarında bir küçülmüştür. Bu küçülmenin açık pozisyonların ve dışarıdan gelen kredilerin kapatılmasına yönelik işlemlerden kaynaklandığı açıktır.²¹⁸

²¹⁸ Samih Güven, **a.g.m.**, s. 92-95.

E. Özel Sektör Borçlanmaları

Uluslararası sermaye hareketlerindeki serbestleşme özel sektörün borçlanma olanaklarını arttırmış ve şirketler daha fazla kaynağa ulaşabilme imkanına kavuşmuşlardır.

Türkiye’de özellikle 1980 yılından sonra özel sektör borçlanmalarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Özel sektör iki nedenle borçlanmaktadır. Birincisi, spekülasyon amaçlarıdır. İkincisi ise sermaye artırımına gitmektir. Türkiye’de özel sektör bu dönemde genellikle spekülasyon amaçları için borçlanmayı tercih etmiştir.

Tablo 29: Türkiye’de Özel Sektör Borçlanmaları (milyon dolar)

Yıllar		Yıllar		Yıllar	
1984	1361	1992	2186	1999	3074
1985	1423	1993	4301	2000	5917
1986	1321	1994	256	2001	-1410
1987	396	1995	2541	2002	2951
1988	403	1996	1777	2003	3311
1989	281	1997	4729	2004	9431
1990	1848	1998	4651	2005	13827
1991	-496				

Kaynak: TCMB, **Analitik Bilanço Ayrıntılı Sunum**, erişim: 09.05.2006, www.tcmb.gov.tr adresinden elde edilerek hazırlanmıştır.

Tablodan da görüldüğü üzere 1984-1986 yılları arasında özel sektör önemli oranda borçlanmıştır. 1987-1992 yılları arasında 1990 yılı hariç özel sektör borçlanmaları açısından sakin bir dönem yaşanmıştır. 1992 yılından sonra ise genel itibarıyla bir artış eğiliminin olduğu göze çarpmaktadır. Özel sektör borçlanmalarında meydana gelen bu artış yukarıda da bahsedildiği üzere daha çok spekülasyon amaçlarıyla gerçekleşmiştir. Genellikle özel sektör yurt içi ve yurt dışı faiz farkından yararlanmak amacıyla düşük faizle yurt dışından kredi almış ve bu krediyi reel üretimde kullanmak yerine yüksek faiz oranlarıyla kamu sektörüne borç vermek için kullanmıştır. Bu durum özel sektör yatırımlarının ve dolayısıyla da reel üretimin azalmasına yol açmıştır. Böylelikle şirketlerin elde ettiği karların büyük bir bölümü spekülasyon karlarından oluşmaya başlamıştır. Büyüme de bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiş ve büyüme konusunda bir istikrarsızlık söz konusu olmuştur. Türkiye planlı dönemde elde ettiği istikrarı 1980 yılından sonra bir daha yakalayamamıştır.

III. EKONOMETRİK ANALİZ

Yapılan bu çalışmada 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin küreselleşme sürecinden hangi kanallar yoluyla etkilendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede, öncelikle çalışmanın teorik kısmında bu kanallar ortaya konulmuş ve uygulama bölümünde de belirlenen değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini ölçmek ve değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koymak için iki ayrı test uygulanmıştır.

Küreselleşme, en basit tanımıyla mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi olarak ele alındığında küreselleşme sürecinin dünya ya da bir ülke ekonomisini iki kanal aracılığıyla etkilediği görülmektedir. Bu kanallardan birincisi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sonucu ortaya çıkan dış ticaret kanalı, ikincisi de sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu ortaya çıkan sermaye hareketleri kanalıdır. Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin bu iki kanal yoluyla küreselleşme sürecinden ne yönde etkilendiğini ortaya koymaktır. Bu amaçla ilk önce dış ticaret kanalının etkisi test edilmiştir. Bunun için de dış ticaret denildiğinde ilk akla gelen iki değişken ihracat ve ithalat verileri, hem Türkiye hem de dünya için ayrı ayrı ortaya konulmuştur. Daha sonra sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu oluşan sermaye hareketleri kanalının etkisinin test edilmesi için yine hem Türkiye hem de dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve dış borç verileri ortaya konulmuştur.

Veriler ortaya konularak çalışmada yapılmak istenen Türkiye'deki ithalat, ihracat ve sermaye hareketlerindeki değişmelerin dünyadaki ithalat, ihracat ve sermaye hareketlerindeki değişmelere bağlı olarak ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemektir. O nedenle ilk önce bu değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü bir ilişki mi, yoksa zayıf bir ilişki mi olduğunu belirlemek amacıyla korelasyon testi yapılmıştır. Korelasyon çözümlemesinin birincil amacı, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü ve derecesini ölçmektir.²¹⁹ Ancak iktisatta birlikte değişen (artan veya azalan), dolayısıyla aralarında bir ilişki olan iki değişken birbirinin nedeni ya da

²¹⁹ Domadar N.Gujarati, **Temel Ekonometri**, (Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), Ekonomik baskı, s. 21.

sonucu olmayabilir. Bu nedenle değişkenler arasındaki nedensellik bağını ortaya koymak yani Türkiye'deki ithalat, ihracat ve sermaye hareketlerindeki değişmelere dünyadaki ithalat, ihracat ve sermaye hareketlerindeki değişmelerin neden olup olmadığını belirlemek için Granger nedensellik testi (Granger Causality) yapılmıştır.

Sonuç itibariyle, çalışmanın teorik bölümünde ortaya konulan 1980 sonrası küreselleşme sürecinin iki kanalı dış ticaret ve sermaye hareketleri yoluyla Türkiye ekonomisi üzerinde bir etki oluşup oluşmadığı uygulama bölümünde elde edilen veriler yoluyla saptanmaya çalışılmıştır.

A. Dış Ticaret Kanalı

1. İhracat

1980 öncesinde içe dönük sanayileşme politikasını benimseyen Türkiye, 1980 sonrası dönemde dışa dönük sanayileşme politikası izlemeye başlamış ve bu politika özellikle ihracata yönelik sanayileşme temelinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1980 sonrası dönemde özellikle de 1980–1988 döneminde ihracata özel bir önem verilmiştir. İhracatı teşvik etmek amacıyla pek çok politika uygulamaya konulmuş ve böylece ihracatın artırılması hedeflenmiştir. Kısacası, 1980 sonrası dönemde Türkiye küreselleşme sürecine öncelikle dış ticaret kanalıyla eklemlenmeye çalışmış ve bu amaç doğrultusunda dış ticareti serbestleştirmeye yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır.

Burada amaç, Türkiye'nin küreselleşme sürecinden ihracat yoluyla etkilenip etkilenmediğini araştırmaktır. Araştırmayı gerçekleştirebilmek amacıyla 1980-2004 yılları arasındaki dönemde dünya ve Türkiye için ihracat rakamları ortaya konulmuş (bkz. Ekler Tablo 1) ve bu dönem itibariyle, Türkiye ve dünya ihracat rakamları arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Sonuçta katsayının büyüklüğü 0.948244 olarak bulunmuştur. Bunun anlamı iki değişken arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğudur. İlişkinin güçlü ya da zayıf olduğu çıkan katsayının sıfıra ya da bire ne kadar yakın olduğuna bağlı olarak değişmektedir. Katsayı, sıfıra ne kadar yakınsa ilişki o kadar zayıf, bire ne kadar yakınsa ilişki o kadar güçlüdür. Sayı, pozitif ise aralarındaki ilişki doğru yönlü, sayı negatif ise aralarındaki ilişki ters yönlüdür. Dolayısıyla katsayının 0.948244 çıkması iki değişken arasında doğru yönlü ve güçlü

bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır. Ancak iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif ve güçlü bir ilişki olması aralarında bir nedensellik bağı olduğunu kanıtlamaya yetmeyecektir. Bu amaçla nedenselliği ortaya koymak için verilere iki yönlü Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 30: Granger Testi (Dünya ve Türkiye İhracat Verileri)

Hipotezler	Veri sayısı	F-istatistic	Probability
X, Y'nin nedeni değildir.	23	6.39929	0.00796
Y, X'in nedeni değildir.		3.16264	0.06652

Burada Türkiye, bağımlı değişken yani "Y", dünya ise bağımsız değişken yani "X" olarak kabul edilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere iki hipotez bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, "X, Y'nin nedeni değildir" yani "dünya ihracatındaki değişimler, Türkiye ihracatındaki değişimlerin nedeni değildir" hipotezidir. Yapılan testin sonucunda "probability"(olasılık) değeri $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinden küçük çıkmıştır. Yani hipotezin kabul edilme olasılığı (probability değeri), 0.007692dur. Bu nedenle sonuçta hipotez reddedilmiştir. Bunun anlamı, dünya ihracatındaki değişimlerin, Türkiye ihracatındaki değişimlerin nedeni olduğudur. Ancak aynı yolla diğer hipotezi test ettiğimizde hipotez kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye ihracatındaki değişimler, dünya ihracatındaki değişimlerin nedeni olmadığı söylenebilir.

Kısacası, dünya ihracatı ile Türkiye ihracatı arasında doğru yönlü ve güçlü bir ilişki vardır. Aynı zamanda Türkiye'deki ihracat, dünya ihracatındaki değişimlerden etkilenmektedir. Yani aralarında bir nedensellik bağı vardır. Dolayısıyla Türkiye ihracat kanalıyla küreselleşme sürecinden etkilenmiştir.

2. İthalat

Türkiye, 1980 sonrası dönemde ihracat ile birlikte ithalatı da serbestleştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Çünkü bu dönemde Türkiye'nin amacı, dış ticaret yoluyla dünyadaki küreselleşme sürecine katılmaktır.

Yapılan çalışmada bizim amacımız ise, Türkiye'nin bir anlamda bunu ne ölçüde başardığını ortaya koymaktır. Yukarıda dış ticaret kanalının bir parçası olan ihracat verileri ortaya konulmuş ve Türkiye ile dünya ihracatı arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Burada ise, aynı testler Türkiye ve dünya ithalatı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılacaktır. Yine 1980-2004 dönemi için Türkiye ve dünya ithalat rakamları ortaya konulmuş (bkz. Ekler Tablo 2) ve dönem içerisinde iki veri grubu arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan korelasyon testi sonucunda katsayı 0.937033 olarak bulunmuştur. Bunun anlamı rakam bire çok yakın olduğu için iki değişken arasında güçlü bir ilişkinin olduğudur. Ayrıca katsayının pozitif çıkması iki değişken arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak daha önceki açıklamalarımızda da belirtildiği üzere, bu durum iki değişken arasında bir neden-sonuç ilişkisinin varlığını ortaya koymamaktadır. Bu nedenle ikinci bir test yani Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 31: Granger Nedensellik (Dünya ve Türkiye İthalat Verileri)

Hipotezler	Veri sayısı	F-istatistic	Probability
X, Y'nin nedeni değildir.	23	10.5155	0.00094
Y, X'in nedeni değildir.		1.63745	0.22215

Yine burada da iki hipotezimiz bulunmaktadır. Hipotezlerden birincisi, "Türkiye ithalatındaki değişmelerin nedeni dünya ithalatındaki değişmeler değildir", ikincisi ise "dünya ithalatındaki değişmelerin nedeni Türkiye ithalatındaki değişmeler değildir" hipotezidir. Sonuçlar $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyine göre test edilmiş ve $0.00094 < 0.05$ olduğu için birinci hipotezimiz reddedilmiş, $0.22215 > 0.005$ olduğu için ikinci hipotezimiz kabul edilmiştir. Bunun anlamı Türkiye'nin ithalat değişimlerinin dünyada ithalatın değişmesinden kaynaklandığıdır. Yani, Türkiye ithalatındaki değişmelerin nedeni, dünya ithalatındaki değişimlerdir. Dolayısıyla Türkiye, küreselleşme sürecinden hem ihracat hem ithalat yani dış ticaret kanalıyla etkilenmiştir.

A. Sermaye Hareketleri Kanalı

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiye, 1923 yılından bu yana doğrudan yabancı yatırımlarının sayısını arttırmaya çalışmış, ancak gösterdiği çabayla orantılı bir başarı elde edememiştir. Doğrudan yatırımlar da ithalat ve ihracatta olduğu gibi ülkenin kendi iç dinamikleriyle olduğu kadar dünya konjonktürü ile de yakından ilişkilidir. İşte, yapılan çalışmada amacımız bu ilişkiyi değerlendirmektir. Bu nedenle daha önceki değişkenleri test ederken kullandığımız tekniklerin aynısı kullanılacaktır. 1970–2004 yılları arasındaki döneme ait doğrudan yabancı sermaye verileri ortaya konulmuştur. (bkz. Ekler Tablo 3) Daha sonra bu dönem içerisinde Türkiye ve dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla korelasyon testi uygulanmıştır. Sonuç 0.6777087 olarak bulunmuştur. Korelasyon katsayısının pozitif çıkması iki değişken arasındaki ilişkinin doğru yönlü olduğunun, bire yakın çıkması ise ilişkinin güçlü olduğunun kanıtıdır. Ancak daha önce de belirttiğimiz iki değişkenin birlikte değişimi, nedenselliğin bir kanıtı değildir. Bu nedenle verilere Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 32: Granger Nedensellik Testi (Dünya ve Türkiye Doğrudan Yabancı Sermaye Verileri)

Hipotezler	Veri sayısı	F-istatistic	Probability
X, Y'nin nedeni değildir.	33	11.3783	0.00024
Y, X'in nedeni değildir.		6.41614	0.00508

Granger nedensellik testi için iki ayrı hipotez ortaya konulmuştur. Birincisi, “dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişim, Türkiye’deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişimin nedeni değildir”, ikincisi ise “Türkiye’deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişim dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişimin nedeni değildir” hipotezidir. Bu hipotezler $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyine göre test edilmiş ve sonuçta “probability” değeri 0.00024 olan birinci hipotez, bu değer α değerinden küçük olduğu için

reddedilmiştir. Yani bu bağlamda, dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişimin Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki değişimin nedeni olduğu söylenebilir. Buradan da Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla küreselleşme sürecinden etkilendiğini söylemek mümkündür.

2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, yabancı ülkedeki yerleşiklerin başka bir ülkede aldıkları kısa ve uzun vadeli menkul kıymetleri ifade etmektedir. Ülkede bu konuda yaşanan değişimler, yani portföy yatırımlarında giriş ve çıkışların olması, dünyadaki değişimlerin yanı sıra ülke ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktürden de etkilenmektedir. Hatta burada zaman zaman ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumun bu yatırımlar üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Çünkü bu yatırımlar ülkede faiz oranları yüksek olduğunda faiz arbitrajından yararlanmak amacıyla ülkeye gelmekte fakat ekonomide en küçük bir risk durumunda ülkeyi terk edip gitmektedirler.

Burada yapılan ekonometrik çalışmanın amacı, Türkiye'nin bu konuda kendi iç dinamiklerinin mi yoksa dünyadaki değişimlerin mi etkisi altında kaldığını bulmaktır. Bu nedenle öncelikle 1986–2004 yılları arasındaki portföy verileri hem dünya hem de Türkiye için ortaya konulmuştur. (bkz. Ekler Tablo 4) Burada veri setinin 1986 yılından başlamasının nedeni, Türkiye'de bu yatırımların zaten 1989 yılında serbest bırakılmış olması ve dolayısıyla daha önceki yıllara ait verilerin bulunmamasıdır. Yapılan korelasyon testinin sonucu 0.183241 çıkmıştır. Burada katsayı pozitif olduğu için iki değişken arasındaki ilişkinin doğru yönlü olduğu söylenebilir, ancak sayının sıfıra yakın çıkması ilişkinin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. İlişki zayıf olmasına rağmen yine de nedensellik bağı, Granger nedensellik testi yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 33: Granger Nedensellik Testi (Dünya’da ve Türkiye’de Portföy Verileri)

Hipotezler	Veri sayısı	F-istatistic	Probability
X, Y'nin nedeni değildir.	17	0.82817	0.46034
Y, X'in nedeni değildir.		0.02904	0.97144

Sonuçta tablodan da görüldüğü gibi iki ayrı hipotez sınanmış ve her ikisi de $\alpha=0.005$ anlamlılık düzeyine göre kabul edilmiştir. Çünkü her iki hipotezin test edilmesi sonucunda çıkan probability değeri, $\alpha=0.05$ değerinden büyüktür. Bu nedenle Türkiye’deki portföy yatırımları ile dünyadaki portföy yatırımları arasında bir nedensellik bağının olmadığını söylemek mümkündür. Burada “Türkiye’deki portföy yatırımlarında meydana gelen değişimin nedeni dünyada portföy yatırımlarında meydana gelen değişimler değildir” hipotezinin kabul edilmesi, Türkiye’deki portföy yatırımlarının dünyadaki değişimlerden pek fazla etkilenmediğini ortaya koymaktadır. 1991 ve 1992 yıllarında, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında hep ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Örneğin; 2000 ve 2001 yıllarında dünyada portföy yatırımları artarken Türkiye’de bu yatırımlarda bir azalma meydana gelmiştir. Bu da Türkiye’nin bu dönemde yaşadığı iki büyük krizden (2000 ve 2001 krizleri) kaynaklanmaktadır.

3. Borçlanma

Küreselleşme süreci ile birlikte özellikle tasarruf açığı olan ülkelerin bu açıklarını karşılamak amacıyla başvurduğu borçlanma kanalı daha etkin bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümet, bankacılık sektörü ve özel sektörün borçlanma olanakları artmıştır. Konu Türkiye açısından incelenirken bu üç kesim (kamu, özel sektör ve bankacılık sektörü) ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ancak dünya açısından bu verilere ulaşmak mümkün olmadığı için dünyada borçlanma konusu anlatılırken ve ekonometrik uygulama yapılırken gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli dış borç verileri kullanılarak (bkz. Ekler Tablo 5) analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede yapılan analiz sonucunda daha önceki verilerde olduğu gibi öncelikle korelasyon testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda korelasyon katsayısı 0.875034 olarak bulunmuştur. Katsayı, pozitif ve

bire yakındır. Yani iki değişken arasındaki ilişki doğru yönlü ve güçlü bir ilişkidir. Yine iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 34: Granger Nedensellik Testi (Dünya’da ve Türkiye’de Uzun Vadeli Dış Borç Verileri)

Hipotezler	Veri sayısı	F-istatistic	Probability
X, Y’nin nedeni değildir.	18	4.61283	0.03063
Y, X’in nedeni değildir.		0.67984	0.52383

Ortaya konulan iki hipotezden birincisi yani “Türkiye’deki uzun vadeli dış borç değişimlerinin nedeni gelişmekte olan ülkelerdeki uzun vadeli dış borç değişimleri değildir” hipotezi $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Çünkü α değeri, probability değerinden daha yüksektir. Buradan çıkan sonuca göre, Türkiye’de dış borçların artmasının ya da azalmasının nedeni, gelişmekte olan ülkelerde dış borçların artması ya da azalmasıdır. Aslında gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye ile bu ülkeler arasında böyle bir nedensellik bağının çıkması olağan bir durumdur.

Yukarıda yapılan analizler genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’nin 1980 sonrası dönemde dünyada yaşanan küreselleşme sürecine katılmaya çalıştığı ifade edilebilir. Özellikle 1980–1988 döneminde Türkiye, bu sürece dış ticaret kanalıyla, 1989 sonrasında ise sermaye hareketleri kanalıyla adapte olmaya çalışmıştır. Yapılan çalışmada da ortaya konulduğu üzere, Türkiye ekonomisi genel anlamda bu süreçte dünya ekonomisindeki değişimlerden iki kanal yoluyla da etkilenmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme, özellikle 1980'li yıllardan sonra oldukça sık kullanılan bir kavram olmuştur. Ancak bu kavramın temelleri, 15. ve 16. yüzyılda gerçekleştirilen coğrafi keşiflere dayanmaktadır. O dönemde özellikle İngiltere, yeni keşfettiği pek çok yeri sömürgeleştirerek üzerinde güneş batmayan bir sömürge imparatorluğu kurmayı başarmıştır. Bu olayla birlikte ülkeler “merkez” ve “çevre” olarak ikiye ayrılmışlardır. Burada çevre ülkelerin görevi, merkeze hammadde sağlamak ve onların üretim fazlaları için yeni pazarlar oluşturmaktır. Daha sonra 18. yüzyılda buhar makinesinin icadı ile Endüstri Devrimi yaşanmış ve “İkinci Küreselleşme Dalgası” dediğimiz dönem başlamıştır. Bu noktada seri üretim tarzı önem kazanmış, ticari şirketler ön plana çıkmıştır. Ardından yaşanan II. Sanayi Devrimi ve Teknoloji Devrimi ile birlikte bugün bulunduğumuz noktaya gelinmiştir. Artık bu noktada bilgi ve bilgiyi üretmek her şeyden önemlidir. Kısacası, 1980 sonrası yaşanan gelişmelerin ve Üçüncü Küreselleşme Dalgası'nın temelinde iletişim alanında yaşanan gelişmeler ve bilgi teknolojileri vardır. Tüm bu yaşananlar ile birlikte çok uluslu şirketler dünya ekonomisine egemen olmuş, iletişim alanında yaşanan yenilikler ödeme şekillerinin, yatırım araçlarının çeşitlenmesini sağlamış ve gün içerisinde trilyonlarca dolar para finans piyasalarında el değiştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla yaşanan gelişmeler sonucunda küreselleşme durdurulamaz bir hız kazanmıştır.

Küreselleşme, sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve hukuksal boyutları olan çok yönlü bir kavramdır. Ancak burada çalışmamızın amacı, küreselleşmeyi ekonomik boyutuyla ele alıp değerlendirmektir. Bu şekilde bir değerlendirme yapıldığında küreselleşme kavramından üretimin, finans piyasalarının ve ticaretin küreselleşmesi anlaşılmaktadır. Üretimde küreselleşme sonucu şirketler faaliyetlerini kendi ülkelerinin dışına taşımışlardır. Sanayi Devrimi ile birlikte buharın kullanılmaya başlaması kitlesel üretimi ön plana çıkarmış ve kitlesel üretimin gerçekleşmesi uluslararası üretimin de gerçekleşmesini sağlamıştır. Böylelikle sınır ötesi şirketler kurulmuş, üretim bir yerde, montaj başka bir yerde, satış ise farklı bir ülkede gerçekleşmeye başlamıştır. Sonuçta da üretimin küreselleşmesi dünya ülkelerini ikiye bölmüştür. Bilgi ve teknolojiyi üreten gelişmiş ülkeler, hizmet ülkeleri olacaklar, geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkeler ise sanayi ülkeleri olacaklardır. Hiç kuşku yok ki, her şeyin kontrolü bilgiyi üreten ülkelerin elinde olacaktır. Finans piyasalarının

küreselleşmesi sonucu ise ulusal finans piyasalarını birbirinden ayıran sınırlar ortadan kalkmıştır. Finans piyasaları, çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılmıştır. Aynı zamanda yeni yatırım araçları ortaya çıkmış ve finansal araçların çeşitliliği artmıştır. Bunda özellikle bilgisayar ve telekomünikasyon alanında yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Gün içerisinde trilyonlarca dolar para el değiştirmeye başlamış ve finans piyasalarında el değiştiren para miktarı, mal ve hizmet ticareti sonucu el değiştiren para miktarını aşmıştır. Ticaretin küreselleşmesi sonucunda ise, uluslararası bir ticaret sisteminin kurulması için önemli adımlar atılmıştır. 1947 yılında Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) imzalanmış ve ardından 1995 yılında bu anlaşma yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakmıştır. Örgütün temel görevi ise, dünya ticaretinin önündeki tüm engelleri kaldırmak ve dünya ticaretini serbestleştirmektir.

Küreselleşme sürecinin temelinde yatan yani sürecin dinamiğini oluşturanlar ise bilgi teknolojileri, çok uluslu şirketler, sermayenin uluslararasılaşması ve Amerika'nın dünya liderliğidir. Bilgi teknolojileri küreselleşmeyi hızlandıran en önemli unsurdur. 1980 sonrasında yaşanan değişim süreci teknoloji merkezli bir değişimdir. Bugün artık bilgiyi üretebilenlerin ön planda olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Bilgiyi üretebilen ve kullanabilen gelişmiş ülke olmakta, diğerleri ise geliştirmekte olan ülke olarak adlandırılmaktadırlar. Kısacası, artık bilgi güç anlamına gelmektedir. Dinamiği oluşturan ikinci unsur ise, çok uluslu şirketlerdir. Bugün ekonomik sistemin en önemli yöneticilerinden biri onlardır. Çünkü bazı ÇUŞ'ların cirosu ile geliştirmekte olan ülkelerin GSMH'ları karşılaştırıldığında bu şirketlerin cirolarının ülkelerin GSMH'sından fazla olduğu göze çarpmaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, bu şirketler dünya ekonomisinde çok önemli bir konuma sahiptirler. Sermayenin uluslararasılaşması da liberal politikalar sayesinde gerçekleşmiş ve finans piyasalarının gelişmesini sağlamıştır. Hem özel hem resmi sermaye hareketlerinde artışlar olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ön plana çıkmıştır. Son olarak da bu sürecin dinamiği olarak Amerika'dan söz etmek mümkündür. Çünkü 1989 yılında Belin Duvarı'nın yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi küreselleşme açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve Amerika bu yeni döneme damgasını vurmuştur. Çünkü bu sürecin baş aktörleri olan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların temelinde Amerika vardır. NATO'nun patronu Amerika'dır. Dolayısıyla bugün Amerika, tartışmasız olarak dünyanın tek lideri konumundadır.

Gerek yaşanan gelişmeler, gerek Amerika'nın "Yeni Dünya Düzeni" olarak dayattığı bir takım mecburiyetler ülkelerin dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamış ve tüm ülkeler küreselleşmeyi "olmasa olmaz" olarak görmeye başlamışlardır. Dolayısıyla tüm dünyayı etkisi altına alan ve herkes tarafından sıkça kullanılan bu kavramın ülke ekonomilerini ne yönde etkilediği üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme, bir ülke ekonomisini dış ticaret (mal ve hizmet hareketlerinin serbestleşmesi) ve sermaye hareketleri (sermaye hareketlerinin serbestleşmesi) kanalı ile etkilemektedir. Önce feodalizmden ulus-devlete geçiş ve ardından ulus-devletlerin de önemini yitirip sınırların ortadan kalkması sonucunda ÇUŞ'ların ve uluslararası kuruluşların ön plana çıkması dışa açıklığı daha da arttırmıştır. Özellikle son 50 yılda ticarete önemli artışlar gerçekleşmiş ve dünya ticareti dünya üretiminden daha istikrarlı bir artış göstermiştir. Ülke ekonomilerinin bu kanaldan olumlu ya da olumsuz etkilenmesi uzun dönemde kaynaklarını verimli olarak kullanıp kullanmadıklarına, teknoloji üretilip üretilmediklerine bağlı olarak değişmektedir. Eğer kaynaklarını etkin kullanıp bilgiyi üreten bir ülke haline gelebilirlerse dışa bağımlılıkları azalacak, aynı zamanda katma değeri yüksek ürünler sattıkları için ülke ekonomisi bundan olumlu yönde etkilenecektir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ise üç yolla gerçekleşmiştir. Birincisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları; ikincisi, portföy yatırımları; üçüncüsü ise, borçlanmadır. Bu kanaldan ülkenin olumlu etkilenebilmesi için özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmede başarılı olması önemlidir. Portföy yatırımlarında ise önemli olan istikrardır. Ülkede siyasi ve ekonomik anlamda istikrar varsa faiz oranlarının da yüksekliğine bağlı olarak ülkeye yabancı sermaye gelecektir. Ancak burada en büyük risk, bu yatırımların bir günde ülkeyi terk etmeleridir. Borçlanma ise uzun vadeli olduğu ve verimli alanlarda kullanıldığı sürece ülke için önemli bir kaynak olacaktır.

Türkiye'de de mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi bağlamındaki küreselleşme hareketlerinin başlangıcı 1980 yılıdır. 1980 yılına kadar Türkiye dönem dönem dışarıya açılmayı denemiş fakat yeni kurulan bir ülkede özel girişim ekonomisinin eksikliği, 1940–1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı buna engel olmuştur. 1950 yılından sonra özellikle "Marshall Yardımları" sayesinde Türkiye bunu gerçekleştirmeye çalışmış ancak yaşanan döviz darboğazı 1958 yılında ülkeyi krize sürüklemiştir. Ardından planlı döneme geçilmiş ve daha içe dönük bir yapı sergilenmiştir. Planlı dönemde Türkiye, dayanıklı tüketim mallarının

ithal ikamesini gerçekleştirmiş, ancak ara ve yatırım mallarında bunu başaramamıştır. Aynı dönemde dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte (petrol krizi, Amerikan ambargosu, Kıbrıs Barış Harekatı) Türkiye ekonomisinin çıkmaza girmiş neden olmuş ve böylece 1980 yılına gelinmiştir.

1980 yılı Türkiye için adeta bir dönüm noktasıdır. Krizin atlatılması için “24 Ocak 1980 Kararları” olarak bilinen bir istikrar programı devreye girmiştir. Ancak bu sadece bir istikrar programı değil aynı zamanda ülkedeki ekonomi politikasını kökten değiştiren ve yeni bir dönemin başlangıcı olacak uygulamaları içeren bir programdır. Bu yıldan sonra Türkiye ekonomisine neo-liberal yani dışa açılımcı ve serbestliği savunan politikalar hakim olmuştur. 1980 yılından sonra yaşanan gelişmeleri iki ayrı dönemde incelemek mümkündür. Birincisi, 1980–1988 dönemidir. Bu dönemde Türkiye, ihracata yönelik sanayileşme politikasını benimseyerek dış ticaret yoluyla dünya ekonomisine entegre olmayı amaçlamıştır. Uyguladığı düşük ücret, döviz kuru, faiz politikaları ve vergisel teşvikler yoluyla da büyük oranda bunu başarmıştır. İkincisi ise, 1989 sonrası dönemdir. Bu dönemde ise, Türkiye sermaye hareketlerini serbestleştirerek dışa açılmayı hedeflemiştir. Yine uyguladığı ücret, fiyat, faiz ve döviz kuru politikaları ile bu amacını desteklemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve borçlanma yoluyla sermaye hareketlerinde serbestleşme gerçekleşmiştir. Her ne kadar istediği başarıyı elde edemese de yabancı sermaye mevzuatını değiştirerek, gerekli yasal çerçeveyi oluşturarak Türkiye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmeye çalışmıştır. Yapılan değişiklikler sayesinde 1980 yılından sonra bu konuda hareketlenme görülsa de istenen başarı elde edilememiş ve Türkiye Uzakdoğu ve Latin Amerika ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin bu yatırımlardaki payı, hem dünyanın hem de gelişmekte olan ülkelerin oldukça gerisindedir. Ancak yine de Türkiye doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla bu süreçten etkilenmiştir. Portföy yatırımları ise, 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı karar ile önemli artışlar olmuştur. Ancak Türkiye'de portföy yatırımları dünyadaki gelişmelerden daha çok ülkenin kendi konjonktürüne bağlı olmuştur. Çünkü Türkiye'de portföy yatırımlarındaki artışın büyük bir kısmı kamu açıklarını kapatmaya yönelik tahvil borçlanmasından kaynaklanmıştır. Özellikle 1993 yılında bu konuda çok önemli bir artış kaydedilmiştir. 1994 yılında Türkiye'de yaşanan krizle birlikte devletin tahvil yoluyla borçlanabilirliği azalmış ve portföy yatırımlarında %70 oranında bir düşüş kaydedilmiştir. En fazla çıkış ise, 1998 yılında Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle

gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere bu yatırımlardaki artış ve azalışlar dünyadaki değişikliklerden ziyade ülke içindeki makro ekonomik istikrara bağlı kalmıştır. Borçlanma kanalında ise özellikle kamu borçlanmaları ön plana çıkmıştır. 1980 yılından sonra ülkede sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte sıcak para hareketleri önem kazanmış ve kısa vadeli bu fonlar özellikle kamu açıklarının kapatılmasında önemli bir rol oynamıştır. 1980'li yılların ikinci yarısında bu fonlar kamu borçları içerisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Yüksek faiz, düşük kur politikaları bu fonların ülkeye girişini arttırmış, ancak bu zamanla bir kısır döngü halini almıştır. Sonuçta kamu sektörü bir borç sarmalının içine saplanıp kalmıştır. Kamu borçlanma gereğinin faiz oranları üzerinde yarattığı baskı yurt içi ve yurt dışı faiz oranları arasındaki farkın artmasına neden olmuş ve böylece kısa vadeli sermaye hareketlerindeki yükselme sonucu bankaların da yurt dışından almış oldukları kredilerde önemli artışlar olmuştur. Sonuçta özel sektör bankalarının açık pozisyonları artmıştır. Bu da ülkede zaman zaman bankacılık krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Aynı şekilde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte özel sektörün de aldığı borçlar da artışlar olmuştur. Özel sektörün de bazen bunları kamu sektörünü fonlamak amacıyla kullandığı ve sonuçta faiz farkından gelir elde etmeyi amaçladığı söylenebilir. Ancak bu durum reel üretimin azalmasına neden olmuş ve özel sektörün elde ettiği karlar içinde spekülasyon karları ön plana çıkmıştır.

Yaşanan tüm bu gelişmeler zaten var olan istikrarsızlığı daha da arttırmıştır. Türkiye uzun yıllar ödemeler bilançosu açıkları, enflasyon, istikrarsız büyüme ve işsizlik ile boğuşmuştur. Bunun altında yatan en önemli neden, gerekli alt yapı oluşturulmadan ve fiyat istikrarı sağlanmadan serbestleşme politikalarının uygulanmasıdır.

KAYNAKÇA

AGENOR Pierre Richard; **Does Globalization Hurt the Poor**, International Economics and Economic Policy, Springer Verlag 2004

ALAGÖZ Mehmet; Küreselleşme Sürecinde Türkiye'deki Finansal Liberalizasyon Politikalarının Sorgulanması, **Ekonomik Yorumlar**, Yıl 42 Sayı 491, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, Şubat 2005

AYDIN M. Kemal; **Sermayenin Küreselleşmesi**, erişim: 22.07.2005,
www.iibf.sakarya.edu.tr/tm/mustafakemalaydin.pdf

AYDIN Mehmet S; “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde , Ufuk Kitapları, İstanbul 2002

BAL Harun; **Uluslararası Borç Yönetimi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, İstanbul, 2001

BERKSOY Taner/ SALTOĞLU Burak; **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1998-58, İstanbul, 1998

Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi, **Dünya Bankası**, erişim: 11.08.2005,
www.un.org.tr/unic_tur/kisa_wb.htm

BORATAV Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi, 1980-85**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989

BULUTOĞLU Kenan; **Kamu Ekonomisine Giriş**, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2003

CANDAN Esin; **Küreselleşme ve AB Karşısında Türkiye'nin Tarım Politikaları**, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, İzmir, 2003

ÇETİNKAYA Mevlüt; İsmail Mazgit ve Yaşar Uysal, **Sorun Kamu Maliyesinde**, TOBB Ekonomik Forum Dergisi, Sayı:11, Yıl: 1999

DEMİRTAŞ Ekrem; **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Dünya ve Türkiye'deki Gelişmeler ve İzmir'in Şansı**, İTO Yayını, İzmir, 1998

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, Yayın no: DPT: 2375-ÖİK:440,Ocak 1995

Devlet Planlama Teşkilatı, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT:2514-ÖİK:532, Ankara, Mayıs 2000

Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Strateji-I**, erişim: 07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-2htm>.

DOĞAN Çetin; **Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: İhracat, Değerli TL'ye Rağmen mi Artmaktadır?**, Finans Politika ve Ekonomik Yorumlar, Yıl:41, Sayı:487, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, Ekim 2004

DOMADAR N.Gujarati; **Temel Ekonometri**, (Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), Ekonomik baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999

DURUSOY Serap; **Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri**, erişim: 22.07.2005, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/finans.htm

EGE Yavuz; **Türkiye'nin Dış Ticareti'nin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler**, erişim: 07.06.2006, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/tikdistic.htm

EGE Yavuz; **Türkiye'nin dış ticaretinin bugünü ve 21. yüzyıla doğru muhtemel gelişmeler**, erişim:07.06.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm> ,

EGELİ A. Hüseyin; **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde İhracatın Gelişimi ve İzlenen Politikaların Etkinlikleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Yıl 1992

EĞİLMEZ Mağfi; **IMF, Dünya Bankası ve Türkiye**, Tütünbank Yayınları, 1996

ERKAN Hüsni; **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İzmir, 1993

EROĞLU Nadir; **Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)**, erişim: 26.01.2005, www.geocities.com/ceterisparibus_tr/n_eroglu.doc

FRIEDMAN Thomas; **Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**, (çev. ÖZSAYAR Elif), Boyner Holding yayınları, İstanbul, 1999

GAZİ Süleyman; **Küreselleşme**, erişim: 09.08.20005, <http://w3.gazi.edu.tr/web/syaman/kuresellesme2.htm> , Gazi Üniversitesi 2001

GÜLOĞLU Bülent / ALTUNOĞLU Ender; **Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya Türkiye Krizleri**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:27, Ekim 2002

GÜRAN Nevzat; **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999

GÜVEN Samih; **Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye**, İktisat İşletme Finans Dergisi, Sayı:185, Ünal Ofset, Ankara, Ağustos 2001

HARİS Richard and SEİD Melinda J; **Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries**, Koinklijke Brill NV, Leiden, 2000

HIRST Paul / THOMPSON Graham, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel), Dost Kitabevi, Ankara, 1998

HASPOLAT Evren; **Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devlet**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yayın No: 14675, İzmir, 2003

İNSEL Aysu - SUNGUR Nesrin; **Sermaye Akımlarının Temel Makro Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989:III-1999:IV**, erişim: 21.04.2006,

KAR Muhsin / KARA M.Akif; **Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Yıl:41, Sayı:481, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, Nisan 2004

KAR Muhsin/ KARA Akif; **Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, erişim:09.10.2005,

www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm

KAR Muhsin/ KARA Akif; **Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri**, erişim:09.10.2005,

www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm

KAR Muhsin/ KARA M.Akif; **Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler**, erişim: 09.10.2004,

www.dtm.gov.tr/ead7DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm

KARA Mehmet; **Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'deki Sıcak Para Akımının Değerlendirilmesi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6, Aralık 2001

KARLUK Rıdvan; **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1994

KAZGAN Gülten; **Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1.Basım, İstanbul 1999

KAZGAN Gülten; **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002

KAZGAN Gülten; **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994

KEPENEK Yakup / YENTÜRK Nurhan; **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 16. Basım, İstanbul, 2004

KONGAR Emre; **Üçüncü Küreselleşme Ne Getirecek**, erişim tarihi www.kongar.org/aydinlanma/2002/306/Ucuncu_Kuresellesme_Ne_Getirecek.php ;: 09.08.2005

KONGAR Emre; **Küresel Terör ve Türkiye**, Remzi Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2002

KUM Hakan; **1980 Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Başlıca Gelişmeler**, erişim: 07.04.2006, <http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum/turkeko.htm>

KÜÇÜK Erdoğan; **Küreselleşen Dünya ve Türkiye**, İşletme Finans Dergisi, Yıl:12 Sayı:138, Eylül 1997

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Ekonomisi (Tarihi Gelişimi)**, Mart Matbaacılık, İstanbul, 2002, erişim: 26.01.2006 www.kosgeb.gov.tr/ekler/dosyalar/yayin/105/Turkiyeekonomisitarihigelisimi.PDF

OKSAY Suna; **Çok Uluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi**, erişim: 06.08.2005, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf

ORAN Baskın; **Hangi Küreselleşme**, erişim: 20.09.2005, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale2.htm>

OYAN Oğuz; **Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye**, İmaj yayınevi, 2.Baskı, Ankara, 1998

ÖYMEN Onur; **Geleceği Yakalamak – Türkiye’ de ve Dünya’ da Küreselleşme ve Devlet Reformu -**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000

SEYİDOĞLU Halil; **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, 13. baskı, İstanbul, 1999

SEYİDOĞLU Halil; **Uluslararası Finans**, Kurtiş Matbaası, 3.Baskı, İstanbul, 2001

SOMEL Cem; **Az Gelişmişlik Perspektifinde Küreselleşme**, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yayınları, Sayı 18, 2.Baskı, Ankara, 2004

STIGLITZ John; **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev. TAŞÇIOĞLU Arzu - VURAL Deniz), Mart Matbaacılık, İstanbul, 2002

SUAR Tülay; **Türkiye Ekonomisi**, Sancak Matbaası, İzmir, 1998

ŞAHİN Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002

ŞAHİNÖZ, Ahmet; **Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü**, erişim: 07.06.2006, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/kktsoz/20pdf>

ŞİŞMAN Mehmet; **Uluslararası Para Sistemsizliği ve Mali Sermaye Akımları (1980-2002); Gelişmekte Olan Ülkeler (Güney) için Öneriler**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:20, Sayı:233, Ağustos 2005

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi**, erişim: 26.01.2005, www.dtm.gov.tr/EKONOMI/TREKON.htm

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu Raporu**, Yayın No: DPT: 2375-ÖİK:440, Ocak 1995

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu raporu** . Ankara: DPT, 2000. (DPT. 2544 - ÖİK. 560).

T.C. Merkez Bankası, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü Ankara, 2002

TANDIRCIOĞLU Haluk; **Türkiye'de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, İzmir 2000
<http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi05/tandircioglu.htm>, erişim tarihi: 18/04/2006

TOKGÖZ Erdiñ; **Ekonomide 75 Yıl**, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 16, Sayı 1-2, Siyasal Yayıncılık, Ankara, 1998

TOPRAK Metin; **Küreselleşme ve Kriz (Türkiye ve Dünya Deneyimi)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001,

TÖZÜM Haluk; **Küreselleşme: Gerçek Mi, Seçenek Mi?**, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yayınları, Sayı 18, 2.Baskı, Ankara, 2004

TUTAR Hasan; **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yaıncılık, İstanbul 2000

TÜFEKÇİ Y.; **Kapitalist Sömürde Bir Aşama Fordizm**, erişim: 09.08.2005, www.barikat-lar.de/barikat/11/fordizm.htm, Sayı 11, Mart 2003

TÜMTEKİN Erol/ ÖZGÜÇ Nazmiye; **Ekonomik Küreselleşme, Ekonomik Coğrafya**, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999

ULUSOY Ahmet / KARAKURT Birol; **Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Sermaye Hareketleri:Nedenleri ve Etkileri**, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:19, Sayı:223, Ünal ofset, Ankara, Ekim 2004

UNCTAD, **UNCTAD Handbook of Statistic On-Line**, Erişim: 19.06.2006, <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1890&lang=1>

UTKULU Erol, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt XIV, Sayı 1-2, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1068, Eskişehir, 1998

UYSAL Yaşar; **Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi –Türkiye Örneği-** , T.C Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir, 1999

ÜLGER İbrahim; **Küreselleşme**, Etki Yayınları, 1.Basım, İzmir, 2000

WENT Robert; **Küreselleşme-Neo Liberal İddalar Radikal Yanıtlar**, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001

YELDAN Erinç; **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Büyüme ve Birikim**, İletişim Yayınları, 12.Baskı, İstanbul 2006,

YENTÜRK Nurhan; **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisi: Neler Yapılabilir?**, erişim: 07.12.2005, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_nurhanyenturk.html

YENTÜRK Nurhan; **Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık**, erişim: 04.03.2005, www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar

YENTÜRK Nurhan; **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisi: Neler Yapılabilir?**, erişim: 07.12.2005, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_nurhanyenturk.html

YILMAZ Gaye; **Kapitalizmin Kaleleri-I (IMF,WB VE AB)**, erişim: 11.08.2005, www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm

Yılmaz Gaye; **Kapitalizmin Kaleleri-II**, erişim: 11.08.2005, www.antimai.org/kitap/kkwtoblml.htm

YILDIZOĞLU Ergin, **Globalleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

EKLER

Tablo1: Dünya'da ve Türkiye'de İhracat Verileri

Yıllar	Y	X
1980	711	390799
1981	1264	407069
1982	1918	399225
1983	1939	385268
1984	2220	394284
1985	2864	407480
1986	2997	479330
1987	3813	568234
1988	5652	636166
1989	6414	691526
1990	8016	830800
1991	8372	871694
1992	9407	995094
1993	10652	1003176
1994	10801	1088927
1995	14606	1239039
1996	13430	1327868
1997	19910	1377946
1998	23879	1403465
1999	16881	1449334
2000	20429	1528385
2001	16059	1536721
2002	14785	1629942
2003	19086	1862550
2004	24048	2192792

Kaynak: UNCTAD, **Table 6.4 Value and shares of total exports and imports of services (1980-2004)**'den yararlanılarak elde edilmiştir., erişim: 19.06.2006, <http://stats.unctad.org/handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=139>

Tablo 1980-2004 yılları arasında dünyada ve Türkiye'deki ihracat verilerini içermektedir. Burada Y bağımlı değişken yani Türkiye'nin ihracat verilerini, X ise bağımsız değişken yani dünyanın ihracat verilerini sembolize etmektedir.

Tablo 2: Dünya’da ve Türkiye’de İthalat Verileri

Yıllar	Y	X
1980	569	431804
1981	468	453153
1982	1031	434999
1983	1166	419933
1984	1296	429563
1985	1333	429265
1986	1428	484635
1987	1695	570081
1988	1925	652258
1989	2465	714346
1990	3071	860564
1991	3218	905639
1992	3625	1014342
1993	3948	1009819
1994	3782	1081037
1995	5024	1240954
1996	6773	1311279
1997	8998	1349307
1998	10373	1370526
1999	9394	1427099
2000	9061	1516949
2001	6929	1526934
2002	6905	1619710
2003	8581	1845350
2004	11274	2165231

Kaynak: UNCTAD, **Table 6.4 Value and shares of total exports and imports of services (1980-2004)**'den yararlanılarak elde edilmiştir., erişim: 19.06.2006, <http://stats.unctad.org/handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=139>

Tablo 1980-2004 yılları arasında dünyada ve Türkiye’deki ithalat verilerini içermektedir. Burada Y bağımlı değişken yani Türkiye’nin ithalat verilerini, X ise bağımsız değişken yani dünyanın ithalat verilerini sembolize etmektedir.

Tablo 3: Dünya’da ve Türkiye’de Doğrudan yabancı Sermaye Yatırımı Verileri

Yıllar	Y	X
1970	58	13433.53
1971	45	14215.29
1972	43	15156.24
1973	79	21285.84
1974	64	26092.03
1975	114	27380.31
1976	10	21566.1
1977	27	26876
1978	34	34600
1979	75	43516.06
1980	18	55108.07
1981	95	69378.52
1982	55	59002.89
1983	46	50981.19
1984	113	59151.61
1985	99	57644.87
1986	125	87189.84
1987	115	140242.7
1988	354	164841
1989	663	192786.1
1990	684	207878.4
1991	810	161212.7
1992	844	169238.1
1993	636	227694
1994	608	259468.8
1995	885	341085.9
1996	722	392921.9
1997	805	487877.8
1998	940	701123.8
1999	783	1092052
2000	982	1396539
2001	3266	825924.6
2002	1063	716127.5
2003	1753	632598.8
2004	2733	648146.1

Kaynak: UNCTAD, **Table 6.2 Foreign direct investment: inward and outward flows and stocks (1970-2004)**'den yararlanılarak hazırlanmıştır., erişim:

19.06.2006,

<http://stats.unctad.org/handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=142>

Tablo 1970–2004 yılları arasında dünyada ve Türkiye’deki doğrudan yabancı sermaye yatırımı verilerini içermektedir. Burada Y bağımlı değişken yani Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye yatırımı verilerini, X ise bağımsız değişken yani dünyanın doğrudan yabancı sermaye yatırımı verilerini sembolize etmektedir.

Tablo 4: Dünya’da ve Türkiye’de Portföy Yatırımı Verileri

Yıllar	Y	X
1986	146	181224
1987	307	175275
1988	1184	223703
1989	1428	292885
1990	592	256559
1991	567	3477115
1992	2815	328787
1993	3910	461196
1994	134	266540
1995	508	586912
1996	1759	660678
1997	2336	703868
1998	-4571	612937
1999	3760	855695
2000	1126	870827
2001	-3648	938754
2002	1519	853599
2003	2946	1318431
2004	7984	1793253

Kaynak: UNCTAD, **Table 6.1B Balance of payments: capital and financial account summaries (1980-2004)**Den yararlanılarak hazırlanmıştır., erişim: 19.06.2006,
<http://stats.unctad.org/handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=141>

Tablo 1986–2004 yılları arasında dünyada ve Türkiye’deki portföy yatırımı verilerini içermektedir. Burada Y bağımlı değişken yani Türkiye’nin portföy yatırımı verilerini, X ise bağımsız değişken yani dünyanın portföy yatırımı verilerini sembolize etmektedir.

Tablo 5: Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Uzun Vadeli Dış Borç Verileri

Yıllar	Y	X
1983	16104	492639.5
1984	17479	531887
1985	20717	613019.1
1986	25752	716158.7
1987	32805	830556.1
1988	34305	842090.8
1989	36006	883336.9
1990	39535	897554
1991	41372	924324.9
1992	42932	935848.1
1993	48823	983748.2
1994	54291	1069168
1995	57757	1117452
1996	62122	1105313
1997	69491	1081682
1998	75655	1154962
1999	80071	1166123
2000	90401	1149070
2001	97585	1129140
2002	116010	1173003

Kaynak: UNCTAD, **Table 6.6 External long-term debt of developing economies by source of lending (1970-2003)**'den yararlanılarak elde edilmiştir., erişim: 19.06.2006,
<http://stats.unctad.org/handbook/TableViewer/tableview.aspx?ReportedId=140>

Tablo 1983–2004 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’deki uzun vadeli dış borç verilerini içermektedir. Burada Y bağımlı değişken yani Türkiye’nin uzun vadeli dış borç verilerini, X ise bağımsız değişken yani gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli dış borç verilerini sembolize etmektedir.